

**ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΑΤΡΩΝ
ΣΧΟΛΗ:ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ:ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΈΡΕΥΝΑ

Σπουδαστές:

Θεοχαρίδης Αθανάσιος

Νικολόπουλος Δημήτρης

Επιβλέπων Καθηγητής/Εισηγητής: Κοκοράκης Γρηγόριος

ΠΑΤΡΑ, 2011

Executive Summary (Abstract)

Κατά τη διεξαγωγή μίας έρευνας, προκύπτουν προβλήματα, στοιχεία και διάφορα γεγονότα τα οποία επηρεάζουν την ίδια την έρευνα, αλλά ταυτόχρονα και τα χαρακτηριστικά του ερευνώμενου αντικειμένου. Οι δύο βασικές μορφές έρευνας περιλαμβάνουν τις ποσοτικές μεθόδους προσέγγισης και ανάλυσης από τη μία πλευρά ενώ από την άλλη οι ποιοτικές μέθοδοι, με τις ιδιαιτερότητές τους.

Οι ποιοτική προσέγγιση στην έρευνα, παρουσιάζει συγκεκριμένες ιδιαιτερότητες και προβλήματα στην ανάλυση των συλλεγόμενων δεδομένων και πληροφοριών. Επίσης, προβλήματα και ιδιαιτερότητες στην προσέγγιση προέρχονται από τη φύση των ερευνώμενων αντικειμένων. Στοιχεία που αφορούν την ηθική πλευρά της έρευνας, τον τρόπο ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων καθώς και μία πληθώρα άλλων στοιχείων θα αναλυθούν στο παρόν κείμενο. Σκοπός είναι να αποδοθούν με όσο το δυνατόν καλύτερο τρόπο όλα τα στοιχεία που χρειάζονται ώστε να γίνει πλήρως κατανοητή οι ποιοτική προσέγγιση στην έρευνα.

Περιεχόμενα:

EXECUTIVE SUMMARY (ABSTRACT)	II
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:	III
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΙΝΑΚΩΝ/ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ	VII
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΙΚΟΝΩΝ/ΣΧΗΜΑΤΩΝ	VII
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ: ΑΡΧΕΣ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ	3
1.1 ΤΙ ΕΙΝΑΙ «ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ»;	3
1.1.1. ΟΡΙΣΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ: ΤΣΕΚΕΡΗΣ, Χ.	3
1.1.2. ΟΡΙΣΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ: RATTON	4
1.1.3. ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ: STRAUSS & CORBIN	4
1.1.4. ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ: CRESWELL	5
1.2 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ	6
1.3 ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	8
1.4 ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΣΟΤΙΚΗΣ ΈΡΕΥΝΑΣ	11
1.4 ΒΑΣΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΧΕΣ ΚΑΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ	15
1.4.1. ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΈΡΕΥΝΑΣ	15
1.4.2. ΒΑΣΗ ΜΕΘΟΔΩΝ ΕΠΕΞΗΓΗΜΑΤΙΚΗΣ ΔΟΜΗΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗΣ	15
1.4.3. ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΜΕ ΑΥΣΤΗΡΟ ΤΡΟΠΟ	16
1.4.4. ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΞΗΓΗΣΕΩΝ	16
1.4.5. ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΈΡΕΥΝΑΣ	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΈΡΕΥΝΑΣ	18
2.1 ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ	18
2.1.1. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ	20

2.1.2.	ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	21
2.1.3.	ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	21
2.1.4.	ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	21
2.1.5.	ΕΥΡΗΜΑΤΑ	22
2.2	ΤΥΠΟΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΕΡΩΤΗΜΑΤΩΝ ΠΟΥ ΕΝΔΕΙΚΝΥΝΤΑΙ ΓΙΑ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ	22
2.2.1.	Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ BERG	22
2.2.2.	Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ CRESWELL	23
2.3	Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΘΕΩΡΗΤΙΚΩΝ ΠΡΟΚΑΤΑΝΟΗΣΕΩΝ	25
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ</u>		<u>28</u>
<u>(ΣΥΛΛΟΓΗ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ)</u>		
3.1	ΕΡΕΥΝΑ ΠΕΔΙΟΥ –ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	28
3.1.1.	ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΒΑΣΗΣ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ	33
3.2	Η ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗΩΣ ΜΕΘΟΔΟΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	35
3.2.1.	ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΜΕΘΟΔΩΝ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗΣ ΑΝΑΛΟΓΑ ΜΕ ΤΟ ΒΑΘΜΟ ΕΜΠΛΟΚΗΣ ΤΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΗ	37
3.3	ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ	41
3.3.1.	ΤΥΠΟΙ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ	44
3.3.2.	ΟΙ ΟΜΑΔΕΣ ΕΣΤΙΑΣΗΣ (FOCUSGROUP).	46
3.3.3.	Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΕΓΓΡΑΦΗΣ (TRANSCRIPTION)	48
3.3.4.	ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ (SAMPLING)	49
3.4	ΠΡΟΣΘΕΤΕΣ ΜΕΘΟΔΟΙ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	51
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ</u>		<u>54</u>
4.1	Η ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΠΟΙΟΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	54
4.1.1.	ΜΟΡΦΕΣ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	55

4.1.2. ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΣΗ	59
4.1.3. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΝΟΗΜΑΤΟΣ	62

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗΣ ΔΕΛΟΜΕΝΩΝ ΣΤΗΝ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

64

5.1 Η ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΗΝ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ	64
5.1.1. ΕΠΙΣΗΜΗ ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ	66
5.1.2. ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ	67
5.1.3. ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΕΠΙΤΥΧΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΗΘΙΚΗΣ	67
5.1.4. ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑ	68
5.2 ΑΝΑΛΥΣΗ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΗ	68
5.3 ΩΤΟ-ΟΠΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΙΚΕΣ	71

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΘΕΜΑΤΑ ΗΘΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

72

6.1 ΑΞΙΟΠΙΣΤΙΑ ΚΑΙ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ	73
6.2 ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ	76
6.3 ΤΟ ΑΙΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΑΣΤΟΧΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ	79
6.4 ΈΡΕΥΝΑ ΜΕ ΕΥΛΩΤΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ	81
6.5 Η ΕΡΕΥΝΑ ΔΡΑΣΗΣ ΚΑΙ Η ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ	83
6.6 Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ	85

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: ΠΡΑΚΤΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΣΕ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

87

7.1 ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ	87
7.1.1. ΈΡΕΥΝΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ	87
7.1.2. ΈΡΕΥΝΑ ΕΚΤΙΜΗΣΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΠΤΩΣΕΩΝ, ΕΡΕΥΝΑ ΕΚΤΙΜΗΣΗΣ ΑΝΑΓΚΩΝ	90
7.2 Η ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ	92

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ – ΤΕΛΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ, ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗ ΈΡΕΥΝΑ	93
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	96
ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	96
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	98

Ευρετήριο Πινάκων/Σχεδιαγραμμάτων

Πίνακας 1. Οι διαφορές μεταξύ Ποσοτικής και Ποιοτικής Έρευνας_ 14

Πίνακας 2. Βασικές Διαφορές μεταξύ Συζήτησης και Συνέντευξης___ 43

Ευρετήριο Εικόνων/Σχημάτων

Σχήμα 1. Ο κύκλος του Kolb (1979). Τροποποίηση από το πρωτότυπο 11

Σχήμα 2. Η σπειροειδής Προσέγγιση Στην Ποιοτική Έρευνα (Προσαρμογή από τον Berg (2001)). _____ 19

Σχήμα 3 Η ταξινόμηση των ρόλων του παρατηρητή βάσει της συμμετοχής του στην έρευνα. _____ 39

Εισαγωγή

Το παρών κείμενο έχει ως σκοπό την καταγραφή και την ανάλυση των διαφόρων μεθόδων διεξαγωγής ποιοτικής έρευνας, των προβλημάτων που προκύπτουν από την εφαρμογή τεχνικών ποιοτικής έρευνας και τέλος διάφορα στοιχεία που αφορούν τις ιδιαιτερότητες της ποιοτικής συγκριτικά με την ποσοτική. Οι διαφορές μεταξύ ποιοτικής και ποσοτικής προσέγγισης χρίζουν ιδιαίτερης ανάλυσης. Για το λόγο αυτό, το κείμενο ξεκινά αναλύοντας την βασική έννοια της ποιοτικής προσέγγισης στην έρευνα, καθώς και τις διαφορές της με την ποσοτική. Μέσα από την απόδοση και ανάλυση συγκεκριμένων ορισμών γίνεται προσπάθεια διασαφήνισης της ευρύτερης έννοιας και σημασίας της ποιοτικής έρευνας. Παράλληλα, η ανάλυση της ιστορικής εξέλιξης των δύο μορφών έρευνας συμβάλλει στην περαιτέρω διαφοροποίησή τους εννοιολογικά. Αναλύοντας το θεωρητικό υπόβαθρο της ποιοτικής έρευνας και τονίζοντας τις διαφορές μεταξύ ποιοτικής και ποσοτικής, το κείμενο καταλήγει με την ανάλυση των βασικών χαρακτηριστικών της ποιοτικής έρευνας, ώστε να ολοκληρωθεί η βάση του αντικειμένου του κειμένου αυτού.

Πατώντας σε αυτά τα στοιχεία, γίνεται προσπάθεια να αποδοθεί η φιλοσοφική θέση της ποιοτικής έρευνας, ο τρόπος διεξαγωγής της μέσω συγκεκριμένου σχεδιασμού και προγραμματισμού. Στο πλαίσιο αυτό, αναλύονται οι διάφορες εκφάνσεις και τρόποι διεξαγωγής ποιοτικής έρευνας (όπως η βιβλιογραφική επισκόπηση, η συνέντευξη και η έρευνα πεδίου). Φυσικά, τα δεδομένα που συλλέγονται κατά τη διάρκεια της δειγματοληψίας χρίζουν ανάλυσης ώστε να εξαχθούν τα κατάλληλα συμπεράσματα. Γι' αυτό, αναλύονται τρόποι ταξινόμηση ποιοτικών δεδομένων, τρόποι παρουσίασης καθώς και προβλήματα που προκύπτουν

από αυτές τις διαδικασίες. Τέλος αναλύονται ηθικά και άλλα ζητήματα ώστε να ολοκληρωθεί το έργο αυτό με μία ανασκόπηση στις τρέχουσες συνθήκες της Ελλάδας.

Κεφάλαιο 1: Τι είναι η ποιοτική έρευνα: Αρχές και Ιδιότητες

1.1 Τι είναι «ποιοτική έρευνα»;

Σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη για την έρευνα, κατοικούμε σε ένα πολύπλοκο κόσμο όπου διακατέχεται από σχέσεις (σε προσωπικό, κοινωνικό και γενικότερο επίπεδο). Με τον όρο σχέσεις νοούνται οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ διαφορετικών οντοτήτων. Ο σχεσιακός αυτός κόσμος έχει επίσης την ιδιότητα να παρατηρείται απο διαφορετικές οπτικές γωνίες, με διαφορετικούς τρόπους, μεθοδολογικούς και μη. Στοιχεία αυτού του κόσμου είναι η γλώσσα, οι συλλογικές μνήμες και οι κοινές δράσεις. Ο άνθρωπος ζει και λειτουργεί μέσα σε αυτόν το πολυδιάστατο κόσμο, επηρεάζοντάς τον με τη σειρά του πολυποίκιλα και πολυδιάστατα. Οι καταγραφές σε επίπεδο έρευνας μπορούν να γίνουν είτε με μορφή αριθμών είτε με μορφή εννοιών. Οι ανάγκες όμως για πολύπλευρη και πολυδιάστατη καταγραφή και ανάλυση των διαφόρων φαινομένων απαιτεί κάτι παραπάνω από απλή αριθμητική καταγραφή στοιχείων. Οι σημασιολογικές καταγραφές φαινομένων μπορούν να εξηγήσουν με καλύτερο τρόπο κάποια φαινόμενα και καταστάσεις σε σχέση με την απλή αριθμητική καταγραφή.

Έχοντας εξηγήσει τα παραπάνω θα παρατεθούν παρακάτω κάποιοι βασικοί ορισμοί της έννοιας «ποιοτική έρευνα» με μια παράλληλη προσπάθεια για εξήγηση και ανάλυση αυτών των ορισμών.

1.1.1. Ορισμός Πρώτος: Τσέκερης, Χ.

Σύμφωνα με τον Τσέκερη (2008), η ποιοτική έρευνα περιλαμβάνει μια πολυεπίπεδη κριτική στην παραδοσιακή έρευνα σε διάφορα επίπεδα (επιστημολογικό, μεθοδολογικό, πολιτικό και δεοντολογικό). Συνεχίζει λέγοντας ότι, η ποιοτική έρευνα είναι ένας χώρος διαλόγου και αντιπαράθεσης στις κοινωνικές επιστήμες.

Λαμβάνοντας υπόψη και τα προηγούμενα, γίνεται κατανοητό ότι η έμφαση στην έννοια της ποιότητας δίνει την βαρύτητα αυτής της μορφής έρευνας στην **ποιότητας** υπο ανάλυση οντοτήτων εστιάζοντας στο **νόημα** του αντικειμένου της έρευνας. Για να γίνει πιο σαφές το παραπάνω, αξίζει να ειπωθεί ότι η ποιοτική έρευνα εστιάζει στην ανάλυση των εμπειριών, των καταστάσεων και των φαινομένων αντι στις μεταβλητές.

1.1.2. Ορισμός Δεύτερος: Patton

Ο Patton (2001), ο οποίος δίνει μια πιο εκτενή εξήγηση για την έννοια της ποιοτικής έρευνας, θεωρεί ότι χρησιμοποιεί μια φυσιοκρατική προσέγγιση με στόχο την κατανόηση φαινομένων σε καταστάσεις όπου κυριαρχεί το εννοιολογικό περιεχόμενο. Σε αυτές τις καταστάσεις, συνεχίζει ο Patton (ομοίως), ο ερευνητής επιχειρεί να χειραγωγήσει, δηλαδή να φέρει στα μέτρα του, το φαινόμενο του ενδιαφέροντος. Τέτοια φαινόμενα μπορεί να είναι καταστάσεις της καθημερινότητας, όπου εμπλέκεται ο ανθρώπινος παράγοντας.

Σε αυτό τον ορισμό, φαίνεται η δυνατότητα και η ικανότητα της ποιοτικής έρευνας να ξεφεύγει από την τυπική αριθμητική αναπαράσταση των φαινομένων και να εξηγεί την **ουσία** των καταστάσεων, ή όπως προαναφέρθηκε από τον Τσέκερη (2008), να εξηγεί το **νόημα** του αντικειμένου της έρευνας. Σε αυτόν τον ορισμό επίσης φαίνεται η εμπλοκή του ερευνητή, η οποία μπορεί να θεωρηθεί και ως μειονέκτημα της εν λόγω μορφής έρευνας, καθώς η υποκειμενικότητα του παρατητητή/ερευνητή μπορεί να επηρεάζει τα τελικά αποτελέσματα και συμπεράσματα.

1.1.3. Ορισμός Τρίτος: Strauss & Corbin

Ένας πιο απλός ορισμός, είναι αυτός των Strauss&Corbin (1998). Σύμφωνα με αυτούς, ως ποιοτική έρευνα μπορεί να χαρακτηριστεί κάθε είδος ή μορφή έρευνας η οποία παράγει ευρήματα που δεν είναι προϊόντα στατιστικών διαδικασιών ή άλλων μορφών αριθμοποίησης.

Ο συγκεκριμένος ορισμός είναι αρκετά απλός και αυτοεπεξηγηματικός. Οτιδήποτε δεν μπορεί να εξηγηθεί με την αριθμοποίηση, δηλαδή την αναπαράσταση με στατιστικούς αριθμούς, θεωρείται ποιοτική έρευνα. Ο ορισμός αυτός, επίσης, εξηγεί και τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα τέτοιου είδους έρευνας, όπως για παράδειγμα, με επεξηγηματικά κείμενα.

1.1.4. Ορισμός Τέταρτος: Creswell

Ο Creswell (2007), στην προσπάθειά του να δώσει στη σωστή διάστασή της την πολυπλοκότητα της ποιοτικής έρευνας δίνει ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα/παραλληλισμό. Σύμφωνα με τον Creswell(ομοίως) λοιπόν, η ποιοτική έρευνα είναι ένα περίπλοκης ύφανσης ύφασμα, αποτελούμενο από χρόνο, χρώματα, διαφορετικές υφές, και κυρίως διάφορα μίγματα υλικών. Για να περιγραφεί λοιπόν αυτό το ύφασμα χρειάζονται ιδιαίτερες ικανότητες και δυνατότητες που ξεφεύγουν από την απλή καταγραφή στοιχείων (αριθμών). Γιαυτό, σύμφωνα με τον Creswell (ομοίως), στην ποιοτική έρευνα χρησιμοποιούνται όροι όπως *αφηγηματική έρευνα, φαινομενολογία, στηριγμένη* (με στοιχεία) *έρευνα, εθνογραφία* και τέλος *μελέτες περιπτώσεων*.

Ο Ορισμός του Creswell(2007), ίσως είναι ο πλέον πλήρης καθώς όχι μόνο προσδιορίζει και αναλύει την πολυπλοκότητα και την πολύπλευρη φύση της ποιοτικής έρευνας, αλλά παράλληλα προσδίδει και κάποια βασικά χαρακτηριστικά στην ποιοτική έρευνα. Επιπροσθέτως, εξηγεί το λόγο για τον οποίο ο ερευνητής θα πρέπει να είναι αντικειμενικός, καθώς

τα διάφορα χαρακτηριστικά του υπο έρευνα φαινομένου μπορούν να εξηγηθούν με διαφορετικούς τρόπους και χαρακτηρισμούς. Τέλος, παρουσιάζει και κάποια χαρακτηριστικά σημαντικά στην διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας, όπως το χρονικό πλαίσιο στο οποίο αυτή διεξάγεται. Κι αυτό γιατί η ίδια έρευνα σε διεξαγόμενη σε διαφορετικούς χρόνους μπορεί να δώσει διαφορετικά αποτελέσματα οδηγώντας παράλληλα και σε διαφορετικά κατα περίπτωση συμπεράσματα.

1.2 Ιστορική Αναδρομή

Σύμφωνα με άρθρο στο Wikipedia (2010a), μέχρι τη δεκαετία του 1970, ο όρος *Ποιοτική Έρευνα*, χρησιμοποιείτο για να εκφράσει μια μορφή έρευνας που αναφερόταν κυρίως στις επιστήμες της ανθρωπολογίας και της κοινωνιολογίας. Ωστόσο, σύμφωνα με την ίδια πηγή, κατά τις επόμενες δύο δεκαετίες (του 1970 και του 1980), η *Ποιοτική Έρευνα* ως μορφή έρευνας, άρχισε να κερδίζει έδαφος και σε άλλα αντικείμενα και επιστήμες. Επιστήμες και αντικείμενα όπως η εκπαίδευση, οι κοινωνικές επιστήμες, η ψυχολογία, η επιστήμη της διοίκησης ωφελήθηκαν από την *Ποιοτική Έρευνα* και οι ερευνητές άδραξαν τις δυνατότητες που τους έδιναν τα χαρακτηριστικά της *Ποιοτικής Έρευνας* για να εξάγουν συμπεράσματα και ακόμα να εξελίξουν τις γνώσεις στα αντικείμενα αυτά. Σε αυτό το περιβάλλον αναπτύχθηκε επίσης και η έρευνα καταναλωτή (consumerresearch), με σκοπό την ανάπτυξη νέων και καινοτόμων προϊόντων.

Αργότερα, προς το τέλος της δεκαετίας του 1980 και κυρίως κατά τη δεκαετία του 1990, αναπτύχθηκαν νέες μέθοδοι *Ποιοτικής Έρευνας* με απώτερο σκοπό την εξάλειψη των προβλημάτων αξιοπιστίας της *Ποιοτικής Έρευνας*, αλλά και βελτίωσης των διαφόρων ανακριβών μεθόδων ανάλυσης δεδομένων. Ωστόσο, η έννοια της *Ποιοτικής Έρευνας* χρονολογείται κατά πολύ νωρίτερα της δεκαετίας του 1980.

Σύμφωνα με τον Flick(2009),οι κοινωνικές επιστήμες και η ψυχολογία χρησιμοποιούν μορφές *Ποιοτικής Έρευνας* από τη δεκαετία του 1920 κιάλιας. Ο Flick (ομοίως), αναφέρεται συγκεκριμένα σε μία έρευνα του 1928, ενός ψυχολόγου του Wundt, ο οποίος χρησιμοποίησε περιγραφικές μεθόδους και κατανόησης (verstehen) παράλληλα με τις πειραματικές μεθόδους της γενικής ψυχολογίας.Στη συνέχεια, υπήρξε μια διαμάχη ανάμεσα σε δύο διαφορετικές προσεγγίσεις διεξαγωγής μιας έρευνας. Η μία προσέγγιση προέτασσε την διεξαγωγή έρευνας μέσω μελέτης περιπτώσεων και επαγωγικής λογικής. Η άλλη προσέγγιση αντιθέτως, προέτασσε την εμπειρική μελέτη καθώς και τη στατιστική (μαθηματική) ανάλυση.

Σχόλιο [s1]: http://books.google.gr/books?id=sFv1oWX2DoEC&printsec=frontcover&source=gbs_slider_thumb#v=onepage&q&f=false

Όλα αυτά αφορούν την γερμανική σχολή κοινωνιολογίας, καθώς για την αμερικανική σχολή τα πράγματα ήταν λίγο διαφορετικά. Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα (όπως αναφέρει οFlick, 2009), μέχρι και τη δεκαετία του 1940, πρωτεύοντα ρόλο στην έρευνα είχαν οι βιογραφικές μέθοδοι, οι μελέτες περιπτώσεων και οι περιγραφικές προσεγγίσεις στην διεξαγωγή μιας έρευνας.

Τα επόμενα χρόνια, η έρευνα κατευθύνθηκε σε μορφές ανάλυσης ποσοτικής δομής εξαιτίας των αδυναμιών της *Ποιοτικής Έρευνας*. Μέχρι τη δεκαετία του 1960, δηλαδή, όπου εμφανίστηκε ένα κύμα έντονης κριτικής της μορφής έρευνας που χρησιμοποιείτο στην αμερικανική κοινωνιολογία. Η τυποποιημένη, ποσοτικοποιημένη κοινωνική έρευνα έγινε πάλι την περίοδο αυτή σχετική και ανεπαρκής (Flick, 2009). Το γεγονός αυτό οδήγησε στην δυναμική αναγέννηση της *Ποιοτικής Έρευνας* στις κοινωνικές επιστήμες και αργότερα στις υπόλοιπες επιστήμες εξίσου.

Σύμφωνα με άλλο έργο του ίδιου συγγραφέως (Flick, 2004), η ανάπτυξη της *Ποιοτικής Έρευνας* χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι χρησιμοποιήθηκε από πολλά και διαφορετικά επιστημονικά πεδία και

αντικείμενα με διαφορετικές ανάγκες, χαρακτηριστικά και με ανεξάρτητη κατανόηση σχετικά με τη θεωρία, την πραγματικότητα και τέλος το σύνολο των μεθόδων τους. Ως αποτέλεσμα αυτών των ζυμώσεων κατά τη διάρκεια των δεκαετιών (από τη δεκαετία του 1920 που πρωτοεμφανίστηκε η έννοια της *Ποιοτικής Έρευνας* μέχρι και σήμερα) υπάρχει πλέον μια πληθώρα προσεγγίσεων και απόψεων σχετικά με την ποιοτική έρευνα που εξελίσσονται ακόμα και σήμερα με μικρή έως μηδαμινή σχέση μεταξύ των διαφόρων επιστημών, πεδίων και αντικειμένων.

Ωστόσο, υπάρχει και μία τάση για αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητας ορισμένων μεθόδων, καθώς εξακολουθούν να υπάρχουν οι δύο κύριες σχολές: Γερμανική και Αμερικάνικη. Πάντοτε, όμως, το κυριότερο πρόβλημα ήταν η κατάλληλη αναπαράσταση και η εγκυρότητα των ευρημάτων μίας έρευνας ποιοτικής μορφής και δομής.

1.3 Το θεωρητικό υπόβαθρο της ποιοτικής έρευνας

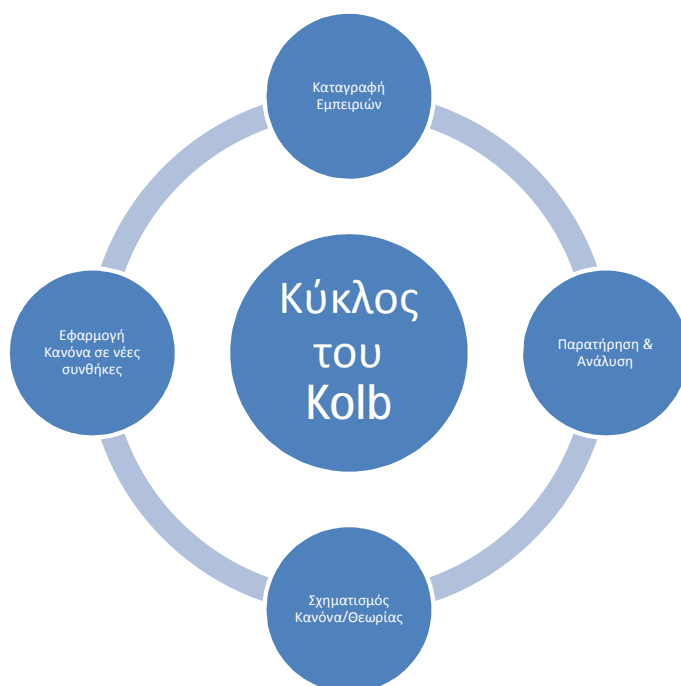
Σύμφωνα με τον Berg (2001), στις φυσικές επιστήμες υπάρχουν συγκεκριμένοι τύποι σχέσεων μεταξύ καταστάσεων με περιοδικότητα, αποκαλούμενες και ως νόμοι ή περιστατικά καθολικά αποδεχόμενης βεβαιότητας. Ο Berg (ομοίως) συνεχίζει λέγοντας ότι δεν υπάρχουν τέτοιες παραδοχές στις κοινωνικές επιστήμες. Αυτό σημαίνει πως οι κοινωνικές επιστήμες διακρίνονται από ακανόνιστα φαινόμενα τα οποία δεν μπορούν να καταγραφούν με τρόπους κοινά αποδεκτούς και εφαρμοστέους στις φυσικές επιστήμες. Από την άλλη όμως, το γεγονός ότι υπάρχει ένα πλαίσιο ακανόνιστων φαινομένων στα πειράματα και τις έρευνες των κοινωνικών επιστημών δεν σημαίνει ότι η κοινωνική ζωή διακρίνεται από τελείως χαοτικές συνθήκες οι οποίες δεν μπορούν να αναλυθούν.

Στόχος λοιπόν της ποιοτικής έρευνας είναι να αναδειξει τυχόν στοιχεία περιοδικότητας (τα λεγόμενα patterns) κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής της. Μέσα από αυτά τα patterns μπορούν οι ερευνητές να αναπτύξουν θεωρίες. Σύμφωνα με τους Gill&Johnson (2002), η θεωρία είναι συνυφασμένη με την καθημερινότητά μας ακόμα και αν δεν το αντιλαμβανόμαστε μέσα στη ρουτίνα μας. Αυτό διαφαίνεται στις καθημερινές μας λειτουργίες στις οποίες είτε συνειδητά είτε ασυνείδητα, εφαρμόζουμε θεωρίες και πρακτικές (ως μέρη θεωριών) ή ακόμα και πολλές φορές να τις δημιουργήσουμε εκ του μηδενός. Για να γίνει πιο αντιληπτό το προαναφερθέν, θα αξιοποιηθούν οι μελέτες των Babbie (1992), Denzin (2006) και των Polit&Hungler (1993) ώστε να αποδοθεί σωστά η έννοια της θεωρίας. Σύμφωνα με τους ανωτέρω συγγραφείς, θεωρία είναι ένα σύνολο γενικών και εμπειριστατωμένων δηλώσεων, παραδοχών ή/και προτάσεων οι οποίες περιγράφουν το σύνολο των διαφορετικών πτυχών των φαινομένων που ερευνώνται.

Όπως γίνεται αντιληπτό, σε ένα πρακτικό πεδίο όπως αυτά των φυσικών επιστημών όπου οι παράγοντες και οι μεταβλητές που επηρεάζουν τα φαινόμενα μπορούν να αποκτούν και σταθερές τιμές η αξιοποίηση της ποσοτικής έρευνας δύναται να αξιολογήσει, να αναλύσει και να εξηγήσει τα διάφορα φαινόμενα που ερευνούνται. Από την άλλη μεριά όμως, στα διάφορα φαινόμενα που ερευνώνται από τις κοινωνικές επιστήμες, οι μεταβλητές που εμπλέκονται δεν μπορούν να αποκτήσουν σταθερές τιμές και έτσι δεν μπορούν να υπάρξουν συνθήκες αντίστοιχες με αυτές των πειραμάτων και ερευνών των φυσικών επιστημών. Αυτό συμβαίνει διότι, στις κοινωνικές επιστήμες, παράγοντες όπως ο ανθρωπίνος δεν μπορούν να είναι ποτέ σταθεροί και αντικειμενικοί. Η παραδοχή αυτή οδηγεί στο μεγάλο πρόβλημα της ποιοτικής έρευνας, δηλαδή το πώς θα μπορέσει να δημιουργηθεί ένα γενικό πλαίσιο (με την μορφή των patterns).

Συνοψίζοντας την ανάλυση για την θεωρία της έρευνας κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί η προσέγγιση για την συστηματοποίηση της έρευνας των Kolbetal. (1979), στην οποία διαφαίνεται και η λογική της δημιουργίας θεωρητικών δομών. Όπως φαίνεται στη παρακάτω Εικόνα 1, η μάθηση και εν συνεχεία η έρευνα, ξεκινά με την καταγραφή μιας εμπειρίας (ή ενός φαινομένου), την οποία ο βιών την εμπειρία αυτή προσπαθεί να την μεταφέρει και να την γνωστοποιήσει σε τρίτους. Οι παρατηρητές, καταγράφοντας το φαινόμενο προσπαθούν να το αναλύσουν και να εξηγήσουν τους λόγους για τον οποίους το φαινόμενο (εμπειρία) συνέβη, με τον ακριβή τρόπο με τον οποίο συνέβη. Αυτές οι εξηγήσεις και αναλύσεις που προκύπτουν από την παρατήρηση του φαινομένου (εμπειρίας), μπορεί να οδηγήσουν στην κατάρτιση ενός κανόνα ή ακόμα και μιας θεωρίας. Η θεωρία αυτή εξετάζεται βέβαια, μετά για να διαπιστωθεί η εφαρμογή της σε παρόμοια φαινόμενα και εμπειρίες.

Σχήμα 1. Ο κύκλος του Kolb (1979). Τροποποίηση από το πρωτότυπο

1.4. Διαφορές Ποιοτικής και Ποσοτικής Έρευνας

Σύμφωνα με τον Dabbs (1982), δεν υπάρχει διάκριση μεταξύ της ποιοτικής και της ποσοτικής έρευνας. Ωστόσο, στην πράξη οι δύο αυτές μορφές έρευνας εμφανίζουν σημαντικές διαφορές. Η τάση, όμως του κοινού να υπερεκτιμά την σταθερότητα των αριθμών σε σχέση με την ενδελεχή και πολυπλοκότερη προσέγγιση της ποιοτικής έρευνας έχει οδηγήσει ακόμα και τις κοινωνικές επιστήμες να προτιμούν την ποιοτική έρευνα για την πιστότητα των αποτελεσμάτων της (Berg, 2001). Πως όμως διαφέρει η ποιοτική από την ποσοτική έρευνα;

Παρά το γεγονός ότι οι δύο αυτές μορφές έρευνας (ποιοτική και ποσοτική) αναπτύχθηκαν σε παράλληλο χρονικό πλαίσιο, η χρησιμοποίησή τους και η ανάγκες των διαφορετικών αντικειμένων των οποίων οι ερευνητές προσπαθούσαν να αξιολογήσουν, οδήγησαν σε

τελείως διαφορετικούς δρόμους τις δύο αυτές μορφές έρευνας (Flick, 2009).Ειδικά στην εμπειρική πραγματικότητα της κοινωνικής έρευνας, ήταν αναπόφευκτη η δημιουργία αυτής της διαφορετικότητας μεταξύ των δύο μορφών έρευνας (ομοίως). Επιπρόσθετα, ο Flick (2004), αναφέρει ότι υπάρχουν διαμάχες ανάμεσα στους θιασώτες αρνούνται εκατέρωθεν την επιστημονική εγκυρότητα και επίσης στο κατά πόσον πρέπει σε κάποιες περιπτώσεις να χρησιμοποιείται η μία μορφή ή η άλλη. Έχοντας αναφέρει τις βασικές διαφορές στο περιβάλλον στο οποίο αναπτύχθηκαν ιστορικά οι δύο μορφές έρευνας σε προηγούμενη παράγραφο του κειμένου, και αντλώντας στοιχεία από το έργο του Flick (2009), καθίσταται δυνατή η παρακάτω καταγραφή των διαφορών που παρουσιάζει η ποσοτική έρευνα από την ποιοτική.

Σύμφωνα με τον Flick(2004),η κεντρική αξία στην Ποσοτική Έρευνα είναι συνδεδεμένη με την ανεξαρτησία του παρατηρητή από το αντικείμενο της παρατήρησης. Αυτό σημαίνει ότι ο παρατηρητής δεν επηρεάζεται και δεν επηρεάζει το αντικείμενο της παρατήρησης. Αντίθετα, στην Ποιοτική Έρευνα, ο παρατηρητής εστιάζει και στηρίζεται στην μεθοδικά ελεγχόμενη υποκειμενική αντίληψη ως δείγμα και στοιχείο απόδειξης της μελέτης. Δηλαδή, στην Ποιοτική Έρευνα, ο παρατηρητής θα πρέπει να λαμβάνει μέρος στην μελέτη και όχι απλά να είναι ανεξάρτητος των συμβάντων της.

Στο ίδιο κείμενο, ο Flick (ομοίως), δίνει και μία δεύτερη διαφορά ανάμεσα στα δύο είδη έρευνας και αφορά τη δομή της εκάστοτε έρευνας. Ισχυρίζεται, λοιπόν, ότι στην Ποσοτική Έρευνα οι ερωτήσεις είναι σαφής και τυποποιημένες κατά μεγάλο βαθμό. Το γεγονός αυτό οδηγεί πάντοτε σε συγκεκριμένα στοιχεία σε σχέση με τον τρόπο συλλογής των δεδομένων. Από την άλλη πλευρά, όμως, στην Ποιοτική Έρευνα, χρησιμοποιούνται περισσότερο ερωτηματολόγια υπό τη μορφή συνεντεύξεων με δυνατότητα ελεύθερης δόμησής τους, η οποία

προσαρμόζεται στην κάθε περίπτωση ξεχωριστά και σε αντιστοιχία με την εξέλιξη των απαντήσεων που λαμβάνονται από συνεντευξιαζόμενο. Δηλαδή, κάθε φορά η συνέντευξη μπορεί να προσαρμοσθεί και οι ερωτήσεις να αλλάξουν σε σειρά ή ακόμα και σε περιεχόμενο. Μια τελευταία διαφορά που αναφέρει ο Flick(2004) συνίσταται στο σε ποιες περιπτώσεις ενδείκνυται η κάθε μορφή έρευνας. Αναφέρει λοιπόν ο Flick(ομοίως) ότι σε περιπτώσεις όπου το αντικείμενο της έρευνας αφορά την πραγματικότητα (έρευνα πεδίου), τότε συνίσταται η χρήση της Ποιοτικής Έρευνας. Αυτό σύμφωνα με τον Blumer (1969 στον Flick, 2004), συμβαίνει γιατί με αυτό τον τρόπο είναι δυνατή η δημιουργία μιας ερευνητικής υπόθεσης (researchhypothesis), μίας θεωρίας δηλαδή, σχετικά με το αντικείμενο της έρευνας η οποία είτε τελικά επιβεβαιώνεται είτε καταρρίπτεται. Και καταλήγει λέγοντας ότι η Ποσοτική Έρευνα ακολουθείται από την Ποιοτική ώστε να εξετασθούν τα τυποποιημένα ευρήματα της πρώτης. Αυτό συμβαίνει διότι η Ποιοτική Έρευνα μπορεί να δώσει περισσότερες και καταλληλότερες εξηγήσεις σε αριθμητικά στοιχεία και ευρήματα, εξηγώντας βαθύτερα χαρακτηριστικά και ιδιαιτερότητες που δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτές από τους τυπικούς στατιστικούς συσχετισμούς.

Στο έργο του ο Newman(2007) παρουσιάζει τις δικές του απόψεις σχετικά με τις διαφορές μεταξύ των δύο μορφών έρευνας. Υποστηρίζει λοιπόν, ότι η κύρια διαφορά προέρχεται από την μορφή των δεδομένων που συλλέγονται. Τα λεγόμενα softdata, δηλαδή εντυπώσεις, λέξεις, προτάσεις, φωτογραφίες, σύμβολα και διάφορα άλλα εμπειρικά στοιχεία, επιβάλουν διαφορετική προσέγγιση στην έρευνά τους, αλλά παράλληλα και διαφορετικό τρόπο συλλογής δεδομένων. Αντίθετα τα λεγόμενα harddata, αρκούνται στην τυπική καταγραφή μέσω αριθμών. Και εδώ γίνεται εμφανής και αισθητή η διαφορά στην προσέγγιση «αριθμοί έναντι σημασιολογίας» όπως και προηγουμένως στον Flick (2004). Μια άλλη

ειδοποιός διαφορά είναι ότι οι ερευνητές χρησιμοποιώντας διαφορετικές προσεγγίσεις στην έρευνά τους (ποιοτική ή ποσοτική), καταλήγουν σε διαφορετικές υποθέσεις σχετικά με την κοινωνική ζωή και φυσικά έχουν διαφορετικούς στόχους.

Άλλες διαφορές που εντοπίζει ο Newman(2007) συνίστανται στο γεγονός ότι η Ποσοτική Έρευνα διακρίνεται από γραμμικότητα ενώ η Ποιοτική δεν είναι γραμμική. Η γραμμικότητα στην έρευνα σημαίνει ότι υπάρχει μια τυπική διαδικασία με συγκεκριμένα βήματα (μια σκάλα, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Newman (2007)), που οδηγεί σε μία συγκεκριμένη αλληλουχία βημάτων και μία συγκεκριμένη κατεύθυνση. Αντίθετα, η Ποιοτική Έρευνα, ακολουθεί βήματα τα οποία δεν είναι πάντα στην ίδια σειρά. Δηλαδή, μπορεί μετά από ένα βήμα ο ερευνητής να γυρίσει προς τα πίσω και να επανελέγξει τα προηγούμενα βήματα και έπειτα να προχωρήσει σε τελείως διαφορετική σειρά βημάτων. Ο Newman(ομοίως) παρομοιάζει την Ποιοτική Έρευνα σαν ένα σπирάλ που μετακινεί την έρευνα προς τα πάνω αλλά όχι με ευθύ τρόπο όπως η Ποσοτική Έρευνα. Στον παρακάτω πίνακα φαίνονται συνοπτικά οι διαφορές μεταξύ Ποιοτικής και Ποσοτικής Έρευνας.

Πίνακας 1. Οι διαφορές μεταξύ Ποσοτικής και Ποιοτικής Έρευνας

Ποσοτική Έρευνα	Ποιοτική Έρευνα
Στατιστική Ανάλυση μέσω αριθμών	Ανάλυση χαρακτηριστικών μέσω μεθόδων παρατήρησης
Ανεξαρτησία Ερευνητή	Εμπλοκή Ερευνητή, υποκειμενική παρατήρηση
Σαφείς ερωτήσεις à Τυποποίηση Δεδομένων	Συνεντεύξεις με δυναμική δομή à Δυναμικά αποτελέσματα ανά περίπτωση

Θεωρητική Έρευνα	Έρευνα Πεδίου και Πρακτική Έρευνα
Hard Data	Soft Data
Αριθμοί	Σημασιολογία
Γραμμική Δομή	Μη γραμμική δομή

1.4 Βασικές παραδοχές και αρχές της ποιοτικής προσέγγισης

Στο έργο της η Mason(2003) παρουσιάζει και συνοψίζει τις βασικές παραδοχές της ποιοτικής προσέγγισης στην έρευνα, οι οποίες συνοψίζονται στα κάτωθι:

1.4.1. Φιλοσοφική Θέση της Ποιοτικής Έρευνας

Κατά πρώτον η ποιοτική έρευνα θεμελιώνεται σε μια θέση φιλοσοφική, δηλαδή μια ερμηνευτική προσέγγιση του ερευνώμενου αντικειμένου ή κατάστασης. Η ποιοτική έρευνα εστιάζει σε ένα τρόπο ερμηνείας κατανοητό και επιχειρεί να βιώνεται και να παράγεται κατά τη διεξαγωγή της έρευνας ο κοινωνικός κόσμος. Υπάρχουν, βέβαια, διαφορετικές προσεγγίσεις πάνω σε αυτό το πλαίσιο, όπως κοινωνικά νοήματα, ερμηνείες, πρακτικές, συζητήσεις, διαδικασίες ή κατασκευές. Φυσικά οι προσεγγίσεις αυτές αναγνωρίζουν έστω και κάποια από τα παραπάνω ως στοιχεία ενός κοινωνικού κόσμου, ο οποίος είναι πολυεπίπεδος και σύνθετος.

1.4.2. Βάση Μεθόδων Επεξηγηματικής Δόμησης και Ανάλυσης

Μία δεύτερη παραδοχή που κάνει η Mason (ομοίως)είναι ότι η Ποιοτική Έρευνα βασίζεται σε μεθόδους επεξηγηματικής δόμησης και ανάλυσης. Αυτές οι μέθοδοι προϋποθέτουν την κατανόηση της πολυπλοκότητας, της λεπτομέρειας καθώς και του πλαισίου. Βασικό αντικείμενο της Ποιοτικής Έρευνας βάσει αυτής της παραδοχής είναι η

παραγωγή σφαιρικής αντίληψης, στηριγμένης πάνω σε λεπτομερή και πλούσια στοιχεία.

1.4.3. Διεξαγωγή με αυστηρό τρόπο

Η επόμενη παραδοχή της Mason(ομοίως) για την Ποιοτική Έρευνα αφορά τον τρόπο διεξαγωγής της, ο οποίος θα πρέπει να είναι συστηματικός και αυστηρός. Παράλληλα, απαιτείται κριτική λεπτομερής αυτοεξέταση ή αυτό-ελεγκτικός, αναστοχασμός δηλαδή, από την πλευρά του ερευνητή. Η συγκεκριμένη παραδοχή βασίζεται στην πεποίθηση ότι οι ερευνητές δεν δύνανται να είναι ουδέτεροι και αποστασιοποιημένοι από τα παράγωγα των ερευνών τους, δηλαδή την γνώση και τα στοιχεία.

1.4.4. Παραγωγή κοινωνικών εξηγήσεων

Η τελευταία παραδοχή που αναφέρεται στο έργο της Mason (2003), είναι ότι η Ποιοτική Έρευνα πρέπει να παράγει κοινωνικές εξηγήσεις. Αυτές οι εξηγήσεις πρέπει να έχουν την δυνατότητα γενίκευσης ή να χαίρουν ευρείας απήχησης.

Οι παραπάνω παραδοχές οδηγούν σε ένα γενικότερο συμπέρασμα λειτουργίας και οργάνωσης της Ποιοτικής Έρευνας, ότι δίδεται μεγαλύτερη έμφαση σε μορφές ανάλυσης και επεξήγησης που είναι «ολιστικές» έναντι σε μορφές αποτύπωσης επιφανειακών μοντέλων, τάσεων και συσχετισμών. Αυτή η παραδοχή δεν έρχεται βέβαια σε αντίθεση με το γεγονός ότι υπάρχουν και κάποια είδη ποσοτικοποίησης ή στατιστικές μορφές ανάλυσης, όπου δεν χαίρουν μεγάλης σημασίας, όμως στην Ποιοτική Έρευνα.

1.4.5. Ποιοτική Προσέγγιση Έρευνας

Σύμφωνα με τους Αντωνιάδου και Σβολόπουλο (2008), οι στρατηγικές για την ποιοτική προσέγγιση της έρευνας πρέπει να περιλαμβάνουν μελέτες περίπτωσης, συνεντεύξεις και παρατήρηση.

Για τις μελέτες περίπτωσης, οι Αντωνιάδου και Σβολόπουλος (ομοίως), αναφέρουν πως αναδεικνύουν το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο συμβαίνει το ερευνώμενο φαινόμενο. Αυτή η παρατήρηση έρχεται σε επαλήθευση της πρώτης παραδοχής της Mason (2003) σχετικά με την φιλοσοφική θέση της ποιοτικής έρευνας. Ως εκ τούτου, η αξιοποίηση της μεθόδου αυτής αποτελεί ποιοτικό προσόν της Ποιοτικής Έρευνας. Οι δύο συγγραφείς, συνεχίζοντας την ανάλυσή της σχετικά με την ποιοτική προσέγγιση στην έρευνα, αναφέρουν και την σχέση της ανάλυσης. Αναφέρουν συγκεκριμένα ότι η ποιοτική ανάλυση βοηθά στην καλύτερη κατανόηση της κατάστασης που κάθε φορά μελετάται.

Ο Berg (2001), αναφέρει σχετικά με το θέμα ότι μία απλοϊκή εξήγηση των τεχνικών ποιοτικής έρευνας μπορεί να οδηγήσει τους ερευνητές στο να πιστέψουν στην επάρκεια οποιασδήποτε διαδικασίας που φέρει ως αποτέλεσμα περιγραφικά δεδομένα αντί ποσοτικών δεδομένων. Αυτό φυσικά δεν αποτελεί ποιοτική προσέγγιση στην έρευνα καθώς δεν ενσωματώνει ούτε της βασικές θεωρητικές παραδοχές της έρευνας, ούτε οδηγεί σε επιστημονικά συμπεράσματα. Ο συγγραφέας λοιπόν, αναφέρει πως για να υπάρχει ποιοτική προσέγγιση στην έρευνα θα πρέπει αναζητείται με σωστό τρόπο η απάντηση σε ερωτήματα, μέσω της εξέτασης διαφόρων κοινωνικών συνθηκών και ρυθμίσεων στην έρευνα είτε στα φαινόμενα τα ίδια είτε στους συμμετέχοντες. Ένα άλλο στοιχείο ποιοτικής προσέγγισης στην έρευνα, σύμφωνα με τον Berg(2001) αποτελεί το πλαίσιο ελέγχου διεξαγωγής της έρευνας. Αυτό συμβαίνει διότι ο ερευνητής θα πρέπει να επιλέξει το κατάλληλο επίπεδο ελέγχου της έρευνας και του αντικειμένου της. Το πόσο αυστηρή ή ελεύθερη θα είναι η έρευνα, συνεχίζει ο Berg (ομοίως) είναι, επηρεάζει και την ποιότητα των αποτελεσμάτων της.

Κεφάλαιο 2: Προετοιμασία της Ποιοτικής Έρευνας

2.1 Προγραμματισμός και Σχεδιασμός στην ποιοτική έρευνα

Σύμφωνα με τον Berg (2001), κάθε έρευνα πρέπει να ξεκινήσει από ένα συγκεκριμένο σημείο. Η αφετηρία αυτή, λοιπόν, είναι συνήθως μία ιδέα. Άλλες φορές, λέει ο Berg (ομοίως) ότι προέρχεται από ένα συγκεκριμένο πρόβλημα, ενώ άλλες φορές από ένα περιστατικό. Κάποιες άλλες φορές, ιδέες μπορεί να προέρχονται από πληροφορίες που μεταδίδονται αλλά να μην έχει άμεση εμπειρία ο ερευνητής. Αυτή η πληροφορία μπορεί να γεννήσει ερωτήματα, τα οποία με τη σειρά τους να προάγουν την ανάγκη για διεξαγωγή έρευνας και εύρεσης απαντήσεων. Για παράδειγμα, έστω ότι παρατηρείται έντονη κινητικότητα των νέων επιστημόνων προς το εξωτερικό. Το ελληνικό κράτος, στην προσπάθειά του να καταλάβει το φαινόμενο διατυπώνει κάποιες ερωτήσεις: για ποιους λόγους μεταναστεύουν οι νέοι επιστήμονες, προς ποιες χώρες, με ποια κριτήρια επιλέγουν. Αυτές οι ερωτήσεις έχουν και κάποιο σκοπό, να προβάλλουν τα στοιχεία εκείνα τα οποία θα οδηγήσουν το κράτος στο να κατανοήσει το πρόβλημα και να αντιδράσει με τον καταλληλότερο τρόπο ώστε να αποτρέψει τις αρνητικές συνέπειες για τη χώρα.

Για να μπορέσει όμως η έρευνα να προχωρήσει χρειάζεται να σχηματισθεί μία θεωρία πάνω στο αντικείμενο της έρευνας. Η θεωρία πολλές φορές σχηματίζεται πριν την έναρξη της έρευνας και εξετάζεται μετά το πέρας της για την ορθότητά της, ενώ άλλες είναι προϊόν των συμπερασμάτων των ευρημάτων της. Εν κατακλείδι, η έρευνα σύμφωνα με τον Berg (ομοίως) μπορεί να προτείνει νέα προβλήματα για δημιουργία νέων θεωριών, να επιτύχει καινοτομίες στη θεωρία, να εξελίξει υπάρχουσες θεωρίες, ή ακόμα και να τροποποιήσει παρωχημένες θεωρητικές αυταπόδεικτους ισχυρισμούς.

Βάσει του πότε σχηματίζεται η θεωρία, ο προγραμματισμός της έρευνας διαχωρίζεται σε δύο διαφορετικές διαδικασίες που φαίνονται παρακάτω.

Πρώτον:

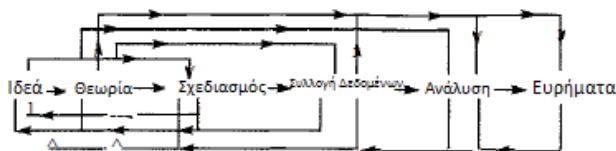
Ιδέα à Θεωρία à Σχεδιασμός Έρευνας à Συλλογή Δεδομένων à Ανάλυση Δεδομένων à Παράθεση Ευρημάτων

Δεύτερον:

Ιδέα à Σχεδιασμός Έρευνας à Συλλογή Δεδομένων à Θεωρία à Ανάλυση Δεδομένων à Παράθεση Ευρημάτων

Γίνεται αμέσως κατανοητό ότι και στις δύο περιπτώσεις τα περισσότερα βήματα του προγραμματισμού της έρευνας είναι κοινά. Ωστόσο, η διαφορά στο στάδιο του σχηματισμού της θεωρίας ανάμεσα στα δύο αυτά μοντέλα δημιουργεί και άλλες διαφοροποιήσεις, όπως για παράδειγμα στον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται η συλλογή δεδομένων. Μία άλλη διαφοροποίηση στο πρώτο μοντέλο σε σχέση με το δεύτερο είναι ότι λόγω της ανάγκης για δημιουργία θεωρίας πριν την διεξαγωγή δεδομένων, δημιουργείται και η ανάγκη για μια προκαταρκτική έρευνα, ή όπως συνήθως λέγεται βιβλιογραφική επισκόπηση (literaturereview). Οι συσχετισμοί μεταξύ των βημάτων όπως αυτά τα παρουσιάζει ο Berg (2001), φαίνονται στο παρακάτω σχήμα. Οι συσχετισμοί αυτοί προσδίδουν την πολυπλοκότητα στον προγραμματισμό της έρευνας, καθώς πολλές φορές πρέπει ο ερευνητής να επιστρέψει σε προηγούμενο στάδιο της έρευνας για να αναθεωρήσει στοιχεία και μεθόδους, ώστε να μπορέσει να επιτύχει καλύτερη ποιότητα στα αποτελέσματα της έρευνας.

Σχήμα 2. Η σπειροειδής Προσέγγιση Στην Ποιοτική Έρευνα (Προσαρμογή από τον Berg (2001)).

Όπως φαίνεται και στο Σχήμα 2, η έρευνα ξεκινά με την καταγραφή μίας ιδέας. Ο ερευνητής μετά θα πρέπει να εμπλουτίσει τις γνώσεις του πάνω στο αντικείμενο μέσω της βιβλιογραφικής επισκόπησης. Το επόμενο στάδιο είναι ο σχεδιασμός των έρευνας (δηλαδή των μέσων και μεθόδων που θα χρησιμοποιηθούν). Ακολουθεί η διεξαγωγή της και η ανάλυση των δεδομένων. Τα δεδομένα αυτά, τέλος, ως ευρήματα, αναλύονται και αξιολογούνται ώστε να εξαχθούν τα συμπεράσματα. Τα επιμέρους βήματα του προγραμματισμού της έρευνας αναλύονται παρακάτω. Το παραπάνω μοντέλο αναφέρεται και ως «Τα έξι βήματα της διαδικασίας της έρευνας» (Walonick, 1993 & Μαντζούκας, 2007, και Newman, 2007). Για το σκοπό αυτού του κειμένου θα αναλυθεί το μοντέλο βάσει των στοιχείων που παραθέτει ο Berg (2001)

2.1.1. Βιβλιογραφική Επισκόπηση

Στο παραπάνω μοντέλο το πρώτο βήμα είναι η καταγραφή της ιδέας της έρευνας και το δεύτερο η βιβλιογραφική επισκόπηση. Σε αυτό το βήμα ο ερευνητής προσπαθεί να καταγράψει και να αναγνωρίσει τι έχουν ήδη ερευνήσει προηγούμενοι ερευνητές για το αντικείμενο (την ιδέα) της έρευνας. Η ιδέα προκαλεί κάποια ερωτήματα τα οποία ο ερευνητής καλείται να απαντήσει. Πάνω σε αυτά τα ερωτήματα δουλεύει πρώτα ώστε να βρει τι υπάρχει ήδη καταγεγραμμένο. Για να το επιτύχει αυτό ο ερευνητής χρησιμοποιεί διάφορες πηγές πληροφοριών όπως βιβλία, επιστημονικά περιοδικά που πραγματεύονται το αντικείμενο, εφημερίδες, αρχειακό υλικό από μ.μ.ε. και λοιπά.

2.1.2. Καταγραφή των προβλημάτων της έρευνας

Το επόμενο βήμα αφορά την δημιουργία ενός πλαισίου θεωρητικές προσέγγισης για το αντικείμενο της έρευνας. Ο σχεδιασμός της διεξαγωγής της έρευνας επηρεάζεται κατά ένα μεγάλο βαθμό από αυτή την προσέγγιση, καθώς και από το ποιες είναι οι ερευνητικές ερωτήσεις βάσει των οποίων θα σχηματισθεί μία καθαρή ερευνητική δήλωση (statement). Πρέπει να προσέξει ο ερευνητής ώστε οι ερωτήσεις που θα σχηματισθούν σε αυτό το βήμα να μην είναι προϊόν τυχαίας διαδικασίας ή ελεύθερης σκέψης αλλά εμπειριστατωμένης λογικής, ώστε να βοηθηθεί ο ερευνητής στην ποιοτικότερη επεξεργασία της ιδέας της έρευνας.

2.1.3. Σχεδιασμός και Διεξαγωγή της Έρευνας

Το βήμα αυτό είναι η ραχοκοκαλιά του προγραμματισμού της έρευνας, καθώς θα επηρεάσει την έρευνα και τα αποτελέσματά της περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο βήμα. Γι' αυτό, θεωρείται ότι το βήμα αυτό διακατέχεται από μία πληθώρα αποφάσεων που πρέπει να ληφθούν σχετικά με την ιδέα ή τις ερωτήσεις της έρευνας. Τέτοιες αποφάσεις περιλαμβάνουν αλλά δεν περιορίζονται σε ζητήματα που αφορούν τον τύπο των πληροφοριών που θα συλλεχθούν, με ποιο τρόπο θα αναλυθούν, πότε και πού θα λάβει χώρα η συλλογή, πόσο θα κοστίσει η έρευνα, πως θα καταγραφούν και θα αναπαρασταθούν τα δεδομένα μόλις συλλεχθούν.

2.1.4. Ανάλυση των δεδομένων

Στο στάδιο αυτό της έρευνας, τα συλλεγμένα δεδομένα κατηγοριοποιούνται και αναλύονται μέσω διαφόρων τεχνικών. Τεχνικές όπως η ομαδοποίηση παρόμοιων δεδομένων ή απαντήσεων για την μείωση του όγκου των υπό ανάλυση δεδομένων είναι κοινές στην ποιοτική έρευνα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι υπάρχει ποσοτικοποίηση

των δεδομένων. Μία άλλη τεχνική αφορά την αναπαράσταση των δεδομένων σε ένα σύμπλεγμα πληροφοριών που επιτρέπει στους ερευνητές να μεγιστοποιήσουν τις ικανότητές τους σχετικά με την ποιοτική ανάλυση των δεδομένων.

2.1.5. Ευρήματα

Το τελευταίο στάδιο του προγραμματισμού της έρευνας αφορά την συμπερασματική παρουσίαση των δεδομένων καθώς και την επιβεβαίωση της θεωρίας που σχηματίστηκε λόγω της καταγραφής της ιδέας σε σχέση πάντα με τα ευρήματα της έρευνας. Καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας, οι ερευνητές κάνουν υποθέσεις, αναζητούν στοιχεία και σχηματίζουν θεωρίες οι οποίες σε κάθε βήμα αναθεωρούνται, εξελίσσονται ή απορρίπτονται ως άκυρες, αφού έχει προηγηθεί η δημιουργία νέων. Όλες αυτές οι επιμέρους θεωρίες σε αυτό το στάδιο ελέγχονται για την εγκυρότητά τους σε συνάφεια πάντα με τα αποτελέσματα της ανάλυσης των δεδομένων. Επίσης, αναζητούνται συσχετισμοί μεταξύ στοιχείων των δεδομένων. Αυτή η πιστοποίηση της εγκυρότητας της ιδέας ή της θεωρίας είναι ακόλουθο της πιστοποίησης της εγκυρότητας των δεδομένων που συλλέχθηκαν. Το τελευταίο κομμάτι αυτού του σταδίου αφορά τα συμπεράσματα της έρευνας καθώς και πιθανές προτάσεις για διεξαγωγή περαιτέρω ερευνών για το αντικείμενο.

2.2 Τύποι ερευνητικών ερωτημάτων που ενδείκνυνται για ποιοτική διερεύνηση

Υπάρχουν διάφορες προσεγγίσεις για τους τύπους ερευνητικών ερωτημάτων που ταιριάζουν στην ποιοτική έρευνα, αλλά εδώ παρουσιάζονται οι κυριότερες.

2.2.1. Η προσέγγιση του Berg

Ο Berg (2001), παρουσιάζει τρεις τύπους ερευνητικών ερωτημάτων οι οποίοι σύμφωνα με την άποψή του ενδείκνυνται για διερεύνηση ποιοτικής μορφής.

Η πρώτη μορφή είναι οι συνθηματικά διατυπωμένες ερωτήσεις. Οι συνθηματικές ερωτήσεις συνήθως προκαλούν συγκεκριμένες συναισθηματικές αντιδράσεις των ανθρώπων. Έτσι, κάποιες συγκεκριμένες λέξεις ή ακόμα και φράσεις μπορούν να προκαλέσουν θετικές ή αρνητικές αντιδράσεις στους ερωτώμενους. Πολλές φορές μπορεί ακόμα και να είναι ταμπού για την κοινωνία ή να έχουν συγκεκριμένο νόημα, συνεπώς και ύφος. Όλα αυτά επηρεάζουν την έρευνα θετικά ή αρνητικά και σε επίπεδο ποιότητας.

Η δεύτερη μορφή είναι οι διττές ερωτήσεις ή αυτές που ζητούν ταυτόχρονα από τον ερωτώμενο να αντιδράσει, να ανταποκριθεί ή να απαντήσει σε δύο ταυτόχρονα ερωτήματα. Συνήθως αυτά τα ερωτήματα παρουσιάζουν δύο αντίθετες περιπτώσεις ή συνθήκες που μπορεί να αλληλεπιδρούν η μία με την άλλη ή ακόμα και να αποκλείουν η μία συνθήκη την άλλη.

Η τρίτη μορφή ερωτημάτων είναι οι σύνθετες ερωτήσεις. Μακροσκελείς ερωτήσεις ή ερωτήσεις με πολλαπλά υπο-ερωτήματα μπορεί να καλύπτουν μεγάλο μέρος του υπό έρευνα αντικειμένου, αλλά από την άλλη μεριά μπορεί να προκαλέσουν σύγχυση στον ερωτώμενο και να καταστεί αδύνατον να ανταποκριθεί επαρκώς σε όλα τα τμήματα της ερώτησης.

2.2.2. Η προσέγγιση του Creswell

Ο Creswell (2007), παρουσιάζει μια διαφορετική προσέγγιση σχετικά με τους τύπους ερευνητικών ερωτημάτων. Η πρώτη μορφή αφορά το λεγόμενο «κεντρικό ερώτημα» και τα «υπο-ερωτήματα» της έρευνας. Το κεντρικό ερώτημα εμπεριέχει την κεντρική ιδέα της έρευνας, τον σκοπό

της και την συνολική αξία της διεξαγωγής της. Από την άλλη, τα υπο-ερωτήματα παρουσιάζουν και εξετάζουν τα επιμέρους σημεία της κεντρικής ιδέας της έρευνας, προσδίδοντας μια πολυδιάστατη προσέγγιση στην ανάλυση του αντικειμένου της έρευνας.

Το κεντρικό ερώτημα της έρευνας αφορά την έκφραση της ιδέας της έρευνας με συγκεκριμένη μορφή. Σύμφωνα με τον Creswell (ομοίως), υπάρχουν τέσσερις μορφές τέτοιων ερωτημάτων:

1. Διερευνητικά (τα οποία έχουν ως σκοπό να διαλευκάνουν φαινόμενα για τα οποία γνωρίζουμε λίγα)
2. Επεξηγηματικά (τα οποία έχουν σκοπό να εξηγήσουν τα επαναλαμβανόμενα σημεία, δηλ patterns, που σχετίζονται με το φαινόμενο)
3. Περιγραφικά (τα οποία περιγράφουν το ίδιο το φαινόμενο)
4. Ελαφριάς χειραφέτησης (με σκοπό να δημιουργήσει κοινωνική δράση γύρω από το φαινόμενο).

Πάνω σε αυτά τα τέσσερα σημεία, οCreswell (2007), προσθέτει ότι τα κεντρικά ερωτήματα της ποιοτικής έρευνας συνήθως είναι ανοικτής απάντησης (δηλαδή χωρίς προκαθορισμένες και κατηγοριοποιημένες από τον ερευνητή απαντήσεις), δυναμικές στο περιεχόμενό τους βάσει της εξέλιξης της έρευνας, ουδέτερες ως προς τον ερωτώμενο ώστε να μην κατευθύνεται η έρευνα, επεξηγηματικές ως προς τον σκοπό και αντικείμενο της έρευνας με ακριβή τρόπο, και τέλος μικρές και καθαρές στο νόημα.

Η πολυπλοκότητα του αντικειμένου μίας έρευνας όμως, δεν δύναται να αντιμετωπίζεται μόνο από ένα κεντρικό ερώτημα. Τα υπο-ερωτήματα, λύνουν αυτό το πρόβλημα αντιμετωπίζοντας τα χαρακτηριστικά, τις ιδιαιτερότητες και τα επιμέρους σημεία του ερευνητικού προβλήματος. Αυτό είναι αποτέλεσμα της επίδρασης του κοινωνικού, πολιτικού και ιστορικού περιεχομένου του αντικειμένου της έρευνας. Επίσης, η

συμμετοχή του ανθρώπινου παράγοντα περιπλέκει ακόμα περισσότερο την ανάλυση της έρευνας. Γι' αυτό, σύμφωνα με τον Creswell (2007), τα υπο-ερωτήματα «σπάνε» το κεντρικό ερώτημα σε επιμέρους κομμάτια ώστε να καταστεί δυνατή η σε βάθος μελέτη και κατανόηση του αντικειμένου της έρευνας. Η κατηγοριοποίηση των υπο-ερωτημάτων γίνεται σε δύο μορφές:

1. Τις «θεματικές» και
2. Τις «διαδικαστικές»

Στην πρώτη περίπτωση τα υπο-ερωτήματα αφορούν καθαρά το αντικείμενο (θέμα) της έρευνας ενώ στην δεύτερη επικεντρώνονται στον τρόπο διεξαγωγής της έρευνας βάσει των χαρακτηριστικών της ιδέας (και κατά συνέπεια των χαρακτηριστικών του κεντρικού ερωτήματος).

2.3 Ο ρόλος των υποθέσεων και των θεωρητικών προκατανοήσεων

Οι υποθέσεις και οι θεωρητικές προκατανοήσεις συνδέονται άμεσα με την ιδέα της έρευνας και τη θεωρία που σχετίζεται με αυτή την ιδέα. Επιπρόσθετα, ο Newman (2007), δηλώνει ότι βασικός στόχος της έρευνας είναι να δημιουργεί νέες ιδέες και υποθέσεις. Σύμφωνα με τον Creswell (2007), η ερευνητική διαδικασία της ποιοτικής έρευνας αρχίζει με την κατάρτιση φιλοσοφικών προκατανοήσεων. Η διαδικασία αυτή βοηθά τους ερευνητές στο να σχεδιάσουν την υπόλοιπη διαδικασία της έρευνας. Οι Gill & Johnson (2001), αναφέρουν ότι οι όροι «υπόθεση» και «θεωρία» πολλές φορές χρησιμοποιούνται ως εναλλακτικοί ο ένας του άλλου. Σχετικά με την παραδοχή αυτή, θεωρείται ότι στην στενότερη έννοιά της, η θεωρία είναι ένα δίκτυο ή σύμπλεγμα από προηγμένες υποθέσεις με σκοπό να κάνει πλήρως αντιληπτές ώστε να επεξηγούν ένα συγκεκριμένο κοινωνικό ή φυσικό φαινόμενο. Από την άλλη, οι υποθέσεις είναι σχέσεις μεταξύ των αντικειμένων/φαινομένων που ερευνώνται (Newman, 2007). Οι υποθέσεις αυτές ελέγχονται για την

εγκυρότητά τους, ώστε να μετατραπούν σε προτάσεις (propositions), οι οποίες είναι σχέσεις με την θεωρία που έχει προηγουμένως αποδεχθεί η επιστημονική κοινότητα. Οι Gill&Johnson (ομοίως), συνεχίζουν αναφέροντας ότι οι επιμέρους «έννοιες» που σχηματίζουν τις θεωρίες και τις υποθέσεις της κάθε έρευνας παρουσιάζουν ταυτόχρονα και τους ισχυρισμούς σχετικά με τους συσχετισμούς ανάμεσά τους. Οι «έννοιες» που εμπεριέχονται σε μία θεωρία ή μια ερευνητική παραδοχή είναι συνοπτικές ιδέες οι οποίες χρησιμοποιούνται με σκοπό να κατατάσσονται αντικείμενα και φαινόμενα της έρευνας σε κατηγορίες με κοινά χαρακτηριστικά.

Για να γίνει καλύτερα κατανοητός ο ρόλος και η σημασία των υποθέσεων και των προκατανοήσεων στον σχηματισμό μίας θεωρίας θα αναλυθεί το σύστημα σχηματισμού θεωριών του Lancaster (2005). Στο πρώτο στάδιο λαμβάνει χώρα η διαδικασία της μετατροπής των επιμέρους περιληπτικών εννοιών σε δείκτες ή μέτρα ικανά να επιτρέψουν και να βοηθήσουν στην διεξαγωγή των παρατηρήσεων. Το επόμενο στάδιο περιλαμβάνει την δοκιμή και την επαλήθευση ή μη της θεωρίας που σχηματίστηκε στο προηγούμενο στάδιο ως παράγωγο των υποθέσεων και των προκατανοήσεων. Η επιτυχής επαλήθευση της θεωρίας οδηγεί με τη σειρά της στο σχηματισμό νόμων οι οποίοι εξηγούν και καλύπτουν τα φαινόμενα που η έρευνα είχε ως αντικείμενα.

Ύστερα από την παραπάνω ανάλυση γίνεται εύκολα αντιληπτή η σημασία και το μέγεθος της συμμετοχής των ερευνητικών υποθέσεων και προκατανοήσεων στην διεξαγωγή της έρευνας, αλλά και στα αποτελέσματά της.

Ο Creswell(2007), δηλώνει ότι οι προκατανοήσεις και οι υποθέσεις, έχουν μεγάλη σημασία για το σχηματισμό της έρευνας και τον προγραμματισμό της. Επιπρόσθετα, η καλή έρευνα προϋποθέτει τον σχηματισμό επεξηγηματικών και θεωρητικών πλαισίων εργασίας

(frameworks), που θα συμβάλλουν στην ποιοτικότερη διεξαγωγή της έρευνας. Πάνω σε αυτή τη βάση, ο Creswell (ομοίως), παρουσιάζει τις πέντε βασικές κατηγορίες προκατανοήσεων, τις οποίες θεωρεί ως βασικές προϋποθέσεις για την έρευνα, ως εξής:

- i. Οντολογικές
- ii. Επιστημολογικές
- iii. Αξιολογικές
- iv. Ρητορικές
- v. Μεθοδολογικές.

Η επιλογή μίας από τις παραπάνω κατηγορίες επηρεάζει τον σχεδιασμό και τον προγραμματισμό, αλλά και τη διεξαγωγή της έρευνας. Γι'αυτό ο Creswell (ομοίως), καταλήγει ισχυριζόμενος ότι οι προκατανοήσεις και οι υποθέσεις είναι βασικά δομικά στοιχεία του προγραμματισμού της ποιοτικής έρευνας.

Κεφάλαιο 3: Στρατηγικές και τεχνικές της Ποιοτικής Έρευνας (Συλλογή Στοιχείων)

3.1 Έρευνα πεδίου –βασικά χαρακτηριστικά

Η έρευνα πεδίου είναι μία από τις κυριότερες στρατηγικές και μεθόδους έρευνας που υπάρχουν στην φαρέτρα των ερευνητών. Στην ποιοτική έρευνα, η έρευνα πεδίου προσφέρει σημαντικές πληροφορίες εκ των έσω και διορατικότητα (insight). Επίσης, βοηθά τους ερευνητές να καταγράψουν πληροφορίες που με άλλο τρόπο δεν θα είχαν την ίδια λεπτομέρεια και ως εκ τούτου και αξία.

Ο Newman (2007), αναλύει την έννοια και τα χαρακτηριστικά της μεθόδου αυτής, καθώς θεωρεί ότι είναι καταλληλότερη για τη διεξαγωγή ερευνών επεξηγηματικής, περιγραφικής και διερευνητικής μορφής ή ακόμα και μικτής μορφής. Ο ορισμός που δίνει ο Newman (ομοίως) για την έρευνα πεδίου περιγράφει αρκετά καλά το περιεχόμενο και τα χαρακτηριστικά της. Έτσι, βάσει του ορισμού αυτού, η έρευνα πεδίου περιλαμβάνει κυρίως τη διεξαγωγή μελετών περίπτωσης σε μικρές ομάδες ατόμων με κοινά χαρακτηριστικά σε μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Σκοπός της έρευνας πεδίου είναι να μετατρέψει την αρχική ερευνητική υπόθεση/ιδέα (researchhypothesis) σε μία θεωρία. Το επιτυγχάνει αυτό μέσα από μία συγκεκριμένη διαδικασία που θα αναλυθεί παρακάτω. Έτσι, η διαδικασία αυτή ξεκινά από την επιλογή μίας κοινωνικής ομάδας ή ενός φυσικού περιβάλλοντος. Επιτυγχάνει την πρόσβαση στο περιβάλλον αυτό ή την λειτουργία της ομάδας με χρήση διαφόρων μεθόδων (όπως η συνέντευξη), και εξετάζει το αντικείμενο της έρευνας. Ο ερευνητής θα πρέπει να έρθει σε άμεση επαφή με την ομάδα ή το περιβάλλον και να καταγράψει όλες εκείνες τις κατάλληλες πληροφορίες και στοιχεία που θα τον βοηθήσουν μετά τη συλλογή τους και την ανάλυσή τους, να ελέγξει την εγκυρότητα της ιδέας/θεωρίας που

έχει καταρτίσει. Η ιδιαιτερότητα της μορφής αυτής, την εντάσσει αυτόματα στις πλέον κατάλληλες μεθόδους για διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας, καθώς αντί των ψυχρών μαθηματικών τύπων και των πολύπλοκων στατιστικών μεθόδων ανάλυσης, χρησιμοποιεί την κατά πρόσωπο επαφή με τους ανθρώπους που είναι μέρος του πραγματικού αντικειμένου έρευνας στο φυσικό τους περιβάλλον. Η παρατήρηση στο φυσικό περιβάλλον των ατόμων που εμπλέκονται στο ερευνώμενο φαινόμενο ή κατάσταση, βοηθά τον ερευνητή να κατανοήσει καλύτερα τις ιδιαιτερότητες του αντικειμένου,

- i. να μάθει λεπτομέρειες τις οποίες η βιβλιογραφική επισκόπηση ποτέ δεν θα μπορούσε να του προσφέρει
- ii. να κατανοήσει πλήρως λεπτομέρειες που αφορούν την πρακτική εφαρμογή στη διαδικασία που δεν παρουσιάζονται στη θεωρία
- iii. βοηθά τον ερευνητή να καταγράψει τις απόψεις, τις διαφορές και τις ιδιαιτερότητες των ατόμων που παίρνουν μέρος στο υπό έρευνα αντικείμενο και να καταγράψει επίσης την ατομική επιρροή στην ομάδα.

Σύμφωνα με τον Newman (2007), οι ερευνητές έχουν εξερευνήσει και αξιοποιήσει τις δυνατότητες πολλών μεθόδων και ρυθμίσεων έρευνας πεδίου για να επιτύχουν την ανάλυση και αξιολόγηση κοινωνικών συνθηκών, υπο-κουλτούρων και διαφόρων άλλων στοιχείων της κοινωνικής και οικονομικής ζωής των ανθρώπων. Όμως τι είναι η έρευνα πεδίου. Ουσιαστικά, στην έρευνα πεδίου, οι ερευνητές, μεμονωμένα κυρίως, παρατηρούν και μιλούν απευθείας με τους ανθρώπους και που μελετούν και ερευνούν. Μέσα από αυτή τη διαδικασία που μπορεί να είναι αρκετά χρονοβόρα, ο ερευνητής μαθαίνει για τις ζωές των ανθρώπων που ερευνά. Παράλληλα, ο ερευνητής έρχεται σε άμεση επαφή με το αντικείμενο που ερευνά, είτε είναι ένα φαινόμενο που

λαμβάνει χώρα σε συγκεκριμένο χώρο, είτε είναι μια κατάσταση που επικρατεί στο χώρο αυτό.

Λόγω της ιδιαιτερότητας της έρευνας πεδίου, τα ερευνητικά ερωτήματα που πρέπει να διατυπωθούν διακρίνονται από συγκεκριμένη μορφή και χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα, «πως ο τάδε άνθρωπος καταφέρνει το Χ επίτευγμα?» ή «πως το Ψ φαινόμενο εξελίσσεται μέσα στο συγκεκριμένο χώρο?». Ο Newman (ομοίως), συνεχίζει την ανάλυσή του αναφέροντας την παρατήρησή του σχετικά με το αντικείμενο λέγοντας ότι η έρευνα πεδίου στηρίζεται στον νατουραλισμό ο οποίος χρησιμοποιείται και σε άλλα επιστημονικά πεδία (όπως η ωκεανογραφία) αφού περιλαμβάνει την παρατήρηση τυπικών και επαναλαμβανόμενων συμβάντων σε φυσικές συνθήκες. Σε αυτό το περιβάλλον, ο σκοπός του ερευνητή πεδίου είναι να ερευνήσει το κοινωνικό επίπεδο (η παραπλήσιο επίπεδο όπως το οικονομικό) ενός φαινομένου, αλλά παράλληλα να καταγράψει και να εκτιμήσει όσο το δυνατόν περισσότερες πλευρές του φαινομένου που παρατηρεί. Θα πρέπει να έχει την ικανότητα και την δυνατότητα να εισέρχεται στα ενδότερα του συστήματος ή του φαινομένου που παρατηρεί αλλά ταυτόχρονα να έχει την ικανότητα να παραμένει αντικειμενικός παρατηρητής τους.

Η διεξαγωγή της έρευνας πεδίου δεν είναι αυστηρή σε κανόνες ή τεχνικές και συνίσταται κυρίως από μία γενικότερη ερευνητική κατεύθυνση με την αξιοποίηση διαφόρων τεχνικών ανά περίπτωση βάσει των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του εκάστοτε συστήματος ή φαινομένου που ερευνάται. Σε γενικές γραμμές θα μπορούσε να συνοψισθεί η διαδικασία της έρευνας πεδίου με τα παρακάτω στοιχεία/οδηγίες για τον τρόπο διεξαγωγής της:

- i. Ο ερευνητής παρατηρεί σαν τρίτος τις τυπικές διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα σε καθημερινή βάση σε φυσικές συνθήκες αλλά ταυτόχρονα προσπαθεί να φιλτράρει και τα ασυνήθη

- φαινόμενα που μπορεί να λάβουν χώρα κατά την διάρκεια της παρατήρησης.
- ii. Ο ερευνητής προσπαθεί να εμπλακεί άμεσα με τους ανθρώπους και να γίνει μέρος και ο ίδιος του φαινομένου ή της τυπικής διαδικασίας.
  - iii. Έχοντας εμπλακεί σαν μέτοχος του φαινομένου προσπαθεί να συνδυάσει την εμπειρία του ως μέρος του συστήματος με την ταυτόχρονη αξιοποίηση των ικανοτήτων του για αντικειμενική παρατήρηση (σαν να ήταν τρίτο μέρος του συστήματος).
  - iv. Συνεχίζοντας την εκ των έσω παρατήρηση του φαινομένου αξιοποιεί διάφορες τεχνικές και ικανότητες έρευνας ώστε να καταγράψει όσο το δυνατόν περισσότερα στοιχεία από μία πολυεπίπεδη και πολύπλευρη σκοπιά, ανάλογα πάντα με τις εκάστοτε ιδιάζουσες συνθήκες.
  - v. Έχοντας ολοκληρώσει την έρευνά του, ο ερευνητής πεδίου δημιουργεί μία ολοκληρωμένη αναφορική καταγραφή σχετικά με τις παρατηρήσεις του. Η καταγραφή αυτή μπορεί να περιλαμβάνει γραπτές σημειώσεις, διαγράμματα, χάρτες οργανογραμμάτων, ή ακόμα και εικόνες, ήχο και βίντεο.
  - vi. Συγκρίνοντας μεταξύ τους τα στοιχεία και αξιοποιώντας ταυτόχρονα την όσο το δυνατόν αντικειμενική του άποψη προσπαθεί να εξηγήσει με ολιστική μορφή τις παρατηρήσεις του. Παράλληλα, θα πρέπει ο ερευνητής να κατανοεί και να αναπτύσσει ικανότητες παρόμοιες με αυτές των πραγματικά εμπλεκόμενων στην έρευνα.
  - vii. Ο ερευνητής δεν πρέπει να προβάλλει ή να επιβάλλει με κανένα τρόπο την δική του προσωπική άποψη για το φαινόμενο που ερευνά γιατί με αυτό τον τρόπο επηρεάζει και αλλοιώνει τις

φυσικές συνθήκες προς μία κατεύθυνση που ειδάλλως δεν θα υφίστατο.

- viii. Τέλος ο ερευνητής θα πρέπει να έχει την ικανότητα να αντέχει μεγάλη προσωπική ένταση, αβεβαιότητα, ηθικά διλήματα, και ασάφεια.

Έχοντας αναλύσει τις ποιοτικές αξίες που θα πρέπει να διακατέχουν τον ερευνητή, κρίνεται σκόπιμο να αναλυθεί και η διαδικασία διεξαγωγής της έρευνας πεδίου μέσα σε συγκεκριμένα βήματα, τα οποία όμως μπορούν να προσαρμοσθούν στις εκάστοτε συνθήκες με σκοπό πάντα την καλύτερη δυνατή εξαγωγή ποιοτικότερων συμπερασμάτων.

Στο πρώτο στάδιο της έρευνας πεδίου, ο ερευνητής προετοιμάζει τον εαυτό του για το συγκεκριμένο αντικείμενο μελέτης, διαβάζει για το αντικείμενο και γενικεύει ώστε να αποφύγει υπερβολική εστίαση στο μικρόκοσμο της παρατήρησης.

Στο επόμενο στάδιο, ο ερευνητής επιλέγει τον χώρο στον οποίο θα διεξαχθεί η έρευνα πεδίου και επιδιώκει ελεύθερη και κατάλληλη πρόσβαση σε αυτόν (έχοντας πάντα στο νου του την οδηγία να μην τον τροποποιήσει με βάση τα δικά του χαρακτηριστικά).

Στο τρίτο στάδιο της έρευνας πεδίου, ο ερευνητής εισέρχεται στο πεδίο της έρευνας και επιδιώκει την ενσωμάτωσή του με αυτό με τον φυσικότερο δυνατό τρόπο χωρίς να τον επηρεάζει.

Στο τέταρτο και πέμπτο στάδιο της έρευνας πεδίου, ο ερευνητής υιοθετεί ένα ρόλο στο σύστημα που παρατηρεί, μαθαίνει και κατανοεί τις τυπικές διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα στο σύστημα που παρατηρεί, και έρχεται σε επαφή με τους τυπικούς συμμετέχοντες του συστήματος. Ακολούθως, ο ερευνητής καταγράφει, ακούει, βλέπει και συλλέγει δεδομένα που θεωρεί ότι θα τον βοηθήσουν στην εξαγωγή κατάλληλων αποτελεσμάτων και συμπερασμάτων.

Έχοντας ολοκληρώσει την καταγραφή, στο επόμενο, έκτο βήμα, ο ερευνητής αναλύει τα δεδομένα που συνέλλεξε και δημιουργεί/παράγει τις κατάλληλες ερευνητικές υποθέσεις που θα τον βοηθήσουν να εξετάσει τα επιμέρους φαινόμενα και στοιχεία.

Στο έβδομο στάδιο της έρευνας πεδίου, ο ερευνητής εστιάζει σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της μελέτης και χρησιμοποιεί την τεχνική της θεωρητικής δειγματοληψία, με σκοπό την απομόνωση στοιχείων και χαρακτηριστικών που δεν είναι εμφανή στο συνολικό περιβάλλον.

Στο επόμενο στάδιο, ο ερευνητής επανέρχεται στο πεδίο της έρευνας με σκοπό να διεξάγει μικρές συνεντεύξεις με τους συμμετέχοντες στο φαινόμενο ή το σύστημα που ερευνάται.

Έχοντας ολοκληρώσει την έρευνά του, ο ερευνητής στα δύο τελευταία στάδια (ένατο και δέκατο) απεμπλέκεται συναισθηματικά και φυσικά (σωματικά) και ολοκληρώνει την έρευνά του με την διεξαγωγή της ανάλυσης και της συγγραφής της τελικής αναφοράς του.

3.1.1. Στρατηγικές πρόσβασης στο πεδίο

Η απόκτηση πρόσβασης στο πεδίο έρευνας είναι μία διαδικασία που επιβάλλει συγκεκριμένη μέθοδο καθώς δημιουργούνται διάφορα προβλήματα στην επίτευξή της καθώς υπάρχουν ιδιαιτερότητες στο πεδίο, κερτημένα και συμπεριφορές κλειστής κοινωνίας όπου ο ερευνητής μπορεί να θεωρηθεί ως εισβολέας.

Πριν την προσπάθεια εισόδου του στο πεδίο ο ερευνητής θα πρέπει να έχει οργανώσει και σχεδιάσει την στρατηγική του βάσει της οποίας θα επιχειρήσει την πρόσβαση στο πεδίο. Σε πολλές περιπτώσεις, υπάρχουν πολλά διαφορετικά επίπεδα στο χώρο του πεδίου έρευνας και η πρόσβαση σε καθένα από αυτά αποτελεί ξεχωριστή πρόκληση και διαδικασία. Επιπρόσθετα, σε κάθε περίπτωση πρέπει να αξιοποιηθούν

διαφορετικά εργαλεία και τεχνικές όπου αν δεν πετύχουν να αντικατασταθούν γρήγορα και στρατηγικά με άλλες τεχνικές. Αυτές οι τεχνικές (ή στρατηγικές) εισόδου (απόκτησης πρόσβασης) στο πεδίο αναφέρονται παρακάτω.

Διαπραγμάτευση. Οι κοινωνικές σχέσεις (σύμφωνα με τον Newman, 2007) είναι προϊόν διαπραγμάτευσης και σχηματίζονται καθ' όλη τη διάρκεια της διεξαγωγής της έρευνας πεδίου. Η διαπραγμάτευση για την πρόσβαση στο πεδίο ξεκινά από τον κυρίαρχο μέτοχο του πεδίου και συνεχίζεται με κάθε μέλος του πεδίου έως ότου γίνει αποδεκτός ο ερευνητής από όλα τα μέλη του πεδίου. Η διαπραγμάτευση έχει ως στόχο την εγκαθίδρυση ενός πλαισίου εμπιστοσύνης και μετέπειτα διαμοιρασμού στοιχείων και αποφυγή εχθρικών ή άλλων αρνητικών αντιδράσεων. Λογικό είναι ο ερευνητής να υποχρεούται να αναφέρει και να εξηγεί το σκοπό του, το στόχο του, την μέθοδό του ώστε να κερδίζει την εμπιστοσύνη κάθε φορά από το εκάστοτε μέλος του πεδίου.

Κοινοποίηση. Ο ερευνητής θα πρέπει κάθε φορά να μπορεί να κρίνει την ποσότητα και την λεπτομέρεια των όσων θα κοινοποιεί στα μέλη του πεδίου. Θα πρέπει να αποφεύγει την κοινοποίηση πολλών λεπτομερειών για την ζωή του, τον χαρακτήρα του ώστε να μην επηρεάζει τους ερευνώμενους. Παράλληλα, θα πρέπει να κοινοποιεί τις πληροφορίες εκείνες που θα βοηθήσουν τα μέλη του πεδίου να τον αποδεχθούν αποκλείοντας εκείνα τα στοιχεία που θα επηρεάσουν τις αντιδράσεις τους κατά τη διεξαγωγή της έρευνας πεδίου, επιτυγχάνοντας την μη αλλοίωση των φυσικών συνθηκών.

Εχεμύθεια. Ο ερευνητής, σύμφωνα με τον StephanWolff (στον Flick, 2004, p. 195-202), θα πρέπει να επιδεικνύει εχεμύθεια και να προβάλλει πρόσωπο εμπιστοσύνης προς τα μέλη του πεδίου, ώστε να τον αποδεχθούν ως μέλος της ομάδας και να «ξεκλειδώσουν» στοιχεία της

πραγματικής τους συμπεριφοράς, τα οποία με άλλο τρόπο δεν θα μπορούσαν να καταγραφούν και να συνεκτιμηθούν στην έρευνα.

Εκτίμηση χαρακτηριστικών συμμετεχόντων στο πεδίο. Ο ερευνητής, σύμφωνα πάλι με τον StephanWolff (στον Flick, 2004, p. 195-202), θα πρέπει να εξετάσει τα ψυχολογικά και κοινωνικά προφίλ όλων των συμμετεχόντων στο πεδίο που θα ερευνήσει και να συνεκτιμήσει τις σχέσεις και αλληλεπιδράσεις μεταξύ τους ώστε να μπορέσει να αξιοποιήσει αυτά τα στοιχεία για να αποκτήσει την εμπιστοσύνη τους και έτσι να αποφύγει προβλήματα στην προσπάθειά του να γίνει αποδεκτός από το σύστημα του πεδίου έρευνας.

Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά σχηματίζουν τα διάφορα μίγματα στρατηγικών πρόσβασης στο πεδίο για τον ερευνητή, ο οποίος παράλληλα με αυτά θα προσπαθήσει να αξιοποιήσει όλες του τις γνώσεις για το αντικείμενο καθώς και όλες του τις κοινωνικές αρετές με απώτερο σκοπό την πλήρη αποδοχή του προσώπου του από τα μέλη του συστήματος του πεδίου.

3.2 Η παρατήρησης μέθοδος ποιοτικής έρευνας

Ο Lancaster (2005), στο έργο του περιγράφει τα βασικά χαρακτηριστικά της παρατήρησης ως μέρος της έρευνας για θέματα διοίκησης. Συγκεκριμένα, σχετικά με την σημασία της παρατήρησης αναφέρει ότι χρησιμοποιείται κυρίως για την εξαγωγή δεδομένων και συμπερασμάτων στις κοινωνικές κυρίως επιστήμες, μέρος των οποίων είναι και η διοικητική επιστήμη και η τέχνη της διοικητικής συμβουλευτικής. Αναφέρει επίσης ότι οι μέθοδοι παρατήρησης ποικίλουν από πολύ απλές μορφές μη παρεμβατικής και συμμετοχικής φύσης, μέχρι ιδιαίτερες πολύπλοκες που περιλαμβάνουν τεχνικές καταγραφής γεγονότων/συμβάντων, δραστηριοτήτων και λοιπών φαινομένων μέσα σε

ένα περιβάλλον. Στο περιβάλλον αυτό, ο ερευνητής καλείται να λαμβάνει πολλές φορές και ο ίδιος μέρος στα τεκταινόμενα.

Η παρατήρηση, ως μέθοδος έρευνας, περιλαμβάνει την συλλογή πρωτογενών δεδομένων και πληροφοριών μέσω οπτικών ερεθισμάτων από πλευράς του ερευνητή. Για να γίνει πιο σαφές το παραπάνω, ο ερευνητής κατά τη διάρκεια της έρευνας, βλέπει με άμεσο τρόπο το φαινόμενο ή το συμβάν να εξελίσσεται και το καταγράφει ο ίδιος ώστε μετέπειτα να το αναλύσει. Ένα πασίγνωστο παράδειγμα της μεθόδου αυτής είναι το περιστατικό με το μήλο του Ισαάκ Νεύτωνα, οποίος παρατηρώντας (βλέποντας δηλαδή) το μήλο να πέφτει από το δέντρο προς το έδαφος οδηγήθηκε στην καταγραφή του νόμου περί βαρύτητας. Η μέθοδος αυτή διαφοροποιείται από την έρευνα πεδίου στο ότι δεν καταγράφονται οι απόψεις των συμμετεχόντων στο φαινόμενο αλλά μόνο οι αντιδράσεις τους και οι ενέργειές τους κατά την διάρκεια του συμβάντος. Καθώς πολλές φορές, οι συμμετέχοντες στο φαινόμενο δεν είναι ενήμεροι για το ότι καταγράφονται οι αντιδράσεις τους, ο ερευνητής μπορεί να καταγράψει αντικειμενικότερες πληροφορίες σε σχέση με την έρευνα πεδίου, τις συνεντεύξεις ή άλλες μορφές παρεμβατικής έρευνας. Επιπρόσθετα, με την μέθοδο της παρατήρησης ο ερευνητής μπορεί να καταγράψει λεπτομέρειες τις οποίες με άλλο τρόπο δεν θα ήταν δυνατό να αντιληφθεί και αξιολογήσει προς καταγραφή και ανάλυση. Υπάρχουν βέβαια και κάποια μειονεκτήματα όσον αφορά τα χαρακτηριστικά αυτής της μεθόδου. Κατά πρώτον, η μέθοδος αυτή καταγράφει συμπεριφορές και όχι προθέσεις (όπως η έρευνα πεδίου και η συνέντευξη). Επίσης, πολλές φορές ο ερευνητής πέφτει στην παγίδα της υπεραπλούστευσης του φαινομένου με το να τις κατηγοριοποιεί, θεωρώντας ότι τις έχει κατανοήσει πλήρως. Τέλος, η ικανότητα του παρατηρητή-ερευνητή να περνά απαρατήρητος στο περιβάλλον που

ερευνά επηρεάζει και την αντικειμενικότητα των όσων καταγράφει και παρατηρεί.

3.2.1. Ταξινόμηση μεθόδων παρατήρησης ανάλογα με το βαθμό εμπλοκής του ερευνητή

Υπάρχουν, σύμφωνα με τον Lancaster (2005), κάποιες βασικές μορφές παρατήρησης οι οποίες ανάλογα τη μορφή τους και τη δομή τους εμπλέκουν περισσότερο ή λιγότερο τον ερευνητή. Αυτές οι μορφές μπορούν να συνοψισθούν στις παρακάτω κατηγορίες:

α. Άμεση και Έμμεση Παρατήρηση. Η άμεση παρατήρηση αποτελεί την κυρίαρχη μορφή αυτής της μεθόδου έρευνας. Ο ερευνητής δεν χρησιμοποιεί κανένα μέσο για την διεξαγωγή της έρευνας και ο ίδιος προσπαθεί να εξαλείψει όλα τα ενδιάμεσα κανάλια και στοιχεία ώστε να επιτυγχάνει την όσο το δυνατόν αμεσότερη επαφή με το προς παρατήρηση αντικείμενο ή φαινόμενο. Ωστόσο, πολλές φορές η άμεση αυτή επαφή δεν είναι εφικτή. Για παράδειγμα, κάποια στοιχεία μπορεί να μεταφερθούν από τρίτους στον παρατηρητή, ενώ άλλες φορές μπορεί η παρατήρηση να γίνεται με διάφορα μέσα που επιβάλλουν την έμμεση παρατήρηση.

β. Δομημένη και Μη Δομημένη Παρατήρηση. Η δομημένη παρατήρηση, η οποία πολλές φορές αναφέρεται και ως συστηματική, εμπλέκει τον ερευνητή σε μία εκ των προτέρων λεπτομερή εξακρίβωση του αντικειμένου της παρατήρησης, του τρόπου με τον οποίο αυτή θα διεξαχθεί και θα καταγραφεί, καθώς και επίσης του τρόπου με τον οποίο θα αναλυθούν τα ευρήματα της παρατήρησης. Από την άλλη μεριά, η Μη Δομημένη Παρατήρηση, ο ερευνητής αρχικά παρατηρεί και ελέγχει όλα εκείνα τα στοιχεία του αντικειμένου της παρατήρησης που θεωρεί ότι

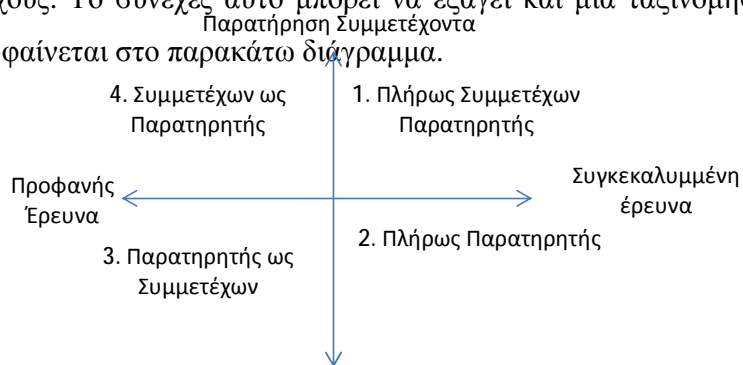
είναι συναφή με το πρόβλημα ή το φαινόμενο που ερευνά. Είναι προφανές ότι η κάθε μία από αυτές τις μορφές χρησιμοποιείται σε διαφορετικές περιπτώσεις και ανάλογα με το αν ο ερευνητής γνωρίζει εκ των προτέρων επακριβώς λεπτομέρειες ή όχι.

γ. Αποκαλυμμένη και Μη Αποκαλυμμένη Παρατήρηση. Οι δύο αυτές αντίθετες μορφές παρατήρησης έχουν ως βασικό τους αντικείμενο το κατά πόσο οι φυσικοί συμμετέχοντες στο περιβάλλον της παρατήρησης γνωρίζουν ή όχι ότι παρατηρούνται. Στην πρώτη περίπτωση οι παρατηρούμενοι γνωρίζουν ότι είναι αντικείμενο έρευνας καθώς επίσης και τους τρόπους με τους οποίους διεξάγεται η παρατήρηση. Στην αντίθετη περίπτωση, οι παρατηρούμενοι δεν γνωρίζουν ότι διεξάγεται έρευνα με αυτούς να είναι μέρος της. Ο ερευνητής κρίνει το ποια από τις δύο αυτές μεθόδους θα πρέπει να χρησιμοποιήσει με βάση το αν οι παρατηρούμενοι θα επηρεασθούν ψυχολογικά σε σημείο τέτοιο που να αλλοιωθεί η συμπεριφορά τους. Μέσα για την παρατήρηση σε μη αποκαλυμμένη μέθοδο αποτελούν κρυφές κάμερες, μεταμφιέσεις του παρατηρητή ώστε να περνά απαρατήρητος στο φυσικό περιβάλλον της έρευνας και άλλες μορφές.

δ. Φυσικές συνθήκες και Προκατασκευασμένο Περιβάλλον. Η παρατήρηση συνήθως λαμβάνει χώρα στο φυσικό περιβάλλον του παρατηρούμενου φαινομένου, συμβάντος ή ανθρώπου/ανθρώπων. Ωστόσο, πολλές φορές, οι συνθήκες της έρευνας επιβάλλουν τη δημιουργία ενός τεχνητού περιβάλλοντος που εξομοιώνει το αντίστοιχο φυσικό. Για παράδειγμα, σε ένα πραγματικό εργασιακό περιβάλλον δεν είναι εφικτή η μελέτη των επιπτώσεων της συνεχούς εναλλαγής της ποιότητας και έντασης του φωτισμού καθώς θα επηρέαζε την αποδοτικότητα των εργατών. Για το λόγο αυτό, δημιουργείται ένα τεχνητό περιβάλλον, πανομοιότυπο με το πραγματικό, στο οποίο

ερευνώνται αυτές οι επιδράσεις σε εθελοντές που υποδύονται τους εργάτες. Γίνεται αμέσως κατανοητό ότι το τεχνητό περιβάλλον δεν μπορεί να αναπαραγάγει όλες τις παραμέτρους του πραγματικού, με αποτέλεσμα τα ευρήματα να μην ανταποκρίνονται απόλυτα στις αντίστοιχες πραγματικές επιδράσεις και παρατηρήσεις. Γι' αυτό, όσο το δυνατόν καλύτερο το τεχνητό περιβάλλον, τόσο λιγότερες αποκλίσεις θα έχει το αποτέλεσμα της έρευνας από τα πραγματικά στοιχεία.

ε. Συμμετοχική και Μη Συμμετοχική Παρατήρηση. Η παρατήρηση πολλές φορές επιβάλλει την άμεση συμμετοχή του παρατηρητή και άλλες φορές την παντελή απουσία του. Στις προαναφερθείσες μορφές παρατήρησης, άλλοτε ο παρατηρητής συμμετέχει και άλλοτε όχι στο διεξαγόμενο φαινόμενο. Ωστόσο, τις περισσότερες φορές τα καλύτερα αποτελέσματα εξάγονται όταν ο παρατηρητής συμμετέχει πλήρως στο υπό καταγραφή φαινόμενο. Με βάση το αν και πόσο ο παρατηρητής συμμετέχει στο φαινόμενο χωρίζεται η παρατήρηση σε δύο κύριες κατηγορίες στις οποίες εντάσσονται όλες οι παραπάνω (Lancaster, 2005 και Newman ,2007). Η πρώτη είναι η λεγόμενη «εθνογραφική» παρατηρητική μέθοδος και η δεύτερη η «εθνο-μεθοδολογία». Στην πρώτη περίπτωση, υπάρχει συμμετοχή του παρατηρητή και το ποσοστό της συμμετοχής αυτής ορίζεται από ελάχιστο έως υπερβολικό βάση ενός συνεχούς. Το συνεχές αυτό μπορεί να εξάγει και μία ταξινόμηση όπως αυτή φαίνεται στο παρακάτω διάγραμμα.

Σχήμα 3 Η ταξινόμηση των ρόλων του παρατηρητή βάσει της συμμετοχής του στην έρευνα.

3.3 Συνέντευξη

Μία από τις πλέον διαδεδομένες μεθόδους διεξαγωγής ποιοτικής έρευνας είναι η συνέντευξη. Ο Newman (2007), αναφέρει ότι η τεχνική της συνέντευξης χρησιμοποιείται σε πολλές περιστάσεις και συνθήκες έρευνας. Η συνέντευξη χρησιμοποιείται σε περιπτώσεις διερευνητικής έρευνας και έρευνας πεδίου. Το βασικό προτέρημα της συνέντευξης είναι ότι ο ερευνητής είναι σε θέση να εξάγει λεπτομερείς και εκτενείς πληροφορίες από τους συνεντευξιαζόμενους. Καθώς η συνέντευξη αποτελεί μία κοινωνική διαπροσωπική σχέση στην οποία εμπλέκονται ρόλοι, νόρμες και προσδοκίες. Ο παρακάτω Πίνακας 2, αναφέρει συνοπτικά τις διαφορές μεταξύ άτυπης/κοινής συζήτησης και συνέντευξης.

Στα βασικά χαρακτηριστικά της συνέντευξης περιλαμβάνονται η σύντομη διάρκειά της, η δευτερεύουσα κοινωνική αλληλεπίδραση ανάμεσα στα δύο μέρη, η δομή της που τη διαφοροποιεί από την άτυπη μορφή κοινής δομής συζήτησης. Από την άλλη όμως, το γεγονός ότι τα δύο μέρη (ερευνητής και συνεντευξιαζόμενος) δεν γνωρίζονται, αλλά επιπρόσθετα δεν είναι εξοικειωμένοι με τους ρόλους τους. Ένα άλλο πρόβλημα έγκειται στη δυνατότητα του ερευνητή να εκφράζει με πλήρως κατανοητό τις ερωτήσεις. Αυτό συμβαίνει διότι η ποιότητα και η ποσότητα των συλλεγόμενων πληροφοριών εξαρτάται άμεσα από αυτή την ικανότητα του ερευνητή να επεξηγεί πλήρως στον κάθε ερωτώμενο το ερώτημα. Τέλος, η αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο μερών πολλές φορές δεν επιτρέπει την αντικειμενικότητα της διαδικασίας. Ο ερευνητής δεν είναι πάντα σε θέση να διατηρεί αντικειμενική στάση καθώς θα πρέπει να δημιουργήσει μια σχέση εμπιστοσύνης με τον συνεντευξιαζόμενο. Επίσης, ο ερευνητής θα πρέπει να είναι σε θέση να διαχωρίσει την προσωπική στάση του συνεντευξιαζόμενου από τις αντικειμενικές πληροφορίες που αυτός αναφέρει.

Πίνακας 2. Βασικές Διαφορές μεταξύ Συζήτησης και Συνέντευξης

Απλή Συζήτηση	Συνέντευξη
Επικρατεί ισορροπία μεταξύ των δύο μερών αναφορικά με τις ερωτήσεις.	Ο ερευνητής θέτει τις ερωτήσεις και ο συνεντευξιαζόμενος κυρίως απαντά.
Επικρατεί ελεύθερη ανταλλαγή απόψεων και ιδεών.	Ο ερευνητής πρέπει να είναι αντικειμενικός και μόνο ο συνεντευξιαζόμενος επιτρέπεται να εκφράζει προσωπικές απόψεις.
Μορφασμοί και εκφράσεις του σώματος επιτρέπονται.	Ο ερευνητής δεν επιτρέπεται να προβάλλει απόψεις μέσω εκφράσεων ή μορφασμών.
Τα θέματα της συζήτησης μπορούν να εναλλάσσονται και να ολοκληρώνονται ανάλογα την εξέλιξή της.	Ο ερευνητής ελέγχει τη ροή της συζήτησης και επιβάλλει το αντικείμενό της ανάλογα το θέμα της έρευνας.
Οι λαμβάνοντες μέρος στη συζήτηση δύνανται να αγνοήσουν ή να αλλάξουν ερωτήσεις.	Ο ερωτώμενος δεν μπορεί να αγνοήσει ερωτήσεις.

Η συνέντευξη, ως μορφή συλλογής δεδομένων, διακρίνεται από συγκεκριμένα στάδια. Τα πρώτα στάδια περιλαμβάνουν τις συστάσεις και την εισαγωγή στο αντικείμενο της έρευνας. Σε αυτά τα δύο πρώτα στάδια της συνέντευξης ο ερευνητής παρουσιάζεται, εμφανίζει στοιχεία της ιδιότητάς του, και τέλος παρουσιάζει την πλήρη ταυτότητα της έρευνας ώστε να γίνει πλήρως κατανοητό το αντικείμενό της. Το επόμενο στάδιο που ακολουθεί, είναι το κυρίως μέρος της έρευνας, το οποίο αποτελείται από τις ερωτήσεις του ερευνητή και της απαντήσεις του συνεντευξιαζόμενου. Ο ερευνητής, πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιώντας

τις ακριβείς διατυπώσεις του ερωτηματολογίου παραθέτει τα ερωτήματα στον συνεντευξιαζόμενο και υποβοηθώντας τον στην κατανόησή τους, καταγράφει τις απαντήσεις του ερωτώμενου χωρίς να του υποβάλλει την δική του άποψη. Η καταγραφή των απαντήσεων χωρίζεται σε δύο κύριες κατηγορίες: οι κλειστού τύπου (οι οποίες είναι και εύκολες στην καταγραφή τους) και τις ανοικτού τύπου (οι οποίες δημιουργούν και προβλήματα στην καταγραφή τους καθώς ο ερωτώμενος μπορεί να ενσωματώσει και τις τελευταίο στάδιο της συνέντευξης, η έξοδος. Σε αυτό το στάδιο, ο ερευνητής ευχαριστεί τον συνεντευξιαζόμενο και αποχωρεί από το χώρο που έγινε η συνέντευξη. Ακολουθεί η ανάλυση των καταγεγραμμένων απαντήσεων σε σύγκριση με την ερευνητική υπόθεση. Παράλληλα, καταγράφει στοιχεία της συνέντευξης που αφορούν τον χώρο, τον χρόνο της συνέντευξης, ενώ αποκωδικοποιεί στοιχεία που αφορούν την εκδήλωση συναισθημάτων του συνεντευξιαζόμενου, γεγονότα που παρενέβησαν στη ροή της συνέντευξης κλπ.

3.3.1. Τύποι Συνέντευξης

Σύμφωνα με τον Berg (2001), υπάρχουν διαφορετικές προσεγγίσεις για την κατηγοριοποίηση των συνεντεύξεων ως μορφής έρευνας. Πολλές φορές, αυτές οι κατηγοριοποιήσεις αναφέρονται και ως οικογένειες ποιοτικών συνεντεύξεων. Κατά άλλους, υπάρχουν δύο κύριες κατηγορίες, τυπική και άτυπη συνέντευξη. Κατά άλλους οι κύριες κατηγορίες αφορούν τη δομή τους, χωρίζοντάς τες σε δομημένες και μη. Ο Berg (2001), καταλήγει στο να συνδυάσει αυτές τις κατηγορίες ως εξής: τυποποιημένες (τυπικές και δομημένες) και μη τυποποιημένες (άτυπες και μη κατευθυνόμενες). Η τρίτη κατηγορία σύμφωνα με τον Berg (2001), αφορά τις ημι-κατηγοριοποιημένες (όπου αφορούν τις καθοδηγούμενες και ημι-δομημένες ή εστιασμένες συνεντεύξεις).

Ο Berg(2001), συνεχίζει, αναλύοντας τις επιμέρους κατηγορίες τύπων συνέντευξης. Ο πρώτος τύπος αφορά την **τυποποιημένη συνέντευξη**. Αυτός ο τύπος συνέντευξης διακρίνεται από την τυπική δομή του καθώς και το προγραμματισμό των ερωτήσεων. Εξαιτίας της συγκεκριμένης δομής και της τυποποίησης στις ερωτήσεις, ο ερωτώμενος έχει συγκεκριμένο χρόνο για να απαντήσει, καθώς και το ίδιο επίπεδο ερεθίσματος ώστε να υπάρχει και σχετική συνάφεια στις απαντήσεις ώστε να είναι και άμεσα συγκρίσιμες. Αυτά τα στοιχεία φυσικά προϋποθέτουν να έχει καθορισθεί μία σαφής εικόνα σχετικά με την ερευνητική υπόθεση, καθώς και των αποτελεσμάτων που θεωρούν οι ερευνητές ότι θα εξάγουν. Η δεύτερη μορφή αφορά την **μη-τυποποιημένη συνέντευξη**. Αυτός ο τύπος δεν περιορίζεται σε νόρμες και έχει διαφορετικό σύνολο υποθέσεων σχετικά με την έρευνα. Εν αντιθέσει με τη δομημένη μορφή συνέντευξης, εδώ ο ερευνητής δεν γνωρίζει εκ των προτέρων τις ακριβείς ερωτήσεις που χρειάζεται να ρωτήσει. Ως εκ τούτου, δεν υπάρχουν προκαθορισμένες λίστες ερωτήσεων και η συνέντευξη ακολουθεί μια πιο φυσική ροή όπως στην άτυπη συζήτηση. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, ο ερευνητής προσαρμόζεται, εξελίσσεται, εξελίσσει τις ερωτήσεις ή ακόμα δημιουργεί και ερωτήσεις ανάλογα την πορεία της συνέντευξης. Η τελευταία μορφή συνέντευξης είναι η **ημι-δομημένη συνέντευξη**. Σε αυτή τη μορφή, όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, βρίσκεται κάπου ανάμεσα στις δύο προηγούμενες μορφές. Υπάρχει μία προκαθορισμένη λίστα ερωτήσεων ή ακόμα και γενικών θεματικών ενοτήτων στις ερωτήσεις. Ενώ υπάρχει μία δομή στις ερωτήσεις, ο ερωτώμενος έχει την ευχέρεια να παρεκκλίνει από την ερώτηση και το κυρίως θέμα, ενώ πολλές φορές αυτό είναι και το πλέον αναμενόμενο. Όλοι οι κανόνες της δομημένης συνέντευξης εφαρμόζονται και σε αυτή τη μορφή. Επιπρόσθετα, οι ερωτήσεις θα

πρέπει να προσαρμόζονται πάντα στον εκάστοτε ερωτώμενο και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του.

3.3.2. Οι ομάδες εστίασης (*focusgroup*).

Ο Berg (2001), στο έργο του, παρουσιάζει επίσης και τις βασικές αρχές και τα χαρακτηριστικά των ομάδων εστίασης (ή όπως αλλιώς ονομάζονται: *focusgroups*). Ο βασικός ορισμός για τις ομάδες εστίασης αναφέρει ότι πρόκειται για σχεδιασμένες συνεντεύξεις που γίνονται στα πλαίσια μικρών ομάδων. Δηλαδή, είναι συνεντεύξεις σε παράλληλη μορφή μεταξύ ομάδων. Μέσω των ομάδων εστίασης οι ερευνητές επιδιώκουν και αναζητούν την ανταλλαγή απόψεων, καθώς και την καλύτερη καταγραφή διαφόρων στοιχείων που αφορούν την ψυχοσωματική σύνθεση των συμμετεχόντων, τις κοινές αντιδράσεις τους, αλλά και τις αλληλεπιδράσεις τους. Ο ερευνητής, στις ομάδες εστίασης λαμβάνει το ρόλο του συντονιστή. Γι' αυτό και από πολλούς προτείνεται να διατηρείται ο αριθμός των συμμετεχόντων σε χαμηλά επίπεδα, καθώς ο ερευνητής δεν μπορεί να ανταπεξέλθει στο συντονισμό πολλών ατόμων και πιθανόν να ξεφύγει από τον έλεγχό του.

Η τεχνική των ομάδων εστίασης χρησιμοποιείται κυρίως σε περιπτώσεις περιορισμένου διαθέσιμου χρόνου και σε περιπτώσεις που επιζητείται η καταγραφή των αλληλεπιδράσεων μεταξύ ατόμων που ανήκουν σε μία ομάδα. Αυτές οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των συμμετεχόντων σε πολλές περιπτώσεις έχουν μεγαλύτερη σημασία από το τι λέγεται ή γράφεται. Αυτές οι αλληλεπιδράσεις μπορούν να εξηγήσουν καταστάσεις και στοιχεία που σε άλλες περιπτώσεις δεν θα εμφανίζονταν καν. Επίσης, όταν οι άνθρωποι βρίσκονται σε ομάδες νοιώθουν μεγαλύτερη ασφάλεια για να μιλήσουν για συγκεκριμένα θέματα. Για παράδειγμα, έστω ότι κάποιος κάνει έρευνα για γυναίκες που έπεσαν θύματα παρενόχλησης στο χώρο εργασίας τους. Είναι λογικό ότι

θα μιλήσουν πιο ανοικτά και ελεύθερα αν βρίσκονται ανάμεσα σε ομοιοπαθούσες παρά μόνες τους.

Η διαδικασία της διεξαγωγής έρευνας μέσω ομάδων εστίασης διαφέρει από αυτή των ατομικών συνεντεύξεων. Ο ερευνητής που αναλαμβάνει το ρόλο του συντονιστή της ομάδας, προετοιμάζει μία σειρά από ανοικτού τύπου ερωτήσεις (δηλαδή ερωτήσεις χωρίς προκαθορισμένες επιλογές απάντησης) και τις κατηγοριοποιεί πολλές φορές ώστε να τις παρουσιάσει σε θεματικές ενότητες. Ξεκινώντας από ένα άτομο και προχωρώντας κυκλικά προσπαθεί να δημιουργήσει μία συζήτηση, στην οποία ο κάθε συμμετέχων προσθέτει κάποια στοιχεία ή ιδέες. Λειτουργεί λοιπόν με παρόμοιο τρόπο με το λεγόμενο brainstorming. Όπως και στη τεχνική της συνέντευξης, μπορεί ο ερευνητής να χρησιμοποιήσει μορφές δομημένης ή μη ακολουθίας ερωτήσεων. Τα βασικά βήματα της τεχνικής αυτής είναι τα εξής:

α. Εισαγωγή και εισαγωγικές δραστηριότητες. Ο ερευνητής παρουσιάζει την έρευνα, το σκοπό της και με ποιο τρόπο θα λειτουργήσει η ομάδα εστίασης.

β. Αναφορά βασικών κανόνων οργάνωσης της ομάδας. Ο ερευνητής παρουσιάζει τον τρόπο με τον οποία θα διεξαχθεί η συζήτηση και τους βασικούς κανόνες για τις απαντήσεις.

γ.Ειδικές δραστηριότητες ή ασκήσεις.Τις περισσότερες φορές, η συλλογή δεδομένων από ομάδες εστίασης αρκούνται στις απαντήσεις των συμμετεχόντων σε αυτές. Υπάρχουν, όμως περιπτώσεις στις οποίες ο ερευνητής δύναται να συλλέξει δεδομένα από κάποιες δραστηριότητες που μπορεί να λάβουν χώρα κατά τη διάρκεια ομάδων εστίασης. Μέσω δραστηριοτήτων και ασκήσεων ο ερευνητής μπορεί να καταγράψει στοιχεία που αλλιώς δεν θα μπορούσε να αντιληφθεί.

δ. Καθοδήγηση για ευαίσθητα θέματα. Ο ερευνητής θα πρέπει να είναι σε θέση κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής της έρευνας να χειρίζεται

ευαίσθητα θέματα με τον κατάλληλο τρόπο ώστε να πετύχει κλίμα εμπιστοσύνης.

Για να γίνουν όλα αυτά με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, ο ερευνητής θα πρέπει να έχει ακολουθήσει μία διαδικασία ταυτοποίησης κάποιων στοιχείων πριν την διεξαγωγή της συνάντησης της ομάδας εστίασης. Αυτά περιλαμβάνουν:

- α. τον σαφή καθορισμό του στόχου και του σκοπού της έρευνας
- β. την καταγραφή και ανάλυση της ταυτότητας της ομάδας
- γ. καταγραφή και ανάλυση του περιβάλλοντος στο οποίο θα γίνει η συνάντηση
- δ. κατάλληλη προετοιμασία ερωτήσεων, αλλά και του ίδιου του ερευνητή για να πετύχει τις καλύτερες δυνατές αντιδράσεις σε διάφορα προβλήματα που τυχόν προκύψουν
- ε. Οργάνωση μίας δομής που θα αφήνει και ένα εσκεμμένο περιθώριο για ελεύθερη συζήτηση
- στ. Πιθανή υποβοήθηση από δεύτερο άτομο σε πολύπλοκα θέματα ή μεγάλες ομάδες με διακριτούς ρόλους (ο πρώτος θα καταγράφει ενώ ο δεύτερος θα παρατηρεί).

3.3.3. Η διαδικασία της μετεγγραφής (*transcription*)

Σύμφωνα με τον Flick (2004), η διαδικασία της μετεγγραφής (*transcription*) αφορά την γραφική αναπαράσταση των χαρακτηριστικών και επιλεγμένων παραμέτρων της συμπεριφοράς ατόμων που παίρνουν μέρος σε μία συζήτηση, συνέντευξη ή ομάδα εστίασης. Βασικός στόχος της διαδικασίας της μετεγγραφής είναι η αναπαράσταση σε χαρτί με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη πιστότητα των συμβάντων και των λεγόμενων μίας συνέντευξης ή ομάδας εστίασης. Οι μετεγγραφές χρησιμεύουν στην μετατροπή συμβάντων σε καταγεγραμμένες ολοκληρωμένες προτάσεις που να τα περιγράφουν λεπτομερώς. Επίσης, οι μετεγγραφές

καταγράφουν στο χαρτί τα ακριβή λεγόμενα των συμμετεχόντων στη συνέντευξη ή την ομάδα εστίασης. Η δυσκολία όμως για τους ερευνητές είναι να καταγράψουν στοιχεία που αφορούν τη συμπεριφορά των συμμετεχόντων, την αλλαγή στην χροιά της φωνής, τα συναισθήματα, κινήσεις και άλλα σημασιολογικής φύσης χαρακτηριστικά. Λόγω των περιορισμών της τεχνικής αυτής, θα πρέπει οι μετεγγραφές να είναι συμπληρωματικές στις ηχογραφήσεις και βιντεοσκοπήσεις των συνεντεύξεων ή ομάδων εστίασης.

Η μετεγγραφή, για να είναι επιτυχής θα πρέπει να διακρίνεται από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά σε ένα οργανωμένο σύστημα. Κατά πρώτον, θα πρέπει να επιλεγούν τα συγκεκριμένα γνωρίσματα (features) συμπεριφορών που θα καταγραφούν. Τέτοια γνωρίσματα μπορεί να είναι λεκτικά, προσωδιακά, παρα-γλωσσολογικά, εξω-γλωσσολογικά. Πάντοτε, αυτά τα γνωρίσματα θα πρέπει να συνάδουν με τους στόχους και τους σκοπούς της έρευνας. Ένα άλλο στοιχείο του συστήματος είναι η μέθοδος αλλά και η μορφή που θα επιλεγεί για να διεξαχθεί η μετεγγραφή. Η μέθοδος περιλαμβάνει τον τρόπο με τον οποίο θα καταγραφούν στοιχεία που αφορούν μη λεκτικά σημεία, όπως μορφασμοί και άλλα στοιχεία συμπεριφοράς. Η μορφή περιλαμβάνει το μέσο στο οποίο θα γίνει η μετεγγραφή (υπολογιστής, χαρτί κλπ), αλλά και η μορφή της αναπαράστασης (γραφική, λεκτική κλπ). Τέλος, θα πρέπει ο ερευνητής να διακρίνεται από ικανότητα μετατροπής και έγκυρης χρήσης στοιχείων της έρευνας, αλλά και η ικανότητα του ερευνητή να παρουσιάζει με τέτοιο τρόπο τα στοιχεία ώστε να είναι κατανοητά από διαφορετικούς αναγνώστες.

3.3.4. Στρατηγικές επιλογής περιπτώσεων στην ποιοτική έρευνα (Sampling)

Η επιλογή του τρόπου συλλογής δεδομένων διαφέρει ανάμεσα στην ποιοτική και ποσοτική έρευνα. Ο βασικός στόχος καθορίζει εν πολλοίς και τον τρόπο με τον οποίο θα συλλεχθούν τα δεδομένα. Η ποσοτική έρευνα εστιάζει στην αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος και στη λεπτομέρεια του μοντέλου με το οποίο αυτή επιτυγχάνεται. Από την άλλη, η ποιοτική έρευνα εστιάζει περισσότερο στον τρόπο με τον οποίο το δείγμα (ως δραστηριότητες, περιπτώσεις, μονάδες ενός συνόλου) εμφανίζουν και τονίζουν βασικά χαρακτηριστικά-κλειδιά της καθημερινότητας του φαινομένου ή προβλήματος που ερευνάται. Με βάση τα παραπάνω, ο Berg(2001), αναφέρει ότι η ποσοτική έρευνα εστιάζει στις πιθανολογικές μεθόδους συλλογής δεδομένων, ενώ η ποιοτική στις μη-πιθανολογικές μεθόδους. Αυτό σημαίνει ότι στην ποιοτική έρευνα, σπάνια προσδιορίζονται το μέγεθος του δείγματος, η αντιπροσωπευτικότητά του και ακολουθούν λογικές επιλογής δειγμάτων μη τυχαίων. Με βάση τα παραπάνω υπάρχουν κάποιες στρατηγικές επιλογής περιπτώσεων στην ποιοτική έρευνα που συνοψίζονται στα παρακάτω:

1. **Τυχαία (Haphazard)**. Τυχαία επιλογή περιπτώσεων με κάθε βολικό τρόπο.
2. **Ποσόστωση (Quota)**. Προεπιλεγμένος αριθμός περιπτώσεων από ένα σύνολο προκαθορισμένων κατηγοριών οι οποίες αντανακλούν την ποικιλομορφία του πληθυσμού χρησιμοποιώντας τυχαίες μεθόδους.
3. **Σκόπιμα (Purposive)**. Επιλογή όλων εκείνων των περιπτώσεων που ταιριάζουν σε συγκεκριμένα κριτήρια, βάσει της χρήσης διαφόρων μεθόδων.
4. **Παρεκκλίνουσα Περίπτωση (deviantcase)**. Επιλογή όλων εκείνων των περιπτώσεων που διαφέρουν κατά ουσιαστικό τρόπο από το κυρίαρχο πρότυπο (αυτό που επικρατεί).

5. **Διαδοχικά (sequential).** Επιλογή όλων εκείνων των περιπτώσεων που θα συμπληρώσουν τα απαραίτητα στοιχεία μέχρι του σημείου όπου δεν εμφανίζονται άλλα στοιχεία ή χαρακτηριστικά.

3.4 Πρόσθετες μέθοδοι συλλογής δεδομένων

Πολλές φορές, η ποιοτική έρευνα καταφεύγει και σε άλλες μεθόδους συλλογής δεδομένων που δεν καθορίζονται από την αρχή της μη τυχαίας επιλογής. Τέτοιες μέθοδοι κυρίως επικρατούν στην ποσοτική έρευνα και πολλές φορές αξιοποιούνται από τους ερευνητές σε περιπτώσεις ποιοτικής έρευνας για να συμπληρώσουν ή να επιβεβαιώσουν στοιχεία άλλων μεθόδων. Οι βασικές μέθοδοι συλλογής δεδομένων περιλαμβάνουν τις κάτωθι:

1. **Τυχαίο δείγμα.** Η μέθοδος της τυχαίας επιλογής δείγματος είναι η πιο απλή από όλες τις άλλες και πάνω σε αυτή τη μέθοδο στηρίζονται και οι υπόλοιπες. Σε αυτή τη μέθοδο, ο ερευνητής αναπτύσσει ένα συγκεκριμένο πλαίσιο δειγματοληψίας, επιλέγει τα διάφορα στοιχεία του πλαισίου βάσει μαθηματικά τυχαίων μεθόδων (αφού αριθμήσει τις μονάδες του δείγματος προβαίνει σε επιλογή τυχαίων αριθμών από το σύνολο) και τέλος εξάγει και ομαδοποιεί τα στοιχεία που επελέγησαν για να συμπεριληφθούν στην έρευνα.
2. **Συστηματική δειγματοληψία.** Στη μέθοδο αυτή, αντί της χρησιμοποίησης μίας λίστας τυχαίων αριθμών ή στοιχείων, όπως στην προηγούμενη περίπτωση, ο ερευνητής υπολογίζει ένα δειγματοληπτικό διάστημα, το οποίο γίνεται μία ημι-τυχαία (quasi-random) μέθοδος δειγματοληψίας. Το εσωτερικό διάστημα οδηγεί τον ερευνητή στην επιλογή περιπτώσεων από το δείγμα με συγκεκριμένο βήμα. Για παράδειγμα αρχίζοντας από τον αριθμό 35 επιλέγουμε κάθε 20 νούμερα και εντάσσουμε στο δείγμα.

- 3. Στρωματοποιημένη δειγματοληψία.** Σε αυτή τη μέθοδο, ο ερευνητής χωρίζει πρώτα το πληθυσμό σε επιμέρους τμήματα (στρώματα/strata) με τη λογική των συμπληρωματικών πληροφοριών. Έπειτα ο ερευνητής επιλέγει ένα τυχαίο δείγμα από το κάθε τμήμα/στρώμα, είτε με τυχαία λογική είτε με συστηματική δειγματοληψία. Σε αυτή τη μέθοδο ο ερευνητής πρέπει να ελέγχει και να καθορίζει το μέγεθος του κάθε στρώματος ώστε να επιτυγχάνει την σωστή αντιπροσώπευσή τους στο τελικό δείγμα.
- 4. Δειγματοληψία Συστάδων.** Η συστάδα είναι μία μονάδα που περιλαμβάνει όλα εκείνα τα τελικά στοιχεία αλλά ταυτόχρονα μπορεί να θεωρηθεί και η ίδια προσωρινό ερευνητικό στοιχείο. Ο ερευνητής επιλέγει στο πρώτο στάδιο μία συστάδα από το πληθυσμό και έπειτα επιλέγει στοιχεία μέσα από αυτές τις συστάδες. Για παράδειγμα, σε μία έρευνα μέσα σε μία επιχείρηση με πολλά παραρτήματα, ο ερευνητής επιλέγει πρώτα τα παραρτήματα τα οποία θα ερευνήσει, έπειτα θα επιλέξει τα τμήματα των παραρτημάτων και τέλος από αυτά τα επιλεγμένα τμήματα των παραρτημάτων που επέλεξε στο προηγούμενο βήμα επιλέγει συγκεκριμένα άτομα.
- 5. Σχηματισμός Τυχαίων Ψηφίων.** Αυτή η μέθοδος χρησιμοποιείται κυρίως σε περιπτώσεις έρευνας μέσω τηλεφώνου. Η απλότητά της συνίσταται στο ότι ο ερευνητής σχηματίζει τυχαία νούμερα (χωρίς τη χρήση τηλεφωνικών καταλόγων) και διεξάγει την έρευνά του με βάση τις απαντήσεις των ανθρώπων στους οποίους ανήκουν οι τηλεφωνικοί αριθμοί. Η μόνη επιλογή που γίνεται είναι για τον κωδικό περιοχής (πόλη, νομός) στην οποία θα διεξαχθεί η έρευνα. Όμως, χρειάζεται χρόνος για να συμπληρωθεί ο τελικός αριθμός απαιτούμενων απαντήσεων καθώς πολλοί αρνούνται να λάβουν μέρος σε τηλεφωνικές έρευνες ή ακόμα και αν ο αριθμός που

αντιστοιχεί δεν είναι σε χρήση ή ο ένοικος λείπει ή ανήκει σε επιχείρηση.

Κεφάλαιο 4: Επεξεργασία Στοιχείων

4.1 Η επεξεργασία ποιοτικών δεδομένων

Η διαδικασία της ανάλυσης των δεδομένων ακολουθεί αυτή της συλλογής. Η πολυποικιλότητα στις μορφές δεδομένων οδηγεί σε μία πληθώρα μεθόδων επεξεργασίας και ανάλυσης των δεδομένων μίας έρευνας. Σύμφωνα με τον Russel Bernard (2000), οι δύο επικρατούσες μορφές επεξεργασίας δεδομένων είναι η λεγόμενη στηριγμένη θεωρία και η ανάλυση περιεχομένου. Άλλες μέθοδοι επεξεργασίας στοιχείων περιλαμβάνουν τα μοντέλα εθνογραφικών αποφάσεων, ανάλυση συστατικών, ταξινομική ανάλυση και η ανάλυση Μπουλ. Μέσω της χρήσης των διαφόρων τεχνικών και μεθόδων επεξεργασίας των ήδη συλλεγμένων στοιχείων (δεδομένων), οι ερευνητές, αναζητούν επαναλαμβανόμενα μοτίβα αλλά και στοιχεία τα οποία να εξηγούν τους λόγους για τους οποίους υπάρχουν αυτά τα μοτίβα. Όσο προχωρά η επεξεργασία των στοιχείων ο ερευνητής θα πρέπει να μετακινείται προς όλες τις κατευθύνσεις και βήματα της έρευνας ώστε να πραγματοποιεί συνεχή επανεκτίμηση των στοιχείων αυτών. Η διαδικασία αυτή αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως «συνεχής έλεγχος εγκυρότητας» και πρέπει να γίνεται συστηματικά κατά τη διάρκεια της έρευνας.

Στόχος στην διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας είναι να δημιουργήσουν οι ερευνητές νέες θεωρίες και έννοιες. Αυτό, σύμφωνα με τον Newman (2007) γίνεται εφικτό με το να αναμιγνύουν οι ερευνητές εμπειρικές αποδείξεις και γενικές έννοιες. Υπάρχουν όμως κάποιες ιδιαιτερότητες σχετικά με τη δομή και τη μορφή των ευρημάτων της ποιοτικής έρευνας. Τα δεδομένα που συλλέγονται κατά τη διάρκεια της ποιοτικής έρευνας διακρίνονται από την πολυπλοκότητα και την πολυποικιλότητα στην μορφή τους. Αυτές οι μορφές περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων φωτογραφίες, γραπτές λέξεις, φράσεις, σύμβολα που

περιγράφουν ή αναπαριστούν ανθρώπους και ανθρώπινες συμπεριφορές, δράσεις και γεγονότα της ζωής των ανθρώπων. Λόγω αυτής της πολυπλοκότητας και πολυποικιλοτήτατων ποιοτικών δεδομένων, δεν υπάρχει κάποια ευρέως διαδομένη και κοινώς αποδεκτή μέθοδος. Επίσης, το γεγονός ότι η ποιοτική έρευνα δεν στηρίζεται σε τυπική γνώση ως παράγωγα μαθηματικής ανάλυσης και στατιστικής μεθόδου, επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την επεξεργασία και την αναπαράσταση των ευρημάτων της ποιοτικής έρευνας.

Σύμφωνα με τον Newman (2007), οι ερευνητές όταν διεξάγουν ποιοτική έρευνα επεξεργάζονται τα δεδομένα που έχουν συλλέξει με τη χρησιμοποίηση της συγκριτικής λογικής. Κάποιοι αναλυτές συγκρίνουν χαρακτηριστικά των ενδείξεων που έχουν συγκεντρώσει ή ακόμα και με σχετιζόμενες θεωρίες και αποδείξεις που υπάρχουν ήδη. Ο Newman (ομοίως), συνεχίζει λέγοντας ότι οι ερευνητές εντοπίζουν και αναγνωρίζουν πολλαπλές διαδικασίες, σκοπούς, ιδιότητες ή μηχανισμούς μέσα από τις ενδείξεις. Η ανάλυση αυτών των στοιχείων οδηγεί στην αναγνώριση επαναλαμβανόμενων μοτίβων (patterns) στα δεδομένα. Αυτά τα μοτίβα μπορεί να είναι κοινά χαρακτηριστικά (ομοιότητες) ή διαφορές, δηλαδή ομοιότητες ή διαφορές στις διάφορες πτυχές των δεδομένων που συνέλλεξαν. Πρέπει, παράλληλα με αυτή τη διαδικασία, να λειτουργούν με τέτοιο τρόπο που θα τους βοηθά να αποφεύγουν λάθη στην επεξεργασία, αποφυγή εξαγωγής λανθασμένων συμπερασμάτων ή επικύρωση παραπλανητικών συμπερασμάτων φιλτράροντας μόνο τα έγκυρα και ουσιαστικά αποτελέσματα της διαδικασίας επεξεργασίας των δεδομένων που συνέλλεξαν.

4.1.1. Μορφές ταξινόμησης ποιοτικών δεδομένων

Σύμφωνα με την κύρια ταξινόμηση δεδομένων, όλα τα δεδομένα χωρίζονται σε δύο κύριες κατηγορίες, τα πρωτογενή και τα δευτερογενή.

Τα πρωτογενή δεδομένα αφορούν αυθεντικά δεδομένα που έχουν συλλεχθεί από τον ίδιο τον ερευνητή για τον ακριβή σκοπό της έρευνας. Δηλαδή, πρωτογενή είναι τα δεδομένα που συλλέγει ένας ερευνητής για πρώτη φορά, χωρίς να προϋπάρχουν σε κάποια άλλη πηγή. Για παράδειγμα, ένας ερευνητής συλλέγει δεδομένα από μία ομάδα ανθρώπων για ένα συγκεκριμένο αντικείμενο με τη χρήση συνεντεύξεων. Τα δεδομένα που καταγράφει κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων θεωρούνται και είναι πρωτογενή. Από την άλλη πλευρά, δευτερογενή δεδομένα είναι εκείνα που αφορούν ήδη καταγεγραμμένα δεδομένα, τα οποία αποτελούν αποτέλεσμα προηγούμενης έρευνας. Τα δεδομένα αυτά, ο ερευνητής τα αντλεί από διάφορες πηγές, όπως βιβλία, αναφορές, επιστημονικά άρθρα και λοιπά.

Σύμφωνα με το Δικτυακό Κέντρο για τις Κοινωνικές Μεθόδους Έρευνας (2010), οι κυριότερες κατηγορίες ποιοτικών δεδομένων περιλαμβάνουν τις τρεις κάτωθι:

1. Σε βάθος συνεντεύξεις. Οι οποίες περιλαμβάνουν δύο υποκατηγορίες, τις συνεντεύξεις κατά πρόσωπο (ένας προς έναν) αλλά επίσης και τις ομαδικές συνεντεύξεις (που μπορεί να αναφέρονται και ως ομάδες εστίασης). Τα δεδομένα που προέρχονται από αυτές τις συνεντεύξεις μπορούν να καταγραφούν με διάφορους τρόπους. Τέτοιοι τρόποι περιλαμβάνουν τη στενογραφία, την ηχογράφιση, βιντεοσκόπηση ή ακόμα και τις γραπτές σημειώσεις. Πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχει μία σημαντική διαφορά ανάμεσα στην απλή παρατήρηση και στην εις βάθος συνέντευξη (in-depth interview). Η κύρια διαφορά τους αφορά στο επίπεδο αλληλεπίδρασης ανάμεσα στον ερευνητή και τους παρατηρούμενους ή συνεντευξιαζόμενους. Στην πρώτη περίπτωση υπάρχει σχεδόν μηδαμινή συμμετοχή και

- αλληλεπίδραση ανάμεσα στα δύο μέρη, ενώ στην δεύτερη περίπτωση, η συμμετοχή στη διαδικασία του ερευνητή είναι ζωτικής σημασίας για την επιτυχή έκβαση της έρευνας. Αυτό γίνεται γιατί ο ερευνητής πρέπει να εξασφαλίσει την σωστή κατανόηση των ερωτήσεων, αλλά επίσης μπορεί να χρειαστεί να ελέγξει και τις ιδέες και τις αντιδράσεις των συμμετεχόντων.
2. *Άμεση Παρατήρηση.* Στην ποιοτική έρευνα, η άμεση παρατήρηση (direct observation) έχει αρκετά ευρεία έννοια. Η κύρια διαφορά της παρατήρησης με τις συνεντεύξεις είναι ότι στην παρατήρηση ο ερευνητής δεν παίρνει μέρος σε μία διαδικασία ερωταπαντήσεων με τον ερευνώμενο. Η άμεση παρατήρηση μπορεί να περιλαμβάνει μεθόδους συλλογής δεδομένων όπως έρευνα πεδίου, όπου ο ερευνητής για συγκεκριμένη περίοδο συμμετέχει στο αντικείμενο της έρευνας με σκοπό την απόκτηση πρώτου βαθμού εμπειρίας (από πρώτο χέρι). Τα δεδομένα σε αυτή την κατηγορία μπορούν να καταγραφούν με παρόμοιο τρόπο με αυτόν της συνέντευξης. Επιπρόσθετα των προαναφερθέντων (στενογραφία, ηχογράφηση, βιντεοσκόπηση, σημειώσεις), ο ερευνητής μπορεί να καταγράψει δεδομένα με τη χρήση εικόνων, φωτογραφιών ή σχεδίων.
  3. *Γραπτά έγγραφα.* Η τρίτη κατηγορία αφορά σε προϋπάρχοντα έγγραφα (δηλαδή σε δευτερογενή δεδομένα). Τέτοια έγγραφα μπορεί να περιλαμβάνουν απομαγνητοφωνήσεις συνεντεύξεων, αναφορές σε εφημερίδες, περιοδικά, βιβλία, δικτυακούς τόπους, υπομνήματα, αντίγραφα σε γραπτό διαφόρων συνομιλιών, ετήσιες αναφορές. Αυτά τα δεδομένα, συνήθως αναλύονται με κάποιες τεχνικές ανάλυσης περιεχομένων.

Μία άλλη κατηγοριοποίηση ποιοτικών δεδομένων αφορά την μορφή με την οποία αυτά καταγράφονται καθώς και την θεματική τους ανάλυση (Tere, 2006). Μία απλή προσέγγιση για την μορφή των ποιοτικών δεδομένων είναι το ποιοτικό συνεχές. Αν αναλογιστεί κανείς μία ευθεία γραμμή όπου στην μία πλευρά βρίσκονται τα δεδομένα που διακρίνονται από την υψηλή ποιοτική δομή, τύποι με αντανακλαστική ανάλυση, ενώ στο άλλο άκρο είναι τα δεδομένα που διακρίνονται από την συγγενεία τους με τις ποσοτικές μορφές δεδομένων, στα οποία χρησιμοποιούνται τεχνικές ανάλυσης παρόμοιες με των ποσοτικών (ποσοτική καταμέτρηση και κωδικοποίηση). Από την άλλη, όταν υπάρχει θεματική ανάλυση δεδομένων, υπάρχει μία επαγωγική λογική καταγραφής και ανάλυσης των συγκεντρωμένων δεδομένων. Σε αυτή τη μορφή, τα δεδομένα κατηγοριοποιούνται σε θέματα τα οποία προκύπτουν από τα χαρακτηριστικά των δεδομένων και δεν επιβάλλονται από τον ερευνητή. Για να επιτευχθεί αυτό, η συλλογή και η ανάλυση δεδομένων πραγματοποιούνται ταυτόχρονα.

Σύμφωνα με τον *Pahletal.* (2010), οι κυριότερες μορφές ποιοτικών δεδομένων περιλαμβάνουν τις κάτωθι:

- σε βάθος/μη δομημένες συνεντεύξεις
- ημι-δομημένες συνεντεύξεις
- δομημένα ερωτηματολόγια συνέντευξης που περιέχουν τα ουσιαστικά ανοικτά σχόλια
- ομάδες εστίασης
- μη δομημένα ή ημι-δομημένα ημερολόγια
- σημειώσεις τομέων παρατήρησης/τεχνικές σημειώσεις εργασίας υπαίθριου
- διαγράμματα συγγενείας/άλλο ανθρωπολογικό υλικό
- σημειώσεις περιπτωσιολογικής μελέτης

- πρακτικά συνεδριάσεων
- προσωπικά έγγραφα (π.χ. επιστολές, προσωπικά ημερολόγια, αλληλογραφία)
- αποκόμματα Τύπου
- φωτογραφίες ή οποιοσδήποτε άλλο τύπο οπτικού υλικού

4.1.2. Κωδικοποίηση και εννοιολόγηση

Σύμφωνα με τον Newman (2007), οι ερευνητές πολλές φορές χρησιμοποιούν γενικές ιδέες, κοινά θέματα ή έννοιες (concepts) ως εργαλεία ανάλυσης για την επίτευξη γενίκευσης των συμπερασμάτων τους, δημιουργώντας έτσι μία βάση για την ανάπτυξη μίας θεωρίας. Επιπρόσθετα, στην ποιοτική έρευνα, οι ερευνητές αξιοποιούν και χρησιμοποιούν με παραμετρικές έννοιες ή απλές μεταβλητές μικρότερου επιπέδου (nominal-level variables). Αντίθετα με την επεξεργασία δεδομένων στην ποιοτική έρευνα, οι ερευνητές κατά τη διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας, σχηματίζουν νέες έννοιες ή βελτιώνουν έννοιες που είναι στηριγμένες στα συλλεγμένα στοιχεία και δεδομένα. Η διαδικασία αυτή είναι γνωστή ως εννοιολόγηση και σύμφωνα με τον Newman (ομοίως) είναι η διαδικασία στην οποία ο ερευνητής οργανώνει και προσδίδει νόημα στα δεδομένα που έχει συλλέξει. Αυτή η διαδικασία, του σχηματισμού εννοιών ξεκινά με τη συλλογή των δεδομένων και είναι συνδεδεμένη με την ακεραιότητα και την ανάλυσή τους. Πιο αναλυτικά, οι ερευνητές κατά τη διεξαγωγή της διαδικασίας της εννοιολόγησης, οργανώνουν τα δεδομένα τους σε κατηγορίες, σύμφωνα με κάποια κοινά στοιχεία (themes), σχήματα και έννοιες (concepts), ή άλλα παρόμοια χαρακτηριστικά και πτυχές. Αφού μετατρέψει αυτά τα κοινά στοιχεία σε θεματικές έννοιες, τις συνδέει μεταξύ τους σε μία αλληλουχία, σε σύνολα αντιφατικών συνθηκών ή τέλος, σε σύνολα κατηγοριών που τις αναμιγνύει σε θεωρητικές δηλώσεις.

Για τον Berg (2001), αντίθετα, η διαδικασία της εννοιολόγησης ξεκινά πολύ πριν την συλλογή των δεδομένων. Θεωρεί λοιπόν, ο Berg (ομοίως), ότι η διαδικασία αυτή πρέπει να ξεκινήσει μαζί με τον καθορισμό του αντικειμένου της έρευνας και παράλληλα με τον καθορισμό του ερευνητικού ερωτήματος (researchhypothesis), καθώς οι ακριβείς έννοιες του αντικειμένου της έρευνας που ενσωματώνονται στο ερευνητικό ερώτημα θα πρέπει να έχουν ακριβές και σαφές νόημα. Αυτό συμβαίνει διότι το αντικείμενο της ποιοτικής έρευνας δεν αφορά απλούς αριθμούς ή μετρήσιμα αντικείμενα, αλλά πολύπλοκα φαινόμενα όπως οι συμπεριφορά των ανθρώπων, υπέρμετρα παραμετροποιήσιμα αντικείμενα και φαινόμενα, που χρίζουν πλήρους κατανόησης, ώστε να ερευνηθούν με τον καταλληλότερο τρόπο. Αυτό γίνεται ώστε η έρευνα να υπάρχει συνέπεια και συνάφεια καθ' όλη τη διάρκειά της. Οι λειτουργικοί ορισμοί συγκεκριμενοποιούν το ηθελημένο νόημα ενός αντικειμένου (concept), συγκριτικά με συγκεκριμένες μελέτες και παρέχουν κατάλληλα κριτήρια με τα οποία θα μετρηθούν τα εμπειρικά στοιχεία της έννοιας, καθώς και η ύπαρξή της. Δηλαδή, πρέπει να υπάρχει συνέπεια στην αναγνώριση των εμπλεκόμενων εννοιών με τον ίδιο τρόπο από όλους όσους εμπλέκονται, ερευνητές, ερωτώμενοι (ως μέρος του δείγματος), αναγνώστες της έρευνας. Αυτή η διαδικασία κατά τον Berg(2001) είναι η εννοιολόγηση και η δημιουργία λειτουργικού περιβάλλοντος γύρω από τις βασικές έννοιες της έρευνας.

Κατά τον Berg (ομοίως), η διαδικασία της εννοιολόγησης, ο ερευνητής ξεκινά με την πλήρη αναγνώριση και διακήρυξη και δήλωση του ορισμού που θα διατηρηθεί καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας. Συγκεκριμένα, ο Berg(ομοίως), αναφέρει ότι μπορεί να μην συμφωνούν όλοι με τον ορισμό, αλλά θα πρέπει για να υπάρχει συμφωνία για την διεξαγωγή της έρευνας να τον αποδεχθούν. Μόλις ορισθεί, λοιπόν, η έννοια, θα πρέπει να βρεθεί ένας τρόπος να μετρηθεί με συγκεκριμένο

και κοινώς αποδεκτό τρόπο. Η εννοιολόγηση, λόγω της φύσης των αντικειμένων, φαινομένων ή καταστάσεων στις οποίες αναφέρεται δεν είναι πάντοτε εύκολη και προκαλεί πολλά προβλήματα στους ερευνητές.

Η διαδικασία που ακολουθεί αυτής της εννοιολογησης, αποκαλείται κωδικοποίηση. Στην διαδικασία αυτή, ο ερευνητής κωδικοποιεί και οργανώνει και κατατάσσει τα απλά δεδομένα σε εννοιολογικές κατηγορίες και δημιουργεί θεματικές ενότητες (themes) ή σχηματικές έννοιες (concepts). Η διαδικασία αυτή, αντί για μία τυπική γραφικού έργου (task) αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της ανάλυσης στοιχείων και πάντα καθοδηγείται από την ερευνητική ερώτηση και τους σκοπούς της έρευνας. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο ερευνητής προκαλεί και ενθαρρύνει την ανωτέρου επιπέδου σκέψη αναφορικά με τα δεδομένα της έρευνας και με αυτό τον τρόπο οδηγεί την ίδια την έρευνα προς μία κατεύθυνση δημιουργίας θεωρητικών γενικεύσεων (Berg, 2001).

Η διαδικασία της κωδικοποίησης συνίσταται από δύο χωριστές δραστηριότητες, την μηχανική μείωση των δεδομένων (σε κατηγορίες κυρίως, ή ανάλογα τη σπουδαιότητά τους) και την αναλυτική κατηγοριοποίηση των δεδομένων (Newman, 2007). Έτσι, μειώνονται οι μεγάλοι όγκοι ακατέργαστων δεδομένων σε χρήσιμες στοίβες κατηγοριοποιημένων στοιχείων, ενώ ταυτόχρονα ο ερευνητής οργανώνει και βάζει σειρά τα δεδομένα του. Με αυτόν τον τρόπο, ο ερευνητής είναι σε θέση να αναδειξεί μοτίβα, κοινά στοιχεία και άλλες ομοιότητες ή διαφορές στα δεδομένα.

Αυτές οι δύο δραστηριότητες, μπορούν να ενταχθούν σε τρεις διαφορετικές μορφές κωδικοποίησης δεδομένων: την ανοιχτή κωδικοποίηση, την κωδικοποίηση κατά άξονα και τέλος, την επιλεκτική κωδικοποίηση. Η ανοικτή κωδικοποίηση περιλαμβάνει την αρχική αξιοποίηση και ανάλυση των δεδομένων που έχουν συλλεχθεί πρόσφατα και μέσω της οποίας αναδεικνύονται ομοιότητες και αναθέτονται κωδικοί

στα δεδομένα αυτά. Με αυτό τον τρόπο ο ερευνητής κατηγοριοποιεί τα δεδομένα μειώνοντας αρκετά τον όγκο των δεδομένων που θα αναλύσει περαιτέρω. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτή η κωδικοποίηση είναι άμεση συνέπεια των θεμάτων της ερευνητικής υπόθεσης/ερωτήματος και οι κατηγορίες (κωδικοί) προέρχονται από τα χαρακτηριστικά αυτής. Στην δεύτερη περίπτωση, δηλαδή την κωδικοποίηση κατά άξονα, γίνεται μία δεύτερη επεξεργασία των δεδομένων έχοντας ως αφετηρία την κατηγοριοποίηση του προηγούμενου σταδίου. Ο ερευνητής προχωρά στην εννοιολογική κατηγοριοποίηση των ήδη κωδικοποιημένων δεδομένων εστιάζοντας στις έννοιες και κατηγορίες αντί στα ίδια τα δεδομένα. Σε αυτό το στάδιο, ο ερευνητής αναζητά τις αιτίες και τις συνέπειες, τις αλληλεπιδράσεις και τέλος αναζητά κατηγορίες που μπορούν να συμπτυχθούν. Στην τρίτη περίπτωση, την επιλεκτική κωδικοποίηση, ο ερευνητής επεξεργάζεται για τρίτη φορά τα δεδομένα, με σκοπό να συνδυάσει τα δεδομένα με την κωδικοποίηση που έχει κάνει στα δύο προηγούμενα βήματα. Στην επιλεκτική κωδικοποίηση, οι ερευνητές αναζητούν επιλεκτικά κάποιες περιπτώσεις οι οποίες αναδεικνύουν συγκεκριμένα κοινά στοιχεία και χαρακτηριστικά, κάνοντας συγκρίσεις και αντιπαραθέσεις. Κατά τη διάρκεια της επιλεκτικής κωδικοποίησης οι επικρατούσες έννοιες καθοδηγούν τον ερευνητή. Με αυτό τον τρόπο, οργανώνει εκ νέου τα δεδομένα του με νέες κωδικοποιήσεις ώστε να αναζητήσει επιπρόσθετες ομοιότητες και κατηγοριοποιήσεις των δεδομένων του, προσδίδοντάς τους μεγαλύτερο βάθος ανάλυσης και επιτυγχάνοντας ακόμα καλύτερη ανάλυση στις έννοιες που περιλαμβάνονται στα δεδομένα αυτά.

4.1.3. Διαδικασίες ανασυγκρότησης νοήματος

Οι Carroll και Rothe (2010) αναλύουν το αντικείμενο της διαδικασίας της ανασυγκρότησης του νοήματος. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, η

ανασυγκρότηση του νοήματος δεν αναφέρεται στο ίδιο το αντικείμενο ή φαινόμενο που ερευνάται, αλλά στις αλλαγές στις οποίες το νόημα του αντικειμένου αυτού υπόκειται. Η διαδικασία της ανασυγκρότησης του νοήματος είναι ιδιαίτερα πολύπλοκη και περιλαμβάνει παραδείγματα και επιμέρους μεθόδους. Οι κύριοι λόγοι για την ανασυγκρότηση νοήματος σε συγκεκριμένες καταστάσεις είναι οι συχνές αλλαγές στη συναισθηματική κατάσταση, διαφορές στη συμπεριφορά λόγω διαφοροποίησης των συνθηκών καθώς και το προσωπικό κόστος. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, δεν υπάρχει κάποια σωστή μέθοδος για την ανασυγκρότηση του νοήματος καθώς επίσης και καμία ιεραρχική δομή της.

Ωστόσο, υπάρχουν διάφορα επίπεδα ανασυγκρότησης του νοήματος. Όταν αυτά τα επίπεδα γίνονται ταυτόχρονα κατανοητά και ολοκληρωμένα δημιουργούν μία ολοκληρωμένη άποψη για ένα αντικείμενο ή φαινόμενο μέσω της οποίας θα περιορισθούν οι αρνητικές συνέπειές τους. Από το πλέον απόμακρο επίπεδο οι ερευνητές καταγράφουν κωδικοποιημένες πληροφορίες για άλλα περιστατικά παρόμοιας φύσης, τα οποία μπορούν να οδηγήσουν σε αλλαγή πολιτικής και σχεδιασμού για το συγκεκριμένο θέμα. Σε δεύτερο επίπεδο, η συμβολή της άποψης των συμμετεχόντων εναρμονίζεται και συνεπεία αυτού το νόημα ανασυγκροτείται σε νέα μορφή. Παράλληλα, με την πάροδο του χρόνου, οι συμμετέχοντες αλλάζουν αντιλήψεις για το θέμα της έρευνας και έτσι, το νόημα πρέπει να ερευνηθεί εκ νέου και να αλλάξει (δηλαδή να ανασυγκροτηθεί στην νέα του μορφή βάσει των νέων αντιλήψεων).

Κεφάλαιο 5: Τεχνικές Παρουσίασης Δεδομένων στην Ποιοτική Έρευνα

Στην ποιοτική προσέγγιση της έρευνας, έχουν επικρατήσει συγκεκριμένες τεχνικές παρουσίασης των δεδομένων. Οι τεχνικές αυτές έχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ιδιαιτερότητες και χρίζουν συγκεκριμένης ανάλυσης. Στο παρών κεφάλαιο θα αναλυθούν οι κυριότερες από αυτές τις τεχνικές με σκοπό την όσο το δυνατόν καλύτερη κατανόηση του αντικειμένου.

5.1 Η βιογραφική αφηγηματική προσέγγιση στην ποιοτική έρευνα

Μία από τις πλέον σημαντικές και χρησιμοποιούμενες τεχνικές παρουσίασης δεδομένων αφορά την βιογραφική αφηγηματική προσέγγιση. Κατά τους Coffey&Atkinson (1996), η βιογραφική αφηγηματική προσέγγιση αφορά τον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες σε μία κοινωνική δραστηριότητα, φαινόμενο ή διαδικασία παράγουν, αναπαριστούν και εξετάζουν συγκεκριμένα στοιχεία στα πλαίσιά τους, ή ακόμα και τις προσωπικές τους εμπειρίες και γνώσεις μέσα από διάφορες αφηγηματικές τεχνικές. Σύμφωνα με τους Coffey&Atkinson (ομοίως), δεν γίνονται απόλυτα λεπτομερείς διακρίσεις ανάμεσα στις ιστορίες και τις αφηγήσεις. Ωστόσο, η ποικιλία των αφηγηματικών στυλ, αλλά και η ποικιλία των αναλυτικών διακρίσεων δεν επιτρέπουν την απόδοση ενός σαφούς ορισμού για την έννοια της βιογραφικής αφηγηματικής προσέγγισης. Σε γενικές γραμμές, είναι πολλές φορές προτιμότερη η χρήση των αφηγήσεων αλλά και της αφηγηματικής ανάλυσης σε σχέση με την εξιστόρηση ως συμπεριλαμβάνουσες κατηγορίες. Επίσης, σε περιπτώσεις όπου δεν επιτρέπεται περιεκτική θεώρηση των στοιχείων/δεδομένων δεν είναι δυνατή η περιγραφή όλων των ποικιλιών αφηγηματικής απόδοσης. Γι' αυτό, ως μέθοδος, η βιογραφική αφηγηματική βοηθάει τον ερευνητή στην προσπάθειά του να σκέφτεται δημιουργικά για τις διάφορες μορφές

δεδομένων που συλλέγει και ακόμα και στον τρόπο με τον οποίο αναλύει και επεξηγεί αυτά τα δεδομένα.

Γενικά, η βιογραφική αφηγηματική προσέγγιση στην έρευνα μπορεί να προσδιορισθεί ως η συλλογή ιστοριών και αφηγήσεων με τη λογική ενός πλαισίου εργασίας μέσω του οποίου οι ερευνητές συγκεκριμενοποιούν και αναλύουν στο πλαίσιό τους (contextualize) έναν αφηγηματικό απολογισμό της έρευνάς τους. Επιπρόσθετα, η αφήγηση μπορεί να ορισθεί ως μία ιστορία (με αρχή, μέση και τέλος, μέσα σε ένα πλαίσιο λογικής) ή μια ακολουθία γεγονότων που έχει συγκεκριμένη σημασία για τον αφηγητή και το κοινό του. Αυτές οι εξιστορήσεις και οι αφηγήσεις συλλέγονται με διάφορους τρόπους. Ο πλέον συνήθης τρόπος είναι η φυσική καταγραφή. Με αυτό τον όρο, εννοείται η καταγραφή της αφήγησης την ώρα που αυτή λαμβάνει χώρα, στο φυσικό περιβάλλον του αφηγητή και σε φυσικές συνθήκες καθημερινότητας. Ένας άλλος τρόπος καταγραφής αφηγήσεων είναι στα πλαίσια μίας οργανωμένης και κατάλληλα συνταγμένης συνέντευξης. Ακόμα και σε συνεντεύξεις που δεν έχουν σκοπό την εξαγωγή αφηγήσεων, οι συνεντευξιαζόμενοι τείνουν να παρουσιάζουν τα στοιχεία τους και τις απόψεις τους με την μορφή αφήγησης. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, οι ερευνητές μπορούν να κατανοήσουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο το πως οι συμμετέχοντες σε ένα φαινόμενο λειτουργούν, αντιδρούν και τέλος, τι θυμούνται και εξιστορούν με την ολοκλήρωση του φαινομένου. Ακόμη και ο τρόπος με τον οποίο οι αφηγητές οργανώνουν την εξιστόρηση δίνει πληροφορίες για την δομή της ίδιας της εμπειρίας τους, δίνοντας την δυνατότητα στους ερευνητές να αναλύσουν ταυτόχρονα τις υποβόσκουσες έννοιες και τα υπέρτατα κίνητρα.

Κατά άλλους, η βιογραφική αφηγηματική έχει ως στόχο της να κατανοήσει και να ερμηνεύσει τα κοινωνικά και ψυχολογικά φαινόμενα μέσα από την επαναδόμηση και το μετασχηματισμό τους. Ο σκοπός τους

είναι επίσης να διερευνηθούν οι εμπειρίες και το νόημα των όσων αποδόθηκαν μέσα από τις όποιες πράξεις κατά μία συγκεκριμένη χρονική στιγμή, ενώ παράλληλα το πώς ερμηνεύεται η ίδια πράξη σε έτερο χρόνο μέσα από τη βιογραφική καταγραφή και την αφηγηματική μορφή των εμπειριών αυτών. Επιπρόσθετα, οι όποιες συνδεδεμένες εμπειρίες θα πρέπει να αναλυθούν σε παραλληλία για να επιτευχθεί μία περισσότερο πλήρης εικόνα σχετικά με το φαινόμενο που ερευνάται.

Για να πετύχουν το σκοπό τους οι ερευνητές αξιοποιούν συγκεκριμένες τεχνικές μέσα στα πλαίσια της βιογραφικής αφηγηματικής έρευνας, οι οποίες εξηγούνται παρακάτω.

5.1.1. Επίσημη αφηγηματική ανάλυση

Σύμφωνα με τους Coffey&Atkinson (1996), οι αφηγήσεις διακρίνονται από συγκεκριμένη, ευδιάκριτη δομή, με συγκεκριμένες τυπικές και εύκολα προσδιορίσιμες ιδιότητες. Οι αφηγήσεις κατά μερικούς διακρίνονται από γραμμικότητα και από ένα σύνολο λειτουργιών. Οι χαρακτήρες και οι συμπεριφορές τους, καθώς επίσης και οι ακολουθίες των γεγονότων διακρίνονται από μία σχετικά σταθερή μορφή μέσα σε ένα γενικά προσδιορισμένο πλαίσιο. Η δομή της αφήγησης ακολουθεί αυτή μίας τυπικής εξιστόρησης ενός γεγονότος, μίας ιστορίας ή ακόμα και ενός μύθου. Ο αφηγητής ξεκινά αναφέροντας μία σύνοψη της ιστορίας με τα βασικά της χαρακτηριστικά. Ακολουθεί η ανάλυση του θέματος της αφήγησης από τον ίδιο τον αφηγητή, ο οποίος πολλές φορές εμπλέκει και τις ίδιες του τις εμπειρίες και βιώματα στην αφήγησή του. Το τελευταίο στάδιο της αφήγησης περιλαμβάνει τις προσωπικές απόψεις του αφηγητή, κάποιες συμπερασματικές δηλώσεις ή στοιχεία και πληροφορίες που συνδέονται με το αντικείμενο της αφήγησης.

5.1.2. Αφηγηματικές μορφές και λειτουργίες

Αντί της ανάλυσης της αφήγησης με βάση τη δομή της μπορούν οι ερευνητές να τις αναλύσουν με βάση τη μορφή της και κυρίως της λειτουργίες της. Επιπρόσθετα, η ανάλυση της αφήγησης μπορεί να εστιάσει στην κοινωνική δραστηριότητα που εμπεριέχει η αφήγηση. Αυτό γίνεται εφικτό μέσω μίας λιγότερο συστηματικής και λιγότερο δομημένης προσέγγισης στην αφηγηματική ανάλυση. Αυτή η προσέγγιση, εστιάζει περισσότερο στην επεξήγηση των φαινομένων και των αιτιών τους καθώς ασχολείται περισσότερο με την ανάλυση του περιεχομένου και της δομής του. Αυτό συμβαίνει καθώς οι αφηγητές λαμβάνουν μέρος και οι ίδιοι σε συγκεκριμένες διαδραστικές δραστηριότητες και σε κοινωνικές, πολιτιστικές και άλλων μορφών συναλλαγές.

5.1.3. Ιστορίες επιτυχίας και ιστορίες ηθικής

Οι ιστορίες επιτυχίας και οι ιστορίες ηθικής είναι από τις παλαιότερες μορφές αφήγησης. Χρησιμοποιούνται ευρέως στην διαπαιδαγώγηση των παιδιών αλλά και των μεγαλύτερων μέσω παραδειγμάτων και συνεπειών. Η δομή της αφήγησης, καθώς και το περιεχόμενό της επηρεάζουν τις αντιδράσεις και του αφηγητή, αλλά και του κοινού του. Ακόμα περισσότερο, το συμπερασματικό κλείσιμο της αφήγησης, περιλαμβάνει την πεμπουσία της αφήγησης καθώς το αποτέλεσμα και η επίδραση στη ζωή των συμμετεχόντων στην αφήγηση χρησιμοποιείται ως πρότυπο για την ζωή του κοινού του αφηγητή. Αντίστοιχα, στην διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας, οι ερευνητές μπορούν να αξιοποιήσουν τέτοιας μορφής αφήγηση ώστε να μπορέσουν να εξάγουν στοιχεία και δεδομένα από δείγματα ομάδων ή και ατόμων σχετικά με τις αντιλήψεις τους για συγκεκριμένα φαινόμενα και καταστάσεις.

5.1.4. Χρονογράφημα

Μία άλλη μορφή αφήγησης είναι και το χρονογράφημα. Όταν ο αφηγητής επαναλαμβάνει κατ' εξακολούθηση την εξιστόρηση ενός συμβάντος ή φαινομένου, τείνει να οργανώνει την εξιστόρηση αυτή σε μία αλληλουχία συμβάντων, γεγονότων, επιρροών και αποφάσεων. Επιπρόσθετα, όταν ο αφηγητής είναι μέρος του συμβάντος της αφήγησης, δείχνει να έχει μία τάση παρουσίασης της αφήγησης ως αυτοβιογραφικό χρονικό. Με αυτό τον τρόπο, ο αφηγητής συνδέει το παρελθόν με το παρόν (και τις επιδράσεις του ενός στο άλλο), καθώς επίσης και τις επιδράσεις που είχε το συμβάν στους συμμετέχοντες και κυρίως στον ίδιο τον αφηγητή. Ο τρόπος με τον οποίο ο αφηγητής εξιστορεί το γεγονός, οι εκφράσεις που χρησιμοποιεί, το λεξιλόγιό του, η γλώσσα του σώματος και άλλα παρόμοια στοιχεία, δίνουν την δυνατότητα στους ερευνητές να αναλύσουν όχι μόνο το συμβάν που ο αφηγητής εξιστορεί αλλά και τον χαρακτήρα του, το ποσοστό συμμετοχής του στο συμβάν και τον τρόπο με τον οποίο επηρέασε την έκβαση του συμβάντος. Τέλος, οι φράσεις και ο τρόπος ομιλίας του αφηγητή, δίνουν την δυνατότητα στον ερευνητή να αξιολογήσει τον τρόπο με τον οποίο το κοινό αντιλαμβάνεται την αφήγηση.

5.2 Ανάλυση λόγου και σημειωτική

Σύμφωνα με τον Berg (2001), η ιστοριογραφική προσέγγιση της ποιοτικής έρευνας περιλαμβάνει τόσο γραπτές, όσο και προφορικές καταγραφές και αναφορές ιστορικών και λοιπών αποδεικτικών στοιχείων. Στο γραπτό μέρος της ιστοριογραφικής προσέγγισης περιλαμβάνονται προσωπικά έγγραφα, αλληλογραφία, καταγεγραμμένα χρονικά, ημερολόγια, απομνημονεύματα, ποιήματα ακόμα και αυτοβιογραφίες. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Berg (ομοίως), οι ερευνητές δεν θα πρέπει να στηρίζονται σε μία μορφή μονό δεδομένων. Ο γραπτός

λόγος τείνει να παραλείπει συγκεκριμένα στοιχεία ή γεγονότα προς χάριν της κοινής αποδοχής του. Από την άλλη, ο προφορικός λόγος βοηθάει τον ερευνητή να αποφύγει τις ανεπάρκειες των επισήμων στοιχείων που παρουσιάζονται κυρίως στα έγγραφα. Με την αναζήτηση προφορικών αναφορών και επεξηγήσεων για συμβάντα και φαινόμενα, οι ερευνητές καταστούν δυνατή την καταγραφή στοιχείων που με άλλο τρόπο δεν θα μπορούσαν να συλλεχθούν, καθώς η φύση τους και το περιεχόμενό τους δεν επέτρεψαν την συμπερίληψή τους στα επίσημα έγγραφα, καθώς πιθανόν να δημιουργούσαν αντιδράσεις.

Ωστόσο, υπάρχουν αρκετά προβλήματα που δημιουργούνται και εμφανίζονται κατά την εφαρμογή τέτοιων τεχνικών συλλογής δεδομένων. Το κυριότερο από αυτά τα προβλήματα αφορά την συγκέντρωση των κατάλληλων ανθρώπων (δείγμα πληθυσμού) οι οποίοι θα μπορούσαν να αποδώσουν με τον πλέον έγκυρο και αξιόπιστο τρόπο το συμβάν που ερευνάται. Αυτό το δείγμα πληθυσμού θα πρέπει να αποτελείται από άτομα που έχουν εμπειρία του συμβάντος/φαινομένου που ο ερευνητής αξιολογεί από πρώτο χέρι. Αυτό, προϋποθέτει επίσης, το χρονικό πλαίσιο του συμβάντος που ερευνάται να είναι πλησίον στον χρόνο της έρευνας, ώστε κατά πρώτον να υπάρχουν εν ζωή οι συμμετέχοντες στο συμβάν, και κατά δεύτερον, αυτοί οι συμμετέχοντες να έχουν το χρόνο που χρειάζεται ώστε να αποδώσουν με αντικειμενικό τρόπο την εμπειρίας τους. Επιπρόσθετα, σπάνια υπάρχει καταγεγραμμένο ιστορικό προφορικών αναφορών σε οργανωμένα αρχεία ώστε να υπάρχει δυνατότητα αντιπαράθεσης.

Στην σύγχρονη εποχή βέβαια, όπου το διαδίκτυο επικρατεί ως μέσο διαμοιρασμού ιδεών, εντυπώσεων και βιωμάτων, οι ερευνητές με μία απλή αναζήτηση στα λεγόμενα blogs των χρηστών, τα οποία διαχωρίζονται σε θεματικές ενότητες, μπορούν να αντλήσουν όλες εκείνες τις πληροφορίες που χρειάζονται. Η εξέλιξη των blogs που ακούει

στο όνομα vlogs προσφέρει εκτός από απομαγνητοφωνημένες καταγραφές γεγονότων, τις ίδιες τις εμπειρίες μαγνητοφωνημένες ή ακόμα και βιντεοσκοπημένες. Αυτό βοηθάει τους ερευνητές να έχουν άμεση πρόσβαση στο υλικό, το οποίο δεν έχει υποστεί καμία υποκειμενική επίδραση από τον παρατηρητή ή τον συμμετέχοντα.

Σε αυτό το περιβάλλον, ο ερευνητής θα πρέπει να είναι σε θέση να διακρίνει και να αξιολογεί το επίπεδο συμμετοχής της κάθε μορφής (γραπτής – προφορικής) στην ανάλυση των δεδομένων. Τα επίσημα έγγραφα, πολλές φορές περιέχουν πληροφορίες που έχουν υποστεί φιλτράρισμα ώστε να είναι ευκολότερα αποδεκτά, από την άλλη όμως, οι πληροφορίες που έχουν συλλεχθεί προφορικά μπορεί να περιλαμβάνουν υποκειμενικές αντιλήψεις αυτών που τις μεταφέρουν και να τροποποιήσουν τα αποτελέσματα της έρευνας. Η διαδικασία μέσω της οποίας οι ερευνητές μετατρέπουν αυτές τις προφορικές και γραπτές πληροφορίες λέγεται σημειωτική. Κατά τον Flick (2004), η σημειωτική αφορά την ανάλυση του περιεχομένου εκείνου (είτε προφορικού, είτε γραπτού λόγου), σύμφωνα με τις αρχές που εξυπηρετεί, τις λειτουργίες του, σε διαφορετικά περιβάλλοντα, καθώς και τις αντιθέσεις που διέπουν αυτές τις αρχές. Η σημειωτική περιλαμβάνει, αλλά δεν αναλώνεται μόνο σε, ανάλυση των εννοιών των λέξεων και του συνόλου του λόγου, δηλαδή τη σημασιολογική απόδοση του λόγου και την πραγματολογία. Με αυτό το τρόπο, οι ερευνητές είναι σε θέση να εστιάζουν την προσοχή τους σε συγκεκριμένα τμήματα είτε του προφορικού είτε του γραπτού λόγου, να τα απομονώνουν και να αναγνωρίζουν τις διακριτές έννοιες που αυτά περιλαμβάνουν. Η καθαρή γλωσσολογική προσέγγιση, ωστόσο, δημιουργεί προβλήματα στην ανάλυση των εννοιών καθώς δεν λαμβάνονται υπόψη οι διάφορες πτυχές των εννοιών που έχουν αποδοθεί κατά τη χρήση τους στην καθημερινή ζωή. Κατά τους Smith, A., & Anderson, A.R. (σε Neergaard&Ulhoi, 2007), η σημειωτική είναι το

δόγμα εκείνο (δηλαδή το σύνολο των κανόνων) το οποίο αποτελεί χρήσιμο εργαλείο για την ανάλυση του βάθους και του σκοπού της έννοιας της επιχειρηματικής έρευνας, και συνεπώς και της έρευνας γενικότερα. Πρόκειται για το υποβόσκον νόημα των λέξεων και των εκφράσεων. Η σημειωτική έχει ως σκοπό την ανάδειξη αυτού του νοήματος χρησιμοποιώντας τη γλωσσολογία ως μέσο. Η καλύτερη κατανόηση της σημασίας των εννοιών βοηθάει τους ερευνητές να διακρίνουν το σκοπό και τη δυναμική τους συμμετοχή στο νόημα της έρευνας και ίσως ακόμα να βοηθήσει στην κατάρτιση προβλέψεων για το αποτέλεσμα της έρευνας βάσει αυτής της κατανόησης. Ωστόσο, η υποκειμενικότητα στην ανάλυση εγκυμονεί και τον κίνδυνο της αυτοαναφοράς, δηλαδή της αυτο-απόδειξης. Επιπρόσθετα, η κάλυψη των εννοιών μέσω κωδικοποιημένων λέξεων ή επιστημονικών και επαγγελματικών εκφράσεων εμπεριέχει τον κίνδυνο πρόκλησης παρανοήσεων.

5.3 Ωτο-οπτικές τεχνικές

Σύμφωνα με τους JorgR. Bergmann and Christoph Meier (σε Flick, 2004), η εξέλιξη των τεχνολογιών πληροφορικής, που υποβοηθούν τους ερευνητές στην ανάλυση δεδομένων έχει πλέον φθάσει στο σημείο να μπορεί να αναπαριστά τα δεδομένα πολλών και διαφορετικών μορφών με πάρα πολύ καλή ποιότητα. Από την άλλη μεριά, η αυξανόμενη πολυπλοκότητα των δεδομένων των ερευνών που υποβοηθούνται από την τεχνολογία δημιουργούν νέες συνθήκες διαδραστικότητας και απαιτούν συνεχώς καλύτερες δυνατότητες αναπαράστασης αυτών των δεδομένων. Τα δεδομένα που δεν βασίζονται σε καλά δομημένο κείμενο, όπως συλλογές φωτογραφιών, ιστορικά ηχητικά ντοκουμέντα ή οπτικοακουστικές εγγραφές μπορούν να αναπαρασταθούν μέσω των νέων τεχνικών αυτών. Οι νέες αυτές τεχνολογίες και τεχνικές μπορούν να

χρησιμοποιηθούν ώστε να αναπαρασταθούν διαδραστικές καταστάσεις με έναν τρόπο πιο άμεσο και αντιπροσωπευτικό. Με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται καθεστώς λιγότερων απωλειών, μέσω της αξιοποίησης αντιπροσωπευτικών αποσπασμάτων των οπτικοακουστικών και λοιπών στοιχείων και συνεπώς καλύτερης ποιότητας εξαγόμενων αποτελεσμάτων από ότι με τη βοήθεια των απομαγνητοφωνημένων εγγράφων. Επιπρόσθετα, μέσω των τεχνολογιών επιτυγχάνεται πολυποίκιλη απεικόνιση των διαφόρων ωτο-ακουστικών δεδομένων.

Κατά τους Hesse-Biber & Leavy (2006), η ανάλυση των ωτο-ακουστικών δεδομένων προϋποθέτει συγκεκριμένες διαδικασίες κωδικοποίησης και εννοιολόγησης. Ωστόσο, υπάρχει μία βασική διαφορά ανάμεσα στην επεξεργασία και παρουσίαση άλλων μορφών δεδομένων και μορφών ωτο-ακουστικών δεδομένων. Σε αυτά τα πολύπλοκα δεδομένα απαιτείται μία επιπρόσθετη διαδικασία «μετάφρασης» καθώς τα δεδομένα μεταφέρονται από μία μορφή σε μία άλλη. Αυτό σημαίνει ότι ενώ σε άλλες μορφές δεδομένων για να ολοκληρωθεί η αναπαράσταση αρκεί η μετατροπή τους από λέξεις σε κωδικοποιημένες έννοιες, στα ωτο-ακουστικά δεδομένα, προηγείται η μετατροπή των ήχων, των εικόνων και των κινήσεων σε λέξεις, οι οποίες μετέπειτα θα μετατραπούν σε κωδικοποιημένες έννοιες. Σύμφωνα πάλι με τους Hesse-Biber & Leavy (2006), η κωδικοποίηση για την αναπαράσταση και παρουσίαση ωτο-ακουστικών δεδομένων μπορεί να γίνει μέσω διαφόρων στρατηγικών ανάλογα με το αντικείμενο της έρευνας και αν αυτό είναι παραγωγικές ή επαγωγικές.

Κεφάλαιο 6: Θέματα ηθικής και εγκυρότητας στη ποιοτική έρευνα

Η ποιοτική έρευνα όπως προαναφέρθηκε δεν αφορά τυπικούς αριθμούς και γενικότερα αριθμητικά δεδομένα, μετρήσιμα στοιχεία όπως

συμβαίνει στην ποσοτική έρευνα. Αντιθέτως, στην ποιοτική έρευνα, ερευνώνται στοιχεία που αφορούν ανθρώπινες συμπεριφορές, κοινωνικά φαινόμενα, αλλά και φαινόμενα που αφορούν επιδράσεις διαφόρων άλλων φαινομένων όπως τα οικονομικά που έχουν άμεση επίδραση στις κοινωνικές και ηθικές αντιδράσεις των ανθρώπων. Για το λόγο αυτό θα πρέπει οι ερευνητές να ελέγχουν συνεχώς την διεξαγωγή της έρευνας για να αντιμετωπίζουν ηθικά προβλήματα. Παράλληλα, καθώς τα στοιχεία που συλλέγουν οι ερευνητές δεν είναι άμεσα μετρήσιμα και θα πρέπει να υποστούν συγκεκριμένη επεξεργασία όπως προαναφέρθηκε στο τμήμα του κειμένου αυτού σχετικά με την κωδικοποίηση των δεδομένων της ποιοτικής έρευνας. Για το λόγο αυτό, οι ερευνητές θα πρέπει να εκτελέσουν συγκεκριμένες ενέργειες ώστε να επιτύχουν ένα συγκεκριμένο επίπεδο εγκυρότητας της έρευνάς τους, ώστε να μπορέσουν να επιτύχουν την θεώρηση της έρευνάς τους ως αξιόπιστη σχετικά με τα ευρήματά της, και να τύχει αποδοχής από την επιστημονική κοινότητα και πιθανότατα την κοινωνία. Παρακάτω, θα αναλυθούν αυτά τα στοιχεία, καθώς και οι επιπτώσεις της ηθικής και της εγκυρότητας σε ειδικές ομάδες αλλά και οι αλληλεπιδράσεις της ποιοτικής έρευνας με την πολιτική και άλλα ευαίσθητα θέματα.

6.1 Αξιοπιστία και εγκυρότητα στην ποιοτική έρευνα

Ένα βασικό στοιχείο στην έρευνα είναι η συλλογή των δεδομένων. Ωστόσο, αυτά τα δεδομένα θα πρέπει να διακρίνονται από κάποια βασικά χαρακτηριστικά ώστε να θεωρούνται κατάλληλα για εξαγωγή συμπερασμάτων. Κατά τον Newman (2007) η αξιοπιστία και η εγκυρότητα τόσο των δεδομένων όσο και της γενικότερης διαδικασίας είναι ζητήματα κεντρικής σημασίας σε όλες τις έρευνες. Και οι δύο διαδικασίες αυτές, αφορούν το πώς και κατά πόσο σχετίζονται τα δεδομένα με την πραγματική συνθήκη. Κατά τον Newman (2007), το πιο

σημαντικό στοιχείο για την εγκυρότητα και την αξιοπιστία είναι ότι η κοινωνική θεωρία είναι συνήθως διφορούμενη, διάχυτη αλλά και ταυτόχρονα μη άμεσα παρατηρήσιμη. Για το λόγο αυτό, ο Newman (ομοίως) καταλήγει θεωρώντας ότι η απόλυτη αξιοπιστία και εγκυρότητα είναι αδύνατον να επιτευχθούν. Σε αυτό το πλαίσιο, κρίνεται σκόπιμο να αναλυθούν οι ίδιες οι έννοιες της αξιοπιστίας και της εγκυρότητας, ώστε να αναλυθεί παρακάτω το πώς επιτυγχάνονται και τι προσφέρουν στην έρευνα.

Σύμφωνα πάντα με τον Newman (ομοίως), η αξιοπιστία αφορά το κατά πόσο μπορεί ο ερευνητής να είναι σίγουρος για την ορθότητα και τη συνέπεια των δεδομένων που συνέλλεξε κατά τη διεξαγωγή της δειγματοληψίας. Παράλληλα, η αξιοπιστία ελέγχει το κατά πόσο αυτά τα δεδομένα είναι επαναλαμβανόμενα, κοινότυπα και τυπικά. Με αυτό τον τρόπο ελέγχει το κατά πόσο υπάρχει μία εναρμόνιση στις συνθήκες η οποία οδηγεί σε κανονικότητα. Το αντίθετο φαινόμενο της εγκυρότητας αφορά μετρήσεις όπου υπάρχουν ακανόνιστα δεδομένα, τα οποία δεν επαναλαμβάνονται και διακρίνονται από αστάθεια και αντιφατικότητα.

Από την άλλη, η εγκυρότητα ελέγχει την ειλικρίνεια και αντικειμενικότητα των δεδομένων και αναφέρεται στην αντιστοιχία μεταξύ μίας κατασκευασμένης έννοιας ή μίας ιδέας από τον ερευνητή για τους σκοπούς της έρευνας και ενός ιδεολογικού προσδιορισμού (ορισμού και θεωρίας) και ενός συγκεκριμένου μέτρου σύγκρισης. Συμπερασματικά, η εγκυρότητα αναφέρεται στο κατά πόσο καλά μία ιδέα σχετικά με την τυπική πραγματικότητα ανταποκρίνεται στην ίδια την πραγματικότητα. Δηλαδή, το κατά πόσο τα δεδομένα ανταποκρίνονται στις τυπικές συνθήκες της πραγματικότητας (Newman, 2007).

Σε μία ποιοτική προσέγγιση της έρευνας, τα συμπεράσματα τα οποία προκύπτουν ως αποτέλεσμα της ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων θα

πρέπει να είναι έγκυρα και αξιόπιστα ώστε να αποδώσουν την αντίστοιχη εγκυρότητα και αξιοπιστία στην έρευνα. Αυτό είναι αναγκαίο ώστε να μπορέσουν οι ερευνητές παρουσιάζοντας τα αποτελέσματα της έρευνάς τους να τα κάνουν αποδεκτά από το κοινό (είτε είναι το στενό επιστημονικό κοινό του κλάδου τους, είτε είναι το ευρύτερο κοινό). Κατά τους Gill&Johnson (2002), μετά την ολοκλήρωση της έρευνας οι ερευνητές θα πρέπει να κάνουν κάποιους ισχυρισμούς σχετικά με τα αποτελέσματα. Οι ισχυρισμοί αυτοί θα πρέπει να οδηγήσουν τους ερευνητές στην θεώρηση του εύρους της αξιοπιστίας των δεδομένων και συνεπώς των συμπερασμάτων της έρευνας. Παράλληλα, θα πρέπει να αναζητήσουν το εύρος της εγκυρότητας των δεδομένων αυτών ώστε να προχωρήσουν στην δημιουργία κάποιας θεωρίας ως συνέπειας των εμπειρικών ευρημάτων τους. Όλα αυτά θα πρέπει να είναι πάντοτε συνάρτηση της ανεξάρτητης πραγματικότητας, ενώ παράλληλα θα πρέπει να είναι και φυσικά άμεσα συνδεδεμένα με αυτήν. Σε αντίθετη περίπτωση, όπου δεν αιτιολογείται η αξιοπιστία και η εγκυρότητα των δεδομένων και των συμπερασμάτων, θα πρέπει οι ερευνητές να αναζητήσουν τους λόγους για τους οποίους δεν επιτυγχάνεται η εγκυρότητα και να αναζητήσουν το πού οδηγεί αυτή η διαφοροποίηση. Σε τέτοιες περιπτώσεις, οι Gill&Johnson (2002), προτείνουν την αναζήτηση και αξιοποίηση εναλλακτικών κριτηρίων για την επίτευξη της εγκυρότητας ως μέσο για την επικύρωση των στοιχείων της έρευνας.

Ένας τρόπος να επιτύχουμε την αξιοπιστία και την εγκυρότητα των δεδομένων της έρευνας, και συνεπώς των συμπερασμάτων της, είναι να καταφύγουμε σε επιστημονική προσέγγιση της αλήθειας, της κοινά αποδεκτής άποψης για ένα αντικείμενο, θέμα ή πεποίθηση. Στην επιστήμη αυτό αναφέρεται ως δοξασία (δηλαδή αυτό που είναι κοινώς αποδεκτό ως αλήθεια). Ωστόσο, υπάρχουν κάποια σοβαρά προβλήματα σε αυτή τη προσέγγιση. Ενώ αρχικά φαίνεται ως μία αρκετά λογική

προσέγγιση, καθώς πολλές φορές αυτό-αναιρείται ως μέθοδος, ενώ ταυτόχρονα η αξιοκρατική και αντικειμενική παρατήρηση, ανάλυση ακόμα και συλλογή δεδομένων στην ποιοτική έρευνα πολλές φορές μπορεί να θεωρηθούν αμφίβολες και αβέβαιες.

Κλείνοντας την ανάλυσή τους οι Gill&Johnson (2002), αναφέρονται σε μία διαδικασία επαναξιολόγηση των αξιολογικών κριτηρίων. Διαφοροποιώντας τις προσεγγίσεις σε θετικιστικές, παρατήρησης, τυπικής προσέγγισης, εμπειρικής προσέγγισης, τεχνικές σχετικής λογικής, παρουσιάζουν την γενικότερη λογική της αξιολόγησης των κριτηρίων που χρησιμοποιούνται για την αξιολόγηση της εγκυρότητας και αξιοπιστίας των δεδομένων και συμπερασμάτων που προήλθαν από την ανάλυση αυτών των δεδομένων.

6.2 Ηθική και δεοντολογία στην ποιοτική έρευνα

Η ποιοτική έρευνα, λόγω της φύσης της, ασχολείται με αντικείμενα έρευνας που εφάπτονται της ανθρώπινης συμπεριφοράς, κοινωνικών κανόνων, ηθικών ζητημάτων όπως θρησκευτικές πεποιθήσεις καθώς και με ευαίσθητες κοινωνικές ομάδες όπως κοινωνικά αποκλεισμένοι. Για το λόγο αυτό θα πρέπει οι ερευνητές να ακολουθούν συγκεκριμένες οδηγίες σχετικά με την διαφύλαξη της ηθικής και της δεοντολογίας. Ωστόσο, αυτοί οι προβληματισμοί και οι κανόνες σχετικά με την ηθική δημιουργούν προβλήματα στη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας καθώς και στο γενικό της κόστος. Έτσι δημιουργείται ένα εύλογο ερώτημα. Για ποιο λόγο θα πρέπει οι ερευνητές να ασχοληθούν με την διαφύλαξη της ηθικής της έρευνας καθώς και των κανόνων δεοντολογίας που επικρατούν στο αντικείμενο ή φαινόμενο που ερευνούν; Μία απάντηση θα ήταν ότι με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνουν ένα επίπεδο εγκυρότητας των δεδομένων που συλλέγουν και συνεπώς υποβοηθούν στην επίτευξη συνθηκών εγκυρότητας στα αποτελέσματα της έρευνάς τους. Παρακάτω

θα αναλυθούν κάποια βασικά στοιχεία ηθικής και δεοντολογίας της ποιοτικής έρευνας ώστε να γίνει η διαδικασία αυτή κατανοητή και να αιτιολογηθεί πλήρως ο παραπάνω κόπος στον οποίο αναγκάζονται οι ερευνητές να υποβληθούν.

Σύμφωνα με τον Newman (2007), η ηθική περιλαμβάνει τις ανησυχίες, τα διλήμματα και τις συγκρούσεις που προκύπτουν για τον κατάλληλο τρόπο διεξαγωγής της έρευνας. Επιπρόσθετα, η ηθική βοηθά να καθορισθεί το τι είναι και τι δεν είναι νόμιμα κατοχυρωμένο και τι όχι. Επίσης, η ηθική βοηθά να καθορισθεί τι περιλαμβάνει η «ηθική» διαδικασία διεξαγωγής έρευνας. Η διαδικασία της ηθικής και εγκυρότητας στην ποιοτική έρευνα προϋποθέτει τα κατάλληλα εργαλεία και ικανότητες εκ μέρους των ερευνητών, καθώς χρειάζεται να κατέχουν συγκεκριμένα επίπεδα κρίσης. Επιπρόσθετα, θα πρέπει οι ερευνητές να μπορούν να διαχωρίζουν τα ηθικά διλήμματα, καθώς μπορεί σε κάποιες περιπτώσεις να υπάρξουν συγκρούσεις μεταξύ διαφορετικών ηθικών διλημάτων. Μία άλλη απόφαση που θα πρέπει να πάρουν οι ερευνητές αφορά το κατά πόσο τα θετικά αποτελέσματα της έρευνάς τους δικαιολογούν την λήψη ηθικών αποφάσεων και την αντιμετώπιση τέτοιων ηθικών διλημάτων. Αυτό θα πρέπει να επιτευχθεί αντισταθμίζοντας την αναζήτηση της γνώσης και τα αποτελέσματα από την κατανόησή της με τα ηθικά δικαιώματα όσων εμπλέκονται άμεσα στην έρευνα, αλλά και γενικότερα στην κοινωνία (Newman, 2007).

Σε αυτό το περιβάλλον, οι ερευνητές, αντιμετωπίζοντας τόσα ηθικά διλήμματα θα πρέπει να αποφασίζουν συνεχώς το πώς θα δράσουν και τις συνέπειες των δράσεων αυτών, τόσο στους άμεσα συμμετέχοντες στην έρευνα, όσο και στην κοινωνία. Αυτό συμβαίνει καθώς τα αποτελέσματα της έρευνας, με τη δημοσιοποίησή τους μπορεί να δημιουργήσουν αντιδράσεις και ηθικούς προβληματισμούς στο ευρύτερο κοινό. Παράλληλα, οι άμεσα συμμετέχοντες στην έρευνα μπορεί να μην έχουν

επίγνωση ή αντίληψη των ηθικών ζητημάτων που προβάλλουν κατά την έρευνα ενός αντικειμένου. Από την πλευρά τους, όμως οι ερευνητές έχουν ηθική και επαγγελματική υποχρέωση να διαφυλάξουν τόσο την ηθική της έρευνάς τους, όσο και την αξιοπρέπεια και την ακεραιότητα των συμμετεχόντων σε αυτή.

Στην προσπάθειά τους αυτή, οι ερευνητές, σε πολλές περιπτώσεις έχουν βοήθεια από ηθικούς κανόνες που έχουν καθιερωθεί σε συγκεκριμένους τομείς. Κατά τον Newman (2007), κλάδοι όπως των δημοσιογράφων, της αστυνόμευσης, των μεγάλων επιχειρήσεων, διακρίνονται από συγκεκριμένα συστήματα κανόνων ηθικής και τυπικής συμπεριφοράς και δράσης. Ωστόσο, πολλές φορές τα ηθικά πρότυπα (στάνταρ) μίας έρευνας είναι περισσότερο στενά και πιο αυστηρά καθορισμένα από ότι οι γενικοί κανόνες που μπορεί να έχουν επικρατήσει στον εκάστοτε κλάδο που ερευνάται. Γι' αυτό, είναι για τους ερευνητές ιδιαίτερα δύσκολο να κατανοήσουν πλήρως και να αναδείξουν στο επίπεδο που πρέπει τους προβληματισμούς που προκύπτουν από τα ηθικά στοιχεία μίας έρευνας. Έχοντας τα παραπάνω υπόψη, θα μπορούσε να ειπωθεί πως η επαγγελματική ποιοτική έρευνα (και ιδιαιτέρως η κοινωνική μορφή της), θα πρέπει να είναι πολύ προσεκτικά σχεδιασμένη, και οι ερευνητές που θα την διεξάγουν θα πρέπει να έχουν επιλέξει πολύ προσεκτικά τα κατάλληλα εργαλεία, το πλέον κατάλληλο δείγμα, καθώς η αντιμετώπιση και η επίλυση των ηθικών διλημμάτων και προβλημάτων τους επιβάλλει ιδιαίτερους κανόνες και συνθήκες, οι οποίες είναι ιδιαίτερα δύσκολες.

Ένα άλλο πρόβλημα που μπορεί να αντιμετωπίσουν οι ερευνητές είναι τα ηθικά ζητήματα και προβλήματα που προκύπτουν κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής της έρευνας και δεν μπορούν να προβλεφθούν πριν την έναρξή της. Βέβαια, θα πρέπει να είναι σε συνεχή εγρήγορση οι ερευνητές ώστε να αποφύγουν τα προβλήματα εγκαίρως, προτού

δημιουργηθούν ζητήματα ηθικής στην έρευνά τους. Γι' αυτό το λόγο, θα πρέπει να έχουν κατανοήσει τα πιθανά προβλήματα που μπορεί να εμφανισθούν και να έχουν προετοιμάσει τις κατάλληλες νόρμες αντιμετώπισης τέτοιων προβλημάτων. Με αυτό τον τρόπο θα έχουν δημιουργήσει ένα πλαίσιο διασφάλισης της ηθικής με ένα ευρύτερο πλέγμα ενεργειών αντιμετώπισης ηθικών προβλημάτων κατά περίπτωση. Παράλληλα, σύμφωνα με τον Newman (2007), η διαδικασία αυτή βοηθά τους ερευνητές να εκπαιδεύονται συνεχώς και να γίνονται ολοένα και πιο ευαίσθητοι και ικανοί στην αναγνώριση και αντιμετώπιση ηθικών διλημμάτων και προβλημάτων.

6.3 Το αίτημα της αναστοχαστικότητας

Σύμφωνα με τον Τσέκερη (2007), στα πλαίσια της ποιοτικής έρευνας, οι ερευνητές στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν μη-αριθμητικά δεδομένα χρησιμοποιούν την συστηματική αναστοχαστική μέθοδο. Η σύνδεση μεταξύ ποιοτικής έρευνας και επιστημολογικής κατεύθυνσης επιτάσσουν συγκεκριμένες συστηματικές μεθόδους προσέγγισης. Η ανάγκη για εγκυρότητα και αξιοπιστία στα δεδομένα οδηγεί τους ερευνητές σε μία λογική κατηγοριοποίησης των προσεγγίσεων όπως αναφέρθηκε προηγουμένως στο παρών κεφάλαιο. Ο Τσέκερης (2007) τονίζει ότι μέσα από αυτές τις προσεγγίσεις προσδίδεται έμφαση στο ρόλο του ερευνητή στην παραγωγή γνώσης. Αυτός ο ρόλος δεν είναι δυνατόν να είναι πάντα αντικειμενικός και ουδέτερος, αλλά πολλές φορές γίνεται μέρος μίας κοινωνικής και πολιτικής (σχεσιακής) δραστηριότητας. Η δραστηριότητα αυτή λαμβάνει χώρα σε ένα πλαίσιο ιστορικό, πολιτισμικό και πολιτικό. Ως συνέπεια των παραπάνω, ο Τσέκερης (ομοίως) κλείνει αναφέροντας ότι είναι αναγκαία η διενέργεια της διαδικασίας της αναστοχαστικότητας (reflexivity). Ένα άλλο στοιχείο

που παρουσιάζει ο Τσέκερης, είναι η ανάγκη του ανθρώπου να κατανοήσει τον εαυτό του αναστοχαστικά, δηλαδή να δει τον εαυτό του «μέσα από τα μάτια άλλου», με αντικειμενική σκοπιά. Αυτό τον βοηθά να συγκροτεί μια ποιοτικότερη και πιο αντικειμενική οπτική για τον εαυτό του. Ένα άλλο στοιχείο που δίνει ο συγγραφέας σχετικά με την αναστοχαστικότητα είναι ότι δεν μπορεί να υπάρξει καταγραφή της πραγματικότητας χωρίς το υποκείμενο (δηλαδή τον ερευνητή) που την παρατηρεί και την περιγράφει. Αυτό γίνεται καθώς ο παρατηρητής, όπως εξηγήθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, είναι μέρος της πραγματικότητας αυτής, ενώ ταυτόχρονα συνδέεται με τα υπόλοιπα μέρη της, είτε έμμεσα είτε άμεσα.

Παράλληλα με τα παραπάνω, μέσω βαθμού της αναστοχαστικότητάς τους γίνεται διαχωρισμός μεταξύ των διαφόρων ποιοτικών μεθοδολογιών. Αυτός ο διαχωρισμός προσδίδει ταυτόχρονα και την σημασία στον λεγόμενο «επιτελεστικό» (performative) ρόλο της γλώσσας που χρησιμοποιείται. Ο συγγραφέας, μέσω αυτών των θέσεων καθορίζει ουσιαστικά την έννοια της αναστοχαστικότητας και της σημασίας της στην ίδια την έρευνα.

Ως αναστοχαστικότητα μπορεί να καθορισθεί η στροφή των ερευνητών στην ίδια την ερευνητική διαδικασία. Αξιολογώντας τους ίδιους τους τρόπους και τις μεθόδους της έρευνας, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους εμπλέκεται ο ερευνητής στην διαδικασία της έρευνας και στο αντικείμενό της. Ερευνώντας τους τρόπους με τους οποίους επηρεάζει, επιδρά και τροφοδοτεί την έρευνα και αναγνωρίζοντας αυτά, πως μπορεί να τα αποτρέψει ή να τα εξαλείψει ώστε να επιτύχει την αντικειμενικότητα που θα οδηγήσει στην εγκυρότητα της έρευνας.

Σε γενικότερο επίπεδο, η αναστοχαστικότητα αναφέρεται στους πολύπλοκους τρόπους με τους οποίους οι διάφορες αξίες, εμπειρίες,

ενδιαφέροντα, πεπειθήσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα και την ερευνητική διαδικασία συνδιαμορφώνει την ίδια την έρευνα. Από την πλευρά των ερευνητών, ταυτόχρονα, διεξάγεται και μία άλλη αναστοχαστική διαδικασία που αφορά το πώς και κατά πόσο επηρεάστηκαν οι ερευνητές από το αντικείμενο της έρευνας. Αυτή η επιρροή, μπορεί να τροποποιήσει την αντίληψη των ερευνητών για το αντικείμενο της έρευνας και να τους οδηγήσει σε άλλες παραδοχές από τις αρχικά ορισμένες στην ερευνητική υπόθεση. Τέλος η αναστοχαστικότητα, επηρεάζει και τα ίδια τα ευρήματα καθώς και τελικώς τον τύπο, την μορφή και την δομή της γνώσης που παράγεται κατά την έρευνα.

Για τους παραπάνω λόγους, κρίνεται σκόπιμο κατά την διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας να διεξάγεται μία παράλληλα αναστοχαστική διερεύνηση των διαφόρων εμπλεκόμενων φορέων και στοιχείων ώστε να επιτευχθεί μία αντικειμενικότερη προσέγγιση στο αντικείμενο της έρευνας.

6.4 Έρευναμεευάλωτεςκοινωνικέςομάδες

Ένα σημαντικό στοιχείο της ποιοτικής έρευνας είναι η δυνατότητα της να καταγράφει δεδομένα για κοινωνικά φαινόμενα, κοινωνικές ομάδες και γενικότερα θέματα που εφάπτονται ευαίσθητων στοιχείων και πληροφοριών ατόμων, ομάδων ακόμα και ολόκληρων οικογενειών. Λόγω αυτής της ιδιαιτερότητας, οι ερευνητές θα πρέπει να προσεγγίζουν τα διάφορα αντικείμενα με προσοχή, να διατηρούν και να ελέγχουν τις μεθόδους ηθικής και δεοντολογίας ώστε να μπορούν να συλλέγουν την καλύτερη δυνατή ποιότητα στοιχείων η οποία θα τους βοηθήσει να εξάγουν τα καταλληλότερα αποτελέσματα και συμπεράσματα.

Σύμφωνα με τους Ger&Sandikci (συντάκτες σε RusselW. Belk, 2006), οι διάφοροι ερευνητές, είτε πρόκειται για επαγγελματίες είτε για ερευνητές επιστημονικών κοινοτήτων, μελετούν αντικείμενα ευαίσθητης φύσης σε διαφορετικά στάδια της έρευνάς τους. Θέματα στα οποία οι πιθανές επιπτώσεις και απειλές σε φυσικό και συναισθηματικό επίπεδο που αφορούν τους ερευνητές αλλά και τους ανθρώπους του δείγματος της έρευνας είναι σχετικά με κοινωνικά ή άλλα ευαίσθητα ζητήματα απαιτείται ιδιαίτερη προσέγγιση. Τέτοια θέματα περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων αντιλήψεις για το θάνατο, ατυχήματα, κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες, κοινωνικά φαινόμενα όπως οι βιασμένες γυναίκες κλπ. Παρά το γεγονός ότι τέτοιας φύσης θέματα, οι Ger&Sandikci (ομοίως) υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχουν οι κατάλληλες νόρμες για σωστή διερεύνηση τέτοιων αντικειμένων. Παράλληλα, δεν υπάρχει κάποιο πλαίσιο κανόνων πάνω στους οποίους μπορούν οι ερευνητές να «πατήσουν» ώστε να συντάξουν και να οργανώσουν την έρευνά τους.

Προσπαθώντας κανείς να εξετάσει αντικείμενα ευαίσθητης φύσης θα πρέπει να γνωρίζει εκ των προτέρων ότι δεν είναι δυνατόν να μπορεί να αντιλαμβάνεται πλήρως όλες τις ιδιαιτερότητες και τα προβλήματα. Επίσης, δεν μπορεί να περιορίσει όλες τις αρνητικές παραμέτρους και επιπτώσεις της έρευνας καθώς τα ευαίσθητα θέματα ή οι ευαίσθητες ομάδες είναι ιδιαίτερα πολύπλοκα αντικείμενα. Συνεχίζοντας την ανάλυσή τους οι συγγραφείς αναφέρουν ότι ο χαρακτηρισμός της ευαισθησίας δεν αναφέρεται πάντοτε στο ίδιο το αντικείμενο της έρευνας, αλλά κυρίως στους ανθρώπους που αποτελούν το δείγμα και κυρίως τις σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στο αντικείμενο της έρευνας και τις κοινωνικές του προεκτάσεις, καθώς και το πώς επηρεάζουν τους συμμετέχοντες. Επιπρόσθετα, θεωρούν οι συγγραφείς ότι υπάρχει μια διαστρωμάτωση του επιπέδου της ευαισθησίας των αντικειμένων ή των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων που συμμετέχουν σε μία έρευνα. Τέτοια

παραδείγματα είναι αντικείμενα έρευνας που ασχολούνται με πολύ προσωπικά δεδομένα και στοιχεία ανθρώπων ή δραστηριότητές του που βγαίνουν εκτός κοινωνικά αποδεκτών ορίων.

Τέτοια ευαίσθητα αντικείμενα και κυρίως οι ευάλωτες κοινωνικές ομάδες που είναι μέρος των υπό έρευνα αντικειμένων προκαλούν συγκεκριμένα προβλήματα στην διεξαγωγή της έρευνας. Αυτά τα προβλήματα συνήθως αφορούν την μεθοδολογική προσέγγιση, την ηθική αξιολόγηση και διαφύλαξη της, πολιτικά ή νομικά ζητήματα, και μπορεί να εμφανισθούν είτε κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού της έρευνας είτε κατά τη διεξαγωγή της. Πολλές φορές, δεν εμφανίζονται παρά κατά την διάρκεια της ανάλυσης των δεδομένων. Για τους παραπάνω λόγους, απαιτείται ειδική προσέγγιση καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας, από το σχεδιασμό της μέχρι και την δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων της. Κύριος στόχος είναι η προστασία των συμμετεχόντων σε αυτή με κάθε δυνατό τρόπο. Θα πρέπει να δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες και να διαμορφωθούν τα κατάλληλα εργαλεία που θα προσδώσουν μία αίσθηση σεβασμού προς τους ερωτώμενους (δείγμα) ενώ παράλληλα θα τους οδηγήσουν σε μία γενικότερη ατμόσφαιρα εμπιστοσύνης και εχεμύθειας. Για παράδειγμα, έστω ότι ερευνάται μία ομάδα κρατουμένων σε φυλακές για τις απόψεις τους για ένα συγκεκριμένο κοινωνικό θέμα. Θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί κατάλληλο λεξιλόγιο, συγκεκριμένος τρόπος συμπεριφοράς, να εξασφαλισθεί πλήρης ανωνυμία ώστε να υπάρξει κλίμα εμπιστοσύνης. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, η πλήρης κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων είναι κρίσιμης σημασίας για την επιτυχία της έρευνας.

6.5 Η έρευνα δράσης και η συνεργατική έρευνα

Σε άρθρο του ο Δάλκος (2010) αναφέρει ότι η έρευνα δράσης (actionresearch) αποτελεί μία ερευνητική μέθοδο μέσω της οποίας

συνδυάζονται η θεωρία με την καθημερινή πράξη. Ο όρος έρευνα δράσης χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά από τον Lewin το 1944 (Wikipedia, 2010b), για να προσδιορισθεί μια διαδικασία έρευνας που έχει ως στόχο της την εξέταση κοινωνικών προβλημάτων. Σε αυτό το πλαίσιο, και λόγω των προτερημάτων της μεθόδου αυτής, η έρευνα δράσης γίνεται αποδεκτή και εφαρμόζεται εκτεταμένα για την προσέγγιση και βελτίωση της καθημερινής πρακτικής. Αυτό το γεγονός συμβάλλει στην θετική αλληλεπίδραση μεταξύ των εμπλεκόμενων στην έρευνα μερών.

Βασικό χαρακτηριστικό της μεθόδου αυτής είναι ότι αναλαμβάνεται από ανθρώπους οι οποίοι είναι μέρος της καθημερινής πράξης και της καθημερινότητας ενός αντικειμένου/φαινομένου. Μέσω αυτής της προσέγγισης επιδιώκει την άμεση αντιμετώπιση προβλημάτων που αναφέρονται σε συγκεκριμένες κοινωνικές τάσεις και καταστάσεις. Ο Δάλκος (ομοίως) την χαρακτηρίζει ως μία δυναμική κοινωνική ερευνητική διαδικασία λόγω του ότι περιλαμβάνει σε ταυτόχρονη βάση και παρεμβάσεις σε κοινωνικές καταστάσεις άμεσου χαρακτήρα, όταν αυτό κρίνεται σκόπιμο. Γίνεται κατανοητό ότι βασικό σημείο της μεθόδου αυτής είναι η καταγραφή και πολλές φορές η επιδίωξη της κοινωνικής αλλαγής και για αυτό το λόγο χρησιμοποιείται κατά κόρον για την ανάλυση αντικειμένων οικονομικής και κοινωνικής φύσης. Ο Δάλκος (ομοίως) συνεχίζει υποστηρίζοντας ότι στις μέρες μας η έρευνα δράσης χρησιμοποιείται εκτεταμένα για την διερεύνηση και εξέταση ζητημάτων που αφορούν την ανάπτυξη curriculum, επαγγελματική εξέλιξη και σε γενικότερα πλαίσια κυρίως εκπαιδευτικής πολιτικής.

Ο Berg (2001), παρουσιάζει μία επιμέρους μορφή έρευνας δράσης, την συνεργατική έρευνα. Στη συνεργατική έρευνα, οι συμμετέχοντες (είτε ερευνητές είτε εμπειρικοί εφαρμοστές της) συγκεντρώνονται και συνεργατικά επιδιώκουν την αναγνώριση προβλημάτων και ζητημάτων, ενώ παράλληλα προσπαθούν να αναγνωρίσουν τους υποβόσκοντες

λόγους και τις αιτίες ή τις πιθανές παρεμβάσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, η ερευνητική υπόθεση προσδιορίζεται αφότου έχει εκτιμηθεί η κατάσταση, δηλαδή μετά την αρχική αξιολόγηση της κατάστασης από το σύνολο των συμμετεχόντων. Η τελική ερευνητική υπόθεση ή το ερευνητικό ερώτημα θα πρέπει να αποτελεί αποτέλεσμα και αποκύημα κοινής κατανόησης. Βασικός στόχος αυτής της διαδικασίας είναι η επιδίωξη της βελτίωσης της ποιοτικής εφαρμογής των ερευνητικών στοιχείων από τον εμπειρικό ερευνητή που θα είναι ο κύριος συλλέκτης δεδομένων. Τα δύο μέρη συμμετέχουν από κοινού στον σχεδιασμό της έρευνας, ενώ το κάθε μέρος προσφέρει στοιχεία που προέρχονται από τις δικές του εμπειρίες, γνώσεις και ικανότητες. Λόγω αυτής της ευελιξίας και πολυπικουιλότητας στην προσέγγιση, η συνεργατική έρευνα είναι σε θέση να αναγνωρίζει περισσότερα στοιχεία για τα εμπλεκόμενα μέρη, τις ιδιαιτερότητές τους και ζητήματα που εφάπτονται πολιτικών ή ηθικών θέσεων. Από την άλλη πλευρά όμως, λόγω της συμμετοχής των εμπειροτεχνών στην διαδικασία σχεδιασμού της έρευνας, αλλά και στην ανάλυση αυτών των δεδομένων, η έρευνα χάνει ένα μέρος της εγκυρότητάς της και της αξιοπιστίας της για χάρη της απλότητας στην προσέγγιση. Αυτό γίνεται ώστε να υπάρχει ένα κοινό επίπεδο κατανόησης και συνεννόησης μεταξύ των μερών.

6.6 Η πολιτική διάσταση στην ποιοτική έρευνα

Σύμφωνα με τον Newman (2007), σε γενικότερο επίπεδο, οι ηθικοί προβληματισμοί και πρότυπα θα πρέπει να βρίσκονται κάτω από τον απόλυτο και έγκυρο έλεγχο του ερευνητή. Αντίστοιχα, ζητήματα που εφάπτονται της πολιτικής θα πρέπει να ελέγχονται από τους ερευνητές, καθώς η πολιτική εμπεριέχει δράσεις οι οποίες οργανώνονται από συνηγόρους, ισχυρές πολιτικές ομάδες στην κοινωνία ή ακόμα και στη κυβέρνηση. Αυτές οι ομάδες, επιδιώκουν να περιορίσουν ή να ελέγξουν την κατεύθυνση της έρευνας. Ο συγγραφέας συνεχίζει υποστηρίζοντας

ότι ιστορικά η πολιτική επίδραση στην ποιοτική έρευνα έχει καταφέρει ακόμη και να αποτρέψει ερευνητές από το να ολοκληρώσουν ή να αρχίσουν μία έρευνα. Σε άλλες περιπτώσεις οι πολιτικές επιδράσεις απέτρεψαν την χρηματοδότηση της έρευνας, παρενόχλησαν μεμονωμένους ερευνητές, ενώ σε άλλες περιπτώσεις επέβαλλαν λογοκρισία στην δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων της έρευνας. Τέλος, σε ακραίες περιπτώσεις, χρησιμοποιώντας την έρευνα ως κάλυμμα και πρόσχημα καλύπτουν τη συλλογή πληροφοριών σε κυβερνητικές και στρατιωτικές ενέργειες. Αυτή η πολιτική επιρροή στην έρευνα ή στη χρηματοδότησή της άλλες φορές έχει ως σκοπό τον περιορισμό της δημιουργίας και διαμοιρασμού της γνώσης, ενώ άλλες φορές έχει ως σκοπό να περιορίσει την έρευνα αμφιλεγόμενων αντικειμένων. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η Ιερά Εξέταση της περιόδου του Μεσαίωνα, η οποία θέλοντας να διατηρήσει την πολιτική και κοινωνική της επιρροή απέτρεπε την πρόοδο της γνώσης. Τέτοιες πρακτικές συνήθως οδηγούν σε κινήματα που αποτελούν βάσεις για ανοικτή πολιτική αντίδραση, εκδημοκρατισμό και ελευθερία της έκφρασης.

Υπάρχουν τρεις κύριοι λόγοι πολιτικής επίδρασης στην έρευνα. Κατά πρώτον, κάποιοι άνθρωποι υπερασπίζονται η προωθούν συγκεκριμένες θέσεις και γνώσεις που έχουν ως βάση βαθιά ιδεολογική βάση. Τέτοιου είδους γνώσεις και θέσεις δημιουργούν έντονη κοινωνική αναταραχή και είναι κατακριτέες από την πολιτική εξουσία. Κατά δεύτερον, τα ισχυρά πολιτικά συμφέροντα πάντοτε επιδιώκουν να προστατεύουν τις πολιτικές και οικονομικές θέσεις τους με κάθε κόστος, γι' αυτό και η έρευνα είναι αντίπαλός τους. Τρίτον, στην κάθε κοινωνία υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι δεν σέβονται συγκεκριμένα ιδανικά, θέσεις ή επιστημονικές αλήθειες και προσπαθούν να προστατεύουν μονάχα τα προσωπικά τους συμφέροντα χρησιμοποιώντας την έρευνα γι' αυτό μόνο το σκοπό.

Κεφάλαιο 7: Πρακτικό Τμήμα σε Ελληνικές Επιχειρήσεις

7.1 Εφαρμοσμένη ποιοτική έρευνα

7.1.1. Έρευνα αξιολόγησης.

Σύμφωνα με τον Robson (2007), η έρευνα αξιολόγησης προκύπτει ως αποτέλεσμα διαφόρων λόγων. Κάποια παραδείγματα όπως τα παρουσιάζει ο Robson(ομοίως) περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων:

1. το αν οι ανάγκες των πελατών ικανοποιήθηκαν σύμφωνα με τους στόχους
2. το αν βελτιώθηκε το πρόγραμμα της έρευνας
3. αν αξιολογήθηκαν τα αποτελέσματα ενός προγράμματος
4. αν το πρόγραμμα είναι λειτουργικό και κατά πόσο
5. να αξιολογηθεί η αποδοτικότητα ενός προγράμματος
6. να αξιολογηθούν και να αναλυθούν οι λόγοι για τους οποίους λειτουργεί ή δεν λειτουργεί ένα πρόγραμμα.

Οι Clarke&Dawson (2005), ορίζουν την έρευνα αξιολόγησης ως την εφαρμογή επιστημονικών μεθόδων στη συλλογή και ανάλυση των δεδομένων και πληροφοριών σχετικών με το περιεχόμενο, τη δομή και τα συμπεράσματα στα προγράμματα, τα πλάνα και τις προγραμματισμένες παρεμβάσεις. Σύμφωνα με μία άλλη άποψη, η αξιολόγηση είναι μία μορφή ερευνητικής πολιτικής, σχεδιασμένη με τέτοιο τρόπο ώστε να βοηθάει τους ερευνητές να παίρνουν έξυπνες και συνετές αποφάσεις σχετικά με τον μελλοντικό προγραμματισμό. Βέβαια δεν έχει ως σκοπό να αντικαταστήσει την εμπειρία και την ικανότητα κρίσης των υπευθύνων για τη λήψη αποφάσεων (decisionmakers), αλλά να προσφέρουν συστηματικές αποδείξεις που θα ενισχύσουν αυτή την εμπειρία.

Σε αυτό το περιβάλλον, οι ερευνητές στηρίζονται πολύ στις υπάρχουσες ερευνητικές μεθόδους και μεθοδολογίες κοινωνικών επιστημών για την ανάκτηση και συλλογή πληροφοριών. Σύμφωνα με τον Robson (2007), αυτή η πρακτική οδήγησε ορισμένους σχολιαστές να υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχει κάποια ενιαία στρατηγική έρευνας η οποία να είναι μοναδική στην έρευνα αξιολόγησης.

Αυτό που διαχωρίζει την έρευνα αξιολόγησης από τις υπόλοιπες μορφές έρευνας είναι το ότι οι ερευνητές δεν στηρίζονται για την διεξαγωγή της έρευνας στην επιλογή των μεθόδων αλλά στον σκοπό της έρευνας για τον οποίο θα αξιοποιηθούν οι μέθοδοι αυτές. Η διαδικασία της αξιολόγησης περιλαμβάνει την έρευνα ενός αντικειμένου από πολλές διαφορετικές οπτικές και νοηματικές απόψεις. Ταυτόχρονα, επιδιώκει την σύνδεση μεταξύ του αντικειμένου της έρευνας και των συμπερασμάτων της. Για την επίτευξη των στόχων της η έρευνα αξιολόγησης χρησιμοποιεί διαφορετικές τεχνικές μεταξύ των οποίων οι παρακάτω:

α. Παρακολούθηση (monitoring). Η μέθοδος αυτή περιλαμβάνει τη συστηματική και συνεχή επιτήρηση των γεγονότων που λαμβάνουν χώρα στα πλαίσια της έρευνας. Η προσπάθεια των ερευνητών σε αυτή τη μέθοδο επικεντρώνεται στην εξέταση των διαδικασιών και διεργασιών που εμπλέκονται σε ένα αντικείμενο. Παρόλο που η παρακολούθηση είναι μέρος της έρευνας αξιολόγησης μπορεί να διεξαχθεί και ανεξάρτητα καθώς η παρακολούθηση εστιάζει στη συλλογή πληροφοριών χωρίς λογική ή δομή.

β. Επιθεώρηση (inspection). Μία άλλη μέθοδος αξιολόγησης είναι η επιθεώρηση. Στην προσέγγιση προσομοιάζει της παρακολούθησης, καθώς είναι μέρος της έρευνας αξιολόγησης και ακολουθεί λογική συγκεντρωτική. Σε αυτή τη μέθοδο ελέγχεται ότι τηρούνται οι κώδικες πρακτικής (codes of practice) και ότι επιτυγχάνονται τα ελάχιστα πρότυπα

(standards). Η μέθοδος αυτή γενικά αναπαριστά μία φόρμα εξωτερικής αξιολόγησης στην οποία συνήθως αυτοί που την διενεργούν προέρχονται από το εξωτερικό περιβάλλον του θεσμού/αντικείμενου της έρευνας.

γ. Έλεγχος (audit). Σε αυτή τη μέθοδο αξιολόγησης ο ερευνητής προσπαθεί να μάθει στοιχεία σχετικά με το πόσοι και ποιοι εμπλέκονται στο αντικείμενο της έρευνας και το αν επιτυγχάνονται οι στόχοι και οι σκοποί του αντικείμενου αυτού. Η μέθοδος αυτή ακολουθεί συστηματοποιημένες διαδικασίες και ελέγχει την ποιότητα της έρευνας. Πρέπει να τονισθεί όμως ότι η μέθοδος αυτή επικεντρώνεται στο ελέγχει τι πραγματικά συμβαίνει και τα δεδομένα και οι πληροφορίες που παρέχει αυτή η μέθοδος μπορούν και πρέπει να θεωρηθούν αξιολογικά στο σημείο που να φτάνουν ή να ξεπερνούν μία προβλεπόμενη τιμή-στόχο.

Η έρευνα αξιολόγησης χωρίζεται και σε κάποιες κατηγορίες. Οι δύο βασικές κατηγορίες είναι η διαμορφωτική και συγκεντρωτική αξιολόγηση. Στην πρώτη περίπτωση η αξιολόγηση γίνεται με σκοπό να αποκτήσουν ανατροφοδότηση (feedback) στα σχόλια των ανθρώπων του δείγματος που προσπαθούν να βελτιώσουν κάτι. Δηλαδή σκοπό της διαμορφωτικής είναι να υποστηρίξει την διαδικασία βελτίωσης. Για το λόγο αυτό πρέπει να αναγνωρίζονται τα δυνατά και αδύνατα σημεία σε μία έρευνα ή στο αντικείμενό της με σκοπό να διορθώνονται τα προβλήματα και να λαμβάνονται μέτρα προς αυτή την κατεύθυνση εφόσον χρειάζεται. Στην συγκεντρωτική μέθοδο, οι ερευνητές εστιάζουν στον προσδιορισμό της αποτελεσματικότητας μίας παρέμβασης. Τέτοιες τεχνικές χρησιμοποιούνται κυρίως από αυτούς που σχεδιάζουν τις πολιτικές σε ένα αντικείμενο βοηθώντας τους να παίρνουν τις κατάλληλες αποφάσεις σχετικά με ένα αντικείμενο, τόσο κατά τη διάρκεια της διαδικασίας τόσο και στο μέλλον.

7.1.2 Έρευνα εκτίμησης κοινωνικών επιπτώσεων, έρευνα εκτίμησης αναγκών.

Με το αντικείμενο της έρευνας εκτίμησης κοινωνικών επιπτώσεων ασχολείται στο έργο του ο Newman (2007). Κατά αυτόν, ο ερευνητής ο οποίος διεξάγει έρευνα εκτίμησης κοινωνικών επιπτώσεων υπολογίζει τις πιθανές επιπτώσεις μίας προγραμματισμένης παρέμβασης ή ηθελημένης αλλαγής η οποία μπορεί να προκύψει στο μέλλον. Τέτοιες πρακτικές μπορεί να είναι μέρος ενός μεγαλύτερου και γενικότερου πλάνου παρέμβασης και αλλαγής στο πλαίσιο στρατηγικής μίας κυβέρνησης. Αυτή η στρατηγική αναλαμβάνει την επιλογή ανάμεσα στις διάφορες προοπτικές και πολιτικές. Στα πλαίσια αυτής της διαδικασίας ο ερευνητής θα πρέπει να προβλέπει πως οι διάφορες πτυχές της κοινωνικής ζωής και κοινωνικού περιβάλλοντος μπορεί να αλλάξουν, ενώ παράλληλα προτείνει τρόπους για να ελαττώσει τις αλλαγές οι οποίες πιθανόν να φαίνονται δυσμενείς από την οπτική του μέρους του πληθυσμού που επηρεάζεται. Αυτή η επίδραση είναι επί της ουσίας η διαφορά μεταξύ της εφαρμογής ή μη μίας στρατηγικής σχετικής με ένα ζήτημα.

Για την σωστή διεξαγωγή μίας έρευνας εκτίμησης κοινωνικών επιπτώσεων, ο Newman (2007) αναφέρει πως ο ερευνητής θα πρέπει να εξετάζει μία πληθώρα κοινωνικών στοιχείων τα οποία είναι αποτέλεσμα μίας πολιτικής ή στρατηγικής, μέσω μίας διεπιστημονικής επιτροπής/ερευνητικής ομάδας η οποία θα εκτιμήσει τις κοινωνικές επιπτώσεις. Ο συγγραφέας συνεχίζει αναφέροντας ότι αυτές οι κοινωνικές επιπτώσεις περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων ζητήματα σχετικά με την ποιότητα ζωής, σχετικά με κοινωνικούς θεσμούς ή ακόμα και κοινωνικό αποκλεισμό. Για τους παραπάνω λόγους η έρευνα κοινωνικών επιπτώσεων χρησιμοποιείται κυρίως σε αντικείμενα που αφορούν

δημόσια πολιτική, τον κλάδο της υγείας, την γενικότερη παιδεία, την διεθνή ανάπτυξη και άλλους παρόμοιους τομείς.

Παράλληλα με την έρευνα εκτίμησης κοινωνικών επιπτώσεων στο παρόν κείμενο αναλύεται και το αντικείμενο της έρευνας εκτίμησης αναγκών. Η Δικαίου (1995) σε άρθρο της περιγράφει τις βασικές αρχές αυτής της διαδικασίας. Η συγγραφέας δίνοντας έναν ορισμό προσπαθεί να προσδιορίσει τα βασικά στοιχεία της έρευνας εκτίμησης αναγκών η οποία στοχεύει σε μία επιλεκτική διερεύνηση διαφόρων παραμέτρων που αφορούν κυρίως κοινωνικά, οικονομικά και ψυχολογικά στοιχεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Λόγω αυτής της κατεύθυνσης η έρευνα εκτίμησης αναγκών προσφέρει πλούτο πληροφόρησης και κατευθύνσεων, κυρίως αναφορικά με το σκεπτικό και τον τρόπο δράσης/αντίδρασης του κοινού/στόχου. Παράλληλα, μέσω της τεχνικής αυτής, αξιολογείται η νοοτροπία, η γενικότερη συμπεριφορά καθώς και οι αντιδράσεις και ανάγκες αυτού του κοινού. Στην περίπτωση αυτή ως κοινό προσδιορίζεται είτε το σύνολο του πληθυσμού για τον οποίο διεξάγεται η έρευνα είτε για μέρος του (δείγμα).

Τα παραπάνω στοιχεία δίνουν την δυνατότητα στους ερευνητές να εξασφαλίσουν την συμμετοχή όλων των εμπλεκόμενων μερών ενός φαινομένου ή αντικειμένου. Επίσης, εξασφαλίζουν στους ερευνητές τη δυνατότητα να διερευνούν τις πιθανές ευκαιρίες για ανάγκη ανάπτυξης στρατηγικών που θα συμβάλλουν στην καταπολέμηση αδικιών, προβλημάτων ή άλλων θεμάτων. Αυτό είναι εφικτό μέσα από την καταγραφή των προτεραιοτήτων και των αναγκών της κοινωνικής ομάδας που αποτελεί το δείγμα της έρευνας.

Μία άλλη οπτική σχετικά με το αντικείμενο, παρουσιάζει την έρευνα εκτίμησης αναγκών ως μια διαδικασία εξέτασης και διαμόρφωσης άποψης για προβλήματα που σχετίζονται με κοινωνικές ομάδες αλλά και με τις δυνατότητες για βελτίωση στην απόδοσή τους. Συνήθως είναι

συνέπεια ανάδειξης ενός προβλήματος ή μίας ευκαιρίας. Άλλες φορές μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε προσπάθειες βελτίωσης ή εκμάθησης που βρίσκονται σε εξέλιξη. Για να το πετύχει αυτό, η έρευνα εκτίμησης αναγκών στηρίζεται κυρίως στην πληροφόρηση που προέρχεται εκ των έσω ώστε να διαγνώσει και να καταγράψει με ακρίβεια και μετέπειτα να αξιολογήσει και να προτείνει λύσεις σε προβλήματα και ανάγκες διαφόρων κοινωνικών ομάδων ή συμμετεχόντων σε συγκεκριμένα αντικείμενα ή φαινόμενα.

7.2 Η ποιοτική έρευνα στην Ελλάδα. Τάσεις και προοπτικές

Σύμφωνα με άρθρο του Καρανίκα (2010) στην εφημερίδα «Τα Νέα», η Ελλάδα υστερεί κατά πολύ στην επιστημονική έρευνα. Οι επιδόσεις στα περισσότερα ερευνητικά πεδία είναι πολύ κάτω από το παγκόσμιο μέσο όρο. Μόνο σε δύο περιπτώσεις οι επιδόσεις είναι πάν από τον παγκόσμιο μέσο όρο. Ωστόσο, η ποιοτική έρευνα στην Ελλάδα τείνει να έχει μεγάλη απήχηση καθώς καταλαμβάνει σχετικά υψηλή θέση στο παγκόσμιο επίπεδο. Αυτό φανερώνει μία σχετική τάση αναγνωρισιμότητας της Ελληνικής ερευνητικής προσπάθειας. Σε μελλοντικό επίπεδο, οι τάσεις για βελτίωση των συνθηκών και η παροχή διευκολύνσεων στους ερευνητές για ανάπτυξη νέων ερευνητικών αντικειμένων δείχνει να βελτιώνει και τις πιθανότητες για αύξηση των ερευνητικών προσπαθειών. Ένας άλλος καταλυτικός παράγοντας για τον καθορισμό της μελλοντικής κατάστασης είναι και το καθεστώς χρηματοδότησης στην Ελλάδα, με τάσεις υπο-χρηματοδότησης ή χαμηλό βαθμό οργάνωσής της για την υποβοήθηση της διεξαγωγής έρευνας.

Πέρα όμως από την επιστημονική έρευνα, τα πεδία της επιχειρηματικής, κοινωνικής, πολιτικής έρευνας καθώς και άλλων μορφών έρευνας παρόλα τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν επιδιώκουν την ανάπτυξη νέων καινοτομιών και δραστηριοτήτων στην έρευνα. Όπως

δηλώνεται και στο δικτυακό τόπο του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης (2010), σκοπός είναι η αύξηση της ζήτησης για νέα γνώση και ερευνητικά αποτελέσματα στην Ελλάδα, μέσα από την διεξαγωγή ερευνών. Ο πλέον συνηθισμένος λόγος για διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας είναι η πολιτική ανάλυση δεδομένων. Ωστόσο, υπάρχουν και άλλοι λόγοι για διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας.

Ανακεφαλαίωση – Τελικά Συμπεράσματα. Προτάσεις για μελλοντική Έρευνα

Η ποιοτική έρευνα, όπως παρουσιάστηκε στο κείμενο αυτό, διακρίνεται από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Τα χαρακτηριστικά αυτά την διαφοροποιούν από την ποσοτική κυρίως στον τρόπο προσέγγισης του σχεδιασμού. Από την άλλη η καταγραφή των δεδομένων και των πληροφοριών παρουσιάζει πάντοτε προκλήσεις για τους ερευνητές. Επιπρόσθετα, στοιχεία που διακρίνουν την ποιοτική προσέγγιση στην έρευνα, όπως η παρατήρηση και η συνέντευξη με την εμπλοκή του ερευνητή, η έρευνα πεδίου και η πρακτική έρευνα δυσκολεύουν την αντικειμενική παρατήρηση και ανάλυση. Ωστόσο, το βασικότερο χαρακτηριστικό που διαχωρίζει τις δύο μορφές έρευνας είναι η ενασχόληση με διαφορετική μορφή δεδομένων. Στην ποσοτική έχουμε την ανάλυση αριθμών (όπου τα πράγματα είναι απλά και μετρήσιμα) ενώ στην ποιοτική έχουμε να αντιμετωπίσουμε τον προσδιορισμών των εννοιών (όπου η σημασιολογία είναι ιδιαίτερα επίπονη και πολύπλοκη διαδικασία).

Βασικές μορφές ποιοτικής έρευνας που αναλύθηκαν περιλαμβάνουν την βιογραφική αφηγηματική, την συνέντευξη και τις ομάδες εστίασης, την έρευνα πεδίου και την παρατήρηση. Αυτές είναι και οι κυριότερες μορφές και στρατηγικές συλλογής δεδομένων στην ποιοτική έρευνα. Τα

δεδομένα αυτά, ταξινομούνται με διάφορους τρόπους (ανάλογα τη μορφή τους και τον τρόπο που συλλέχθηκαν). Έπειτα ακολουθεί η κωδικοποίηση και η εννοιολόγηση, οι οποίες θα αποδώσουν τον ορισμό και το νόημα της έρευνας καθώς θα συμβάλλουν στην ανάλυση και επιβεβαίωση της ερευνητικής υπόθεσης ή του ερευνητικού ερωτήματος. Το τελευταίο κομμάτι στην έρευνα είναι η παρουσίαση των δεδομένων μέσω των οποίων οι ερευνητές αναλαμβάνουν να γνωστοποιήσουν στο κοινό τους τα αποτελέσματα και συμπεράσματα της έρευνάς τους.

Τα αποτελέσματα αυτά της έρευνας, θα πρέπει να γίνουν αποδεκτά από το κοινό, για το λόγο αυτό οι ερευνητές θα πρέπει να ελέγχουν πάντα ζητήματα που εφάπτονται της ηθικής και της εγκυρότητας, ώστε να μπορούν να κάνουν εκτιμήσεις σχετικά με τα ζητήματα που ερευνούν. Παράλληλα, λόγω του ότι στην ποιοτική έρευνα η ανάλυση γίνεται βάσει στοιχείων που αφορούν περισσότερο αντικείμενα που εφάπτονται κοινωνικών ζητημάτων, οι ερευνητές θα πρέπει να προσέχουν ιδιαίτερα τον τρόπο με τον οποίο θα συντάσσουν και θα σχεδιάζουν την έρευνά τους ώστε να μην θίγει ευαίσθητες κοινωνικές ομάδες. Άλλα παρόμοια ζητήματα που μπορούν δυνητικά να δημιουργήσουν προβλήματα στην ποιοτική έρευνα αφορούν την πολιτική διάστασή της, και την γενικότερη δεοντολογία που μπορεί να περιβάλλει ένα ερευνώμενο αντικείμενο. Σε αυτά τα πλαίσια, οι ερευνητές πρέπει να διακρίνονται από ηθική και δεοντολογική ειλικρίνεια, ικανότητα διαχείρισης ευαίσθητων κοινωνικά ζητημάτων και τέλος να είναι ικανοί και έμπειροι να χειρίζονται ευαίσθητα κοινωνικά άτομα.

Κλείνοντας το κείμενο αυτό, κρίνεται σκόπιμο να προταθεί η περαιτέρω ανάλυση των επιμέρους ζητημάτων που αναφέρονται στο κείμενο που αφορούν κυρίως την εφαρμογή της ποιοτικής έρευνας σε αντικείμενα σχετικά με την διοίκηση και την οργάνωση επιχειρήσεων. Άλλα αντικείμενα που θα μπορούσαν να αναλυθούν είναι οι επιπτώσεις

της εφαρμογής των τεχνικών ποιοτικής έρευνας στην ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Αντωνιάδου, Β., και Σβολόπουλος, Β., (2008). Η Στρατηγική της Ποιοτικής Έρευνας και η Λήψη Αποφάσεων σε ένα Πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. *4ο Πανελλήνιο Συνέδριο με τίτλο: «Προς την Αειφόρο Ανάπτυξη, Φυσικοί Πόροι, Κοινωνία, Περιβαλλοντική Εκπαίδευση»*. Διαθέσιμο από:

<http://81.186.166.197/peekpe4/proceedings/synedria3/A3.pdf>.

Προσπελάθηκε την: 06/09/2010 στις 3:53 μμ.

Δάλκος, Γ., (2010). *Η Ευέλικτη Ζώνη ως πεδίο εφαρμογής της Έρευνας Δράσης*. Διαθέσιμο από:

<http://www.pischools.gr/download/publications/epitheorisi/teyχος6/dalkos.PDF>.

Προσπελάθηκε την: 23/10/2010 στις 6:32 μμ.

Δικαίου, Μ., (1995). Απώλειες πληροφοριών στη συνέντευξη: Το παράδειγμα της έρευνας αναγκών σε πληθυσμό Ελληνοποντίων. *Ψυχολογία*, 2(1), 93-106.

Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, (2010). *Ελληνική Στρατηγική E&TA μετά το 2000*. Διαθέσιμο από:

http://www.ekt.gr/content/display?ses_mode=rnd&ses_lang=el&prnbr=14886 Προσπελάθηκε την: 25/10/2010 στις 11:44 μμ.

Καρανίκας, Χ., (2010). *Μεταξισταστέα στην έρευνα η Ελλάδα*. «Τα Νέα», Δευτέρα 26 Ιουλίου 2010. Διαθέσιμο από:

<http://www.tanea.gr/default.asp?pid=2&ct=1&artid=4586198>,

Ανακτήθηκε στις 25/10/2010, στις 11:06 μμ.

Μαντζούκος, Σ., (2007). Ποιοτική έρευνα σε έξι εύκολα βήματα: η επιστημολογία, οι μέθοδοι και η παρουσίαση. *Νοσηλευτική*, 46(1):88-98.

Mason, J. (2003). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

RobsonC. (2007) *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου*.Αθήνα: Gutenberg.

Τσέκερης, Χ. (2008). *Σημειώσεις για το μάθημα «Εισαγωγή στην Κοινωνική Έρευνα II»*. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Δικτυακό Κέντρο για τις Κοινωνικές Μεθόδους Έρευνας (2010). Ποιοτικά δεδομένα διαθέσιμα στο:<http://www.socialresearchmethods.net/kb/qualdata.php>. Προσπελάστηκε στις: Σεπ. 10, 2010 at 7:25 pm.

Babbie, E.,(1998).*Η πρακτική της κοινωνικής έρευνας* (8th ed.). Belmont, CA: Wadsworth Publishing.

Berg,B.L.,(2001).*Μέθοδοι ποιοτικής έρευνας για τις κοινωνικές επιστήμες* (4th ed.). Boston: Pearson Education Co.

Carroll,L.J., and Rothe,J.P.,(2010). *Επίπεδα ανοικοδόμησης μαζί με διάφορους μεθόδους έρευνας:Μια βασική κοινωνική θεωρητική έννοια στο πλαίσιο της ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας. International Journal of Environmental Research and Public Health*.7, pp3478-3488.

Clark, A.,&Dawson,R.,(2005).*Εκτίμηση έρευνας:μια παραδοχή στις θεωρητικές μεθόδους και πρακτικές*. London: Sage Publications.

Coffey, A., and Atkinson,P.,(1996).*Δίνοντας νόημα στα ποιοτικά δεδομένα:Περιλαμβάνει στρατηγικές έρευνας*.Thousand Oaks: Sage Publications.

Creswell, J.W.,(2007).*Ποιοτική περιέργια και σχεδιασμός έρευνας:διαλέγοντας ανάμεσα σε πέντε προσεγγίσεις*(2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.

Dabbs,J.M,Jr.(1982).*Κάνοντας τα πράγματα ορατά*.In J. Van Maanen (Ed.),*Ποικιλίες ποιοτικής έρευνας*. Beverly Hills, CA: Sage.

Denzin,N.K.,(2006).*Κοινωνιολογικές μέθοδοι:Βιβλίο πηγών* (5th ed.). New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.

Flick,U.,(2009).*Μύηση στη ποιοτική έρευνα* (4th ed.).Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.

Flick,U.,(2004).*Συντροφιά με τη ποιοτική έρευνα*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.

Ger, G., & Sandikci, O., (2006). Κάνοντας έρευνα σε ευαίσθητα θέματα: Η μελέτη περιέχει γυναίκες από τουρκία, in Russel, W. Belk, (ed.). *Εγχειρίδιο ποιοτικής έρευνας με μεθόδους για Μάρκετινγκ*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.

Gill, J., and Johnson, P., (2002). *Μέθοδοι έρευνας για μάνατζερς* (3rd ed.). London: Sage Publications, Inc.

Hesse-Biber, S.N., and Leavy, P., (2006). *Η πρακτική της ποιοτικής έρευνας*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.

Jörg R. Bergmann and Christoph Meier, (2004). Ηλεκτρονική πρόσβαση δεδομένων και ανάλυση. In Flick, U., (2004). *Συντροφιά με τη ποιοτική έρευνα*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.

Kolb, D.A., Rubin, I.M., and McIntyre, J.M., (1979). *Οργανωτική ψυχολογία: Εμπειρική προσέγγιση*. London: Prentice-Hall.

Lancaster, G., (2005). *Ερευνητικοί μέθοδοι στη διοίκηση: Περιληπτική παραδοχή στη διοικητική έρευνα και επιχειρηματικές συμβουλές*. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.

Neergaard, H., and Ulhoi, J.P., (2007). *Εγχειρίδιο ποιοτικής έρευνας με εφαρμογές στην επιχειρηματικότητα*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.

Newman, W.L., (2007). *Τα βασικά της κοινωνικής έρευνας: Ποιοτικές και ποσοτικές προσεγγίσεις*. Pearson Education.

Patton, M.Q., (2002). *Ποιοτική εκτίμηση και μέθοδοι έρευνας* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.

Polit, D.F., & Hungler, B.P., (1993). *Εικασίες και ανασκευές: Η ανάπτυξη της επιστημονικής γνώσης*. New York: Harper and Row.

Russer Bernard, H., (2000). *Κοινωνικές μέθοδοι έρευνας: Ποιοτική και ποσοτική προσέγγιση*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.

Strauss, A., & Corbin, J., (1998). *Τα βασικά της ποιοτικής έρευνας: Πραγματική θεωρία με διαδικασίες και τεχνικές*. Newbury Park, CA: Sage Publications, Inc.

Tere, R., (2006). *Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων*. Διαθέσιμο στο: <http://e-articles.info/e/a/title/QUALITATIVE-DATA-ANALYSIS/>. Προσπελάστηκε στις: Sep 10, 2010 at 7:23 pm.

Walonick, D.S., (1993). *Η ερευνητική προσέγγιση*. Διαθέσιμο στο: <http://www.statpac.com/research-papers/research-process.htm>. Προσπελάστηκε στις: Sep. 9th, 2010 at 6:51pm.

Wikipedia, (2010a). *Ποιτική έρευνα*. Διαθέσιμο στο: http://en.wikipedia.org/wiki/Qualitative_research. Προσπελάστηκε στις: 27/08/2010 at 6:44am.

Wikipedia (2010b). *Kurt Lewin Βιογραφία*. Διαθέσιμο από: http://en.wikipedia.org/wiki/Kurt_Lewin. Προσπελάστηκε στις: Sep 23, 2010, at 11:08am.